

160497

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MODERN ÜRDÜN DEVLETİ'NİN DOĞUŞU
(1918-1946)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR

HAZIRLAYAN

Gökhan KAYADURMUŞ

ELAZIĞ –2005

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MODERN ÜRDÜN DEVLETİ'NİN DOĞUŞU
(1918-1946)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez 22/02/2005 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Erdal AÇIKSES

Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR

(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Ömer AYTAÇ

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ahmet AKSIN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

MODERN ÜRDÜN DEVLETİ'NİN DOĞUŞU (1918-1946)

Gökhan KAYADURMUŞ

**Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

2005, Sayfa: VI+151

Tezimin birinci bölümünde, I. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki genel durum, yapılan antlaşmalara göre Şark'ül-Ürdün'un durumu, İngiltere'nin Şark'ül-Ürdün üzerindeki emelleri ve Şark'ül-Ürdün'de İngiliz mandasının kurulması konularını inceledim.

İkinci bölümde; Ürdün'ü 1921'de Emirlik olarak kuruluşundan 1946 yılındaki bağımsızlığına kadar, ülkedeki İngiliz Elçileri dönemlerine göre ele aldım. Sonuç. bibliyografya ve ekleri koyarak tezimi tamamladım.

Anahtar Kelimeler: Şark'ül-Ürdün, Britanya, Manda, Abdullah

SUMMARY

Master Thesis

DEVELOPMENT OF MODERN JORDAN (1918-1946)

Gökhan KAYADURMUŞ

**University of Firat
The Institute of Social Science
Department History**

2005, Page: VI+151

In the first chapter of my thesis, I searched the issues of: The general state of Middleeast after First World War, TransJordan's state according to the treaties, Britains intentions on TransJordan and establishment of British mandate on TransJordan.

In the second chapter, I handled Jordan in terms of British Residents from the establishment as a Amirate at 1921 to the independence at 1946. Eventually I finished my thesis with putting result, bibliograpy and attachments.

Key Words: TransJordan, Britain, Mandate, Abdullah.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VI

GİRİŞ

1. ÜRDÜN ADI VE COĞRAFI KONUMU	1
2. TARİH İÇERİSİNDE ÜRDÜN.....	2
2.1. İslam Öncesi Dönemde Şark'ül-Ürdün	2
2.2. İslam Hakimiyeti Döneminde Şark'ül-Ürdün	6
2.3. Osmanlı Hakimiyetinden I.Dünya Savaşına Kadar Şark'ül-Ürdün	8
2.4. Birinci Dünya Savaşı ve Arap İsyanı.....	14
2.4.1 McMahon-Hüseyin Yazışmaları	15
2.4.2. Arap İsyanı	26
2.4.3. Filistin-Sina Cephesi	33

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA ŞARK'ÜL-ÜRDÜN

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI SURİYE, FİLİSTİN VE ŞARK'ÜL-ÜRDÜN'DEKİ GENEL DURUM.....	35
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YAPILAN ANTLAŞMALARA GÖRE ŞARK'ÜL-ÜRDÜN'ÜN DURUMU VE İNGİLTERE'NİN ŞARK'ÜL-ÜRDÜN ÜZERİNDEKİ EMELLERİ	40
3. ŞARK'ÜL-ÜRDÜN'ÜN İNGİLTERE MANDASINA GİRMESİ	47

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE MANDA İDARESİ ALTINDA ŞARK'ÜL-ÜRDÜN

1. ABRAMSON DÖNEMİ	50
2. PHILBY DÖNEMİ	58
2.1. Hüseyin'in Amman'a Gelişi ve Halifeliğini İlan Etmesi.....	68
3. COX DÖNEMİ	70

3.1. 1924 Ültimatomu	72
3.2. Ültimatom Sonrası Şark'ül-Ürdünde Uygulanan Ekonomik ve Askeri Politika	74
3.3. Vahhabi Saldırısı ve Hicaz'ın Fethi	76
3.4. Abdullah ve Arap Milliyetçileri	78
3.5. Şark'ül-Ürdün Bürokrasisinin Oluşturulması ve 1928 İngiltere-Şark'ül- Ürdün Antlaşması	80
3.6. Ülke Sınırları ve Komşu Ülkelerle İlişkiler	84
3.7. Abdullah, Filistin ve Siyonizm	85
4. KIRKBRİDE DÖNEMİ	112
4.1. Velihtlık Meselesi	114
4.2. Arap Lejyonu ve Savaş	115
4.3. Abdullah ve Suriye Üzerindeki Emelleri	119
5. LONDRA KONFERANSI	132
SONUÇ	137
BİBLİYOGRAFYA	143
EKLER	147
ÖZGEÇMİŞ	152

ÖNSÖZ

Yüz binlerce yıldır insanogluna ev sahipliği yapan Orta Doğu toprakları tarih içerisinde bugün varlığını devam ettiren veya tarihten silinmiş yüzlerce medeniyetin inkişafına ve çöküşüne sahne olmuştur. Bu topraklar her zaman medeniyet çekişmelerinin odağı olmuştur. Semitik Kavimler, Romalılar, Bizanslılar ve 637'de ki İslam fethinden sonra Araplar ve Türkler medeniyetlerini bölgeye yaymışlardır. Orta Doğu'nun bir başka özelliği de üç kutsal dinin ortaya çıktığı yer olmasıdır. Bunun ona kattığı manevi değer tüm güçlü ulusların ona sahip olma isteği duymasına sebep olmuştur.

Filistin'in arka bahçesi konumundaki Ürdün'ün ise tarihsel perspektif içerisinde komşularına göre daha mütevazı bir konumu vardı. Geçmiş Filistin ve Suriye ile ilintili olan Ürdün hiçbir zaman bir ülke olarak var olmamıştı. Yalnızca kendisini Filistin topraklarından ayıran Ürdün Nehrine atfen Şark'ül-Ürdün (Ürdün'ün doğusu) denilmiştir. İsmi coğrafi bir tanımlamadan öte bir anlam taşımıyordu.

Dört yüz yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalan Ürdün, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşını kaybetmesiyle kendisini dünya siyasetinin kucağında önemli bir problem olarak bulmuştu. İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının çatışması ve Osmanlı'nın bıraktığı boşluğun doldurulması çabaları neticesinde başına Şerif Hüseyin'in 2. oğlu Abdullah'ın getirildiği Ürdün Emirliği doğmuştur. Abdullah parçalanmış Arap dünyasındaki en önemli aktörlerden biri olmuştu.

Orta Doğu'da bugün var olan karmaşayı anlayabilmek için onun hangi şartlarda, kimler tarafından ve ne amaçla yaratıldığının bilinmesi gereklidir. Umarım Tezim üzerinde pek fazla çalışma yapılmamış olan Ürdün'ün anlaşılmasında faydalı olur.

Bu çalışmaya sevk eden ve iki yıl süren araştırmalarıma rehberlik eden sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR'a, ayrıca desteğini benden esirgemeyen eşim Tuba'ya teşekkürü bir borç biliyorum.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
C.	: Cilt
İst.	: İstanbul
RAF	: Kraliyet Hava Kuvvetleri
s.	: Sayfa
T.T.K.	:Türk Tarih Kurumu
TJFF	: Şark'ül-Ürdün Sınır Kuvvetleri
Yay.	: Yayınlar

GİRİŞ

1. ÜRDÜN ADI VE COĞRAFI KONUMU

Şeria nehrinin (daha güneyde Lut gölünün) doğu yakasında olduğu için adına Arapça *Şark'ül Ürdün* 'İngilizce *Transjordan* yani Ürdün'ün Doğusu veya 'Yordan'ın öte yanı, maverası'denilmiştir. Bu ismi ilk verenin haçlılar olduğu tahmin edilmektedir¹.

İlk çağlardan beri Ürdün olarak bir coğrafi terim kullanılmamışsa da bu terim daha çok ismini aldığı Ürdün nehrinin doğusunun sınırlayıcı bir coğrafi terim olarak kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu gün Ürdün olarak adlandırdığımız bölge bazen Filistin'in, bazende Suriye'nin bir parçası olarak görülmüş ve Ürdün nehrinin doğusu yani Şark'ül Ürdün olarak tanımlanmıştır. Tarihi açıdan ele alındığı zaman Ürdün'ün Suriye ve Filistin'den ayırt edilmesi güçtür. Suriye ve Filistin'i ilgilendiren her olay şüphesiz Şark'ül Ürdün'ü de ilgilendirmiş ve kaderi bu komşu ülkelerinkiyle beraber olmuştur.

Ürdün toprakları esas itibâriyle yüksek bir çöl ve dik bir yayladan meydana gelir. Arâzinin büyük bölümünün deniz seviyesinden yüksekliği 600 ilâ 900 m arasında değişmekte olup, bâzı yerlerde 1500 m'yi aşar. Ülke, Büyük Arabistan Yaylasının bir uzantısı durumundadır. Ürdün az da olsa Kızıldeniz'deki Akabe Körfezinde 25 km'lik bir kıyıya sâhiptir.

Ülkenin batı kısmını kuzeyden güneye doğru Ürdün Nehri Vâdisi, Lut Gölü ve Vadi-al-Araba kesmekte olup, bu uzantı boyunca Ürdün toprakları deniz seviyesinden aşağıdadır. Vadinin genişliği 16 ilâ 23 km arasında değişir ve kenarlarında dik uçurumlara yaslanır. Ürdün Nehrine ve Lut Gölüne birçok küçük nehir dökülmekte olup, bunların çoğu yazın kurumaktadır. Şimdi İsrail'in işgâli altında bulunan Ürdün Nehrinin batısındaki topraklar verimli olup, doğu tarafa nazaran daha alçaktır. Nehrin doğusundaki toprakların beşte dördü çöl hâindedir. Suriye sınırına yakın yerlerin büyük bölümü püskürmüş lâvlarla kaplıdır.

Ürdün'de Akdeniz iklimine benzer bir iklim hüküm sürer. Kışlar yağışlı ve serindir. Bilhassa yüksek yerler alçaklara göre daha soğuktur. Diğer mevsimlerde ise alçaklara göre daha aşırı bir sıcaklık ve kuraklık görülür. Ürdün Vâdisinde sıcaklıklar

¹ C. Tevfik, Karasapan, *Filistin ve Şark'ül Ürdün*, İstanbul, 1942. CII, s.203

yazın 49°C'ye kadar yükselir. Vâdinin doğu tarafındaki ovalarda yıllık yağış ortalaması 200 mm civarındadır. Ülkenin batı kısmında yağış miktarı yılda 380 ilâ 640 mm arasındadır. Lut Gölü yakınlarında yağış oldukça az olup, yılda 127 mm civarındadır².

Ürdün'de kayda değer bir bitki örtüsü olmayıp, büyük bölümü çöllerle kaplıdır. Ülkenin en önemli yeraltı zenginlikleri fosfat ve potasdır. En büyük fosfat yatakları Vâdiel-Hasa ve Amman'ın hemen kuzeydoğusundadır. Lut Gölündeki potas kaynakları dünyâda ilk sıralarda yer almaktadır. Bunlardan başka Akabe yakınlarında ticârî kıymete sâhip bakır yatakları mevcuttur.

2. TARİH İÇERİSİNDE ÜRDÜN

2.1. İslam Öncesi Dönemde Şark'ül-Ürdün

Bu gün Haşimi Ürdün krallığını oluşturan tarihi Filistin'in, Ürdün nehrinin doğusunda yer alan bölümü iki yüz bin yıldır insan oğluna ev sahipliği yapmaktadır. Taş çağı yapıları burada Filistin'in diğer bölgelerinde olduğu gibi görülmektedir. Mağaralar ve yıkıntılar burada teknolojik ve kültürel gelişimin başarılarının bütün evrelerini gözler önüne sermektedir. Bakır madenleri silah ve eşya yapımı için işletilmiş. Bronz çağında da insanların tarım ve tabiat yeteneklerini, sanat, el sanatlarını, mitoloji, din ve heceli yazıları geliştirdikleri şehirler ve şehir devletleri ortaya çıkmıştır³.

Tarihten önceki Doğu Şeria (Ürdün) Filistin'den daha zengindir. Güneyde Maan'ın 300 kilometre kadar doğusunda, Hicaz hududu üzerinde Kilva da bulunan kaya üstüne kazılmış hayvan ve insan resimlerinden buralarda paleolitik çağda insanların yaşamış olduğu görülmektedir. Doğu çölü hududundaki çakıl taşı aletler ve uzun duvarlar da neolitik devrin bölgede yaşanmış olduğunu göstermektedir. Şeria vadisindeki Lut denizinin kuzeyindeki Tel el Gassal'da en üst tabaka bronz devrine ait olmak üzere dört tabakadan oluşan neolitik menşeyli bir yerdir. Aynı tabakalara civarda bulunan yerleşim yerlerinde de rastlanmıştır. Petra'ya giden yol üzerinde, Rift vadisinde parça parça veya toplu halde dolmenler görülür. Bu dolmenlerin en büyük gruplarına

² www.yurdum.com.htm.

³ Anne Sinai, Allen Pollack; *The Hashemite Kingdom of Jordan and the West Bank a Handbook : The Middle East Confrontation States*, New York : American Academic Association for Peace in the Middle East, 1977, s.18.

Cereş'in doğusunda Zerka vadisinin sağ yakasında ve Lut gölüne doğru Nebo dağında rastlanır. Kuzeyde bugünkü İrbid'den Edom'un eski başkenti olan güneydeki Busayre'ye kadar uzanan teller bronz devrinin izleridir. Busayre'nin altında Araba vadisinde görülen ocak ve döküntülerden bu bölgelerde bakır imalatının yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu bölgenin ilk sakinleri "Lut"a tapınan Hori'lerdir. Hori veye,Horite'lerin yaşadıkları devir milattan iki bin yıl öncesine gitmektedir. Filistin de olduğu gibi Şark'ül Ürdün 'ün tarihine ilk müdahale eden Mısırlılar olmuştur.Mısırlılar milattan önce 16. asırda buraya sarkmışlar ve medeniyetlerini buraya taşımışlardır. Ürdün vadisinde Pella bölgesinde bir Mısır askeri garnizonu bulunmakta idi ve yine Amman'da Mısırlı bir paralı askerinin mezarı bulunmuştu. Ayrıca Kerek'in 30 kilometre kadar kuzey doğusunda bulunan ve bir ilahla ilahenin arasında büyük Mısır firavunlarının elbisesini giymiş bir sami kralını tasvir eden bir mezar taşı bu ülkedeki Mısır din ve sanat nüfuzunu göstermektedir⁴.

Ürdün nehrinin her iki yakası milattan önce XIII. Yüzyılda birçok semitik kavimin istilasına uğramış ve bu kabileler Edom, Moab, Ammon ve Gilead'daki Bashan kırallıklarını kurmuşlardır⁵.

M.Ö. XII. Yüzyılda İsrailoğulları Mısır'dan çıkmalarının ardından Filistin topraklarına Arzı Mevud'a Lut denizinin batısından girememiş ve Moab, yani Lut denizinin kuzeyindeki dağlarda oturan yerli halktan yol istemiş, bunların mukavemeti ile karşılaşınca da zorla bu yoldan girerek Petra'ya geçmiş ve Şeria vadisine girmişlerdir. Musa'nın kardeşi Harun'un kurban yeri olan Cebeli Harun ile Musa'nın Beni İsrail'i geçirdiği iddia edilen yol olarak ileri sürülen Vadi Musa Petra taraflarındadır

Batı Şeria da Hebron şehri Hz. İbrahim'in gömüldüğü yerdir aynı zamanda El Halil (Dost, İbrahim Allahın dostu) olarak ta bilinir.

Milattan evvel 741 ve 732 yıllarında Asuri hükümdarı Telgat Falazar Filistin'i de kapsayan fetih hareketi esnasında Şark'ül Ürdünü zapt etmiş ve Arap kabileleri üzerinde hakim olmak üzere bir uydu krallık meydana getirmişti⁶. Ancak yerli halk ve Arap

⁴ C. Tevfik,Karasapan; a.g.e., CII, s.208.

⁵ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.18.

⁶ Tayyar,Arı; *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 36.

kabileleri bu boyunduruk altına girmemek için iki asır mücadele etmişler ve Asuri hükümdarları buralarda yeni fetih hareketleri yapmaya mecbur kalmışlardır.

Büyük İskender'in istilasından sonra Şeria'nın öte tarafındaki derebeyliğe bir bölük Yunan askeri garnizon olarak gönderilmiş ve böylece Batlamyos'ların hakimiyeti tesis edilmiştir. Bundan sonra Yunan medeniyeti buralara süratle yayılmıştır. Bu güz Vadi-yüs Sir'de bulunmuş olan muammalı abideler, mabetler, saray ve mezarlar daha milattan üç asır evvel bu medeniyetin ortaya koyduğu eserlerdir. Bu devirde Gadara, Pella, Abilla, ve Filedelfiya (Amman) şehirleri kurulmaya başlandı. Daha sonra bölge Yahudi akınına uğramış önemli ölçüde harabeye dönmüştür⁷.

Bölgedeki hakimiyetlerin de aslen hicaz bölgesinden gelen Arap isimleri taşıyan fakat Aramice konuşan, Petra ve civarına yerleşmiş bulunan Nebatiler kabilesi vasıtasıyla sağlamışlardır. Asuri devrini takip eden İranlılar devrine ait tarihi eserler ise pek boldur ve özellikle Kerek ve Cereş civarında rastlanır. Nebatilerin tesis ettikleri ticari eşya depoları, hepsi Petra'ya çıkan yollar ve su tesisatıyla uzak doğu mallarının ve Basra körfezinin koku ve baharatlarının Roma'ya sevinde önemli bir rol oynadıklarını göstermektedir. Romalılar ülkeyi ilk istila denemelerinde Kızıldeniz kıyılarından yaptıkları seferde sıcaklık, açlık ve susuzluk yüzünden kırılarak geri dönmeye mecbur kalmışlar ve ancak milattan sonra birinci yüzyılda Nebati kralı II. Rabel zamanında Petra bölgesine nüfuz edebilmişlerdi. Böylelikle bölgeye ekonomik, idari ve medeniyet açısından nüfuz eden büyük bir krallığın da sonu gelmiş bulunuyordu.

Pompei'nin bu ülkede Roma egemenliğini kurmasından sonra Ürdün nehrinin güneydoğusunu Petra adı altında bir eyalet haline getirerek Nebatilerle tampon oluşturması maksadı ile Yahudi Kralı Herod'un idaresine vermişti. Romalıların kültür, sanat ve medeniyet oluşturmadaki etkisi özellikle Cereş ve Dekapolis şehirlerinde kendisini göstermektedir. Düzenli şehir yapıları, kaldırım sokakları, çeşmeleri ve hamamları, tiyatro ve stadyumları ile devrin çok önünde şehirlerdi ve adeta bölgeye birer armağan gibiydiler⁸.

Romalılar ve Yunanlılar tarihi Filistin içerisinde her zaman bulunmuşlardır . Büyük İskender den sonra bölge Mısır'a bağlı bir vilayet haline gelmiş ve Suriye kırılları ile Mısır kırılları arasında ki mücadelenin bir parçası haline gelmiştir. Batı

⁷ C. Tevfik, Karasapan; a.g.e., CII, s.209-210.

⁸ C. Tevfik, Karasapan; a.g.e., CII, s.211-212.

Şeria da nüfusu genelde yunanlı olan şehirler kurulmuş, yunan dili ve dini bölgede etkisini göstermiştir.

Bu ülke Kuzey denizinden Atlantik'e kadar uzanan ve bütün Akdenizli içine alan Roma İmparatorluğunun doğu sınırını teşkil etmekteydi. Bu eyaletin kurulması ile Romalılar çölden gelen akınlara bir son vermiş ve bölgeyi bir ticaret ve ziraat merkezi haline getirmişti. Yalnız ticaret ve ziraat değil aynı zamanda güzel sanatlar ve mimaride de önemli yapıtlar ortaya konmuştu fakat bu eserler Romalılara aitti,yerli halk kendine özgü bir tarz geliştirememişti ve Romalıların tarih sahnesinden çekilmesinin doğal bir sonucu olarak bu eserlere yenileri eklenememiş ve olanlarda zamanla yıkılmaya ve yok olmaya başlamıştır⁹

Hıristiyanlığın bölgede etkisi Yahudi ve Roma nüfuzundan dolayı pek çabuk olamamış. Şark'ül Ürdün'de ilk kilise milattan sonra 233 senesinde Cebel Dürüz'ün güneyinde Ümmü Cemal kasabasında yapılmıştı. Bundan sonra 4 ve 7. yüzyıllar arasında Cereş'te on kadar kilise yapılmıştı¹⁰.

Ürdün nehrinin doğu yakası her zaman önemli geçiş yolları sayılmış ve demir çağında bile Suriyeye bir geçiş yolu olarak kullanılmıştır.Antik çağların Mısır, Asur ve Pers kırıallıkları ticaretin bu atardamarlarını korumak için büyük gayret sarf etmiştiler. Nebatiler ticaret yolu şebekesi meydana getirmişler ve bu yolları daha sonra Roma garnizonları haline gelen kalelerle korumuşlardır. Nebati kırıallığı yıkıldıktan sonra Romalılar kanıtları bu günde varlığını sürdüren yolları Ürdün'ün içerisinden geçirmişler ve bu yoları kaleler ve şehirlerin yakınlarına kurdukları garnizonlarla korumuşlardır. Bu şehirlerden özellikle Amman çok önemlidir çünkü burada Romalılar zamanında tarımın yeni bir şekli ortaya çıkmakta idi. Toprak büyük mal sahibi derebeylerinin elinden çıkmış ve pek çok küçük çiftçinin eline geçmiştir. Bu da tarıma açılan alanın büyümesi ve tarımın daha büyük ölçekte yapılması sonuçlarını doğurmuştur¹¹.

⁹ C. Tevfik,Karasapan; a.g.e., CII, s.212.

¹⁰ C. Tevfik,Karasapan; a.g.e., CII, s.213.

¹¹ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.18.

2.2. İslam Hakimiyeti Döneminde Şark'ül-Ürdün

629 yılında Hz. Muhammed tarafından Basra'ya gönderilen bir elçi Şark'ül Ürdün'den geçerken öldürülmüş. Hz. Muhammed bu hareketi cezasız bırakmamak için 3000 kişilik bir akıncı müfrezesi teşkil etmiş ve başına da manevi oğlu Zeyd'i getirerek bölgeye göndermişti. İslam kuvvetleri ilk etapta Maan'ı ele geçirerek bir başarı elde etmiş fakat Moab ve Bolka civarında Bizans kuvvetlerine mağlup olmuşlardı. Daha sonra halife Ebu Bekir zamanında bölgeye nüfuz etmeye başlamışlar ve Yermuk zaferi ile de bölgeye sahip olmuşlardır¹².

Bugünkü Ürdün'e modern şeklini veren kritik olay aslında milattan sonra 633-636 yıllarında yapılan İslam fethidir ve halkın hızlı İslamlaşma sürecidir. 637'deki Yermük savaşıyla Bizanslıları mağlubiyete uğratan Hz. Ömer Filistin bölgesini tamamen fethetmiş ve bu süreci başlatmıştır¹³.

Necd olarak bilinen merkezi Arabistan'ın yeli halkı kuzeye doğru Ürdün, Suriye ve Irak'a doğru harekete geçmiş ve o ya da bu şekilde yerli halkları kendilerine adapte etmişlerdir. İslam fethi sadece bölgeye yeni bir halk getirmemiş aynı zamanda yeni bir medeniyet ve yeni bir kültür getirmiştir

Yeni fethedilen bölge Suriye vilayetine bağlı hale getirildi ve dört askeri bölüme ayrıldı. Filistin bölümü kuzeyde Jaffa ve Amman, güney de ise Refah ve Maan'dan oluşmakta idi. Ürdün bölümü ise başkent Tiberias ve Derea, Irbid, Beisan, Acre ve Sidon şehirlerini içermektedir. Halife Ömer fethedilen yerlerdeki yerli halkın korunması amacıyla yeni gelen İslam askerlerinin istedikleri yere yerleşmelerini sağlayan kanunlar yaptı böylece bölge Arap göçmenlerin iskanına açılmış oldu. Hz. Ömer Ürdün'den Kudüs'e kadar bir yolculuk yaptı ve Hıristiyanlarla Musevileri Hz. Muhammed'in son isteği olarak nakledilen "Bütün Arabistan'da İslam dininden başka bir din olmayacağı" hadisine dayanarak Nejran'dan kovdu. Pella ve Jerash halkı yabancı kaldı ve İslam fethinden 200 yıl sonra Filistinli Yahudi ve Hıristiyanlar kendilerini İslam egemenliğine adapte etmişlerdi¹⁴.

¹² C. Tefik, Karasapan; a.g.e., CII, s.214.

¹³ Tayyar, Arı; *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 36; Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e., s.18.

¹⁴ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e., s.19.

İslam kuvvetleri buraları zapt ettikleri zaman üç asırdan beri dejenere olan Doğu Roma İmparatorluğunun ihmali ve kötü yönetimi, depremler, çölden gelen akınlar ve nihayet İranlıların son tahripkar istilaları ile ülke bir yıkıntı köşesi haline gelmişti. Fakat bundan sonra da iki asır boyunca Pella ve Cereş şehirleri bölgenin kalabalık merkezleri olarak kalmış ve Abbasi halifeleri burada bazı imar işlerine girişmişlerdi. Amman ve Ezrak arasındaki Umm Kasr sarayı o döneme ait örneklerdendir. Bundan sonra haçlılar ile Eyyubi ve Memluk devletleri arasındaki mücadeleye sahne olan bölge 18. yüzyılın başındaki Vahhabi istilasına kadar önemli bir olay yaşamamıştır¹⁵.

Emevi hanedanlığı zamanında Ürdün lüksün ve huzurun tadıldığı bir bölge haline gelmişti . Halifeler ve maiyeti için hac yolunda bir gezinti ve dinlence yeri halini almıştı. Fakat daha sonra Abbasi hanedanlığının başa gelmesi ile başkent Bağdat'a taşınmış ve Ürdün bölgeye olan uzaklığı sebebiyle gözden düşmüştür. Emeviler zamanında kullanılan kaleler ve konaklar çürümeye terk edilmişti. Hac yolu daha az kullanılmaya başlandığı için Mezopotamya'dan çölün içerisinden geçen yeni bir hac yolu inşa edildi. Bu dönemden sonra Fatımilerin Filistin'i Mısır'dan işgal hareketinden Selçuklu fethine kadar bölge yine az bilinen bir yer olarak kaldı. Bu durum haçlılar tarafından da sürdürüldü ve bölge sadece Selehaddin ile olan mücadelenin bir arka planı olarak kaldı. Bütün bu fatihler için Ürdün 'ün anlamı sadece Filistin'in geri kalan bölümünü yönetebilmek için elde tutulması gereken bir bölge olmasıydı¹⁶.

Selahaddin'in kurucusu olduğu Eyyubi Hanedanlığından sonra bölgede hakimiyeti Çerkez orijinli bir devlet olan Memlükler aldı. Memlükler Ürdün nehrinin doğu ve batısındaki düzeni tekrar sağlamak istiyorlardı çünkü merkezden uzaklardaki toprakları Moğol akınlarıyla tehdit ediliyordu. Hac yolunu tekrar kullanıma açtılar fakat geleneksel aşiret yapısı ve çöl coğrafyasından ötürü Bedevi kabilelerini kendilerine bağlamakta zorlanmışlardı. Memlükler döneminde hac seyahati engellerle karşılaşmadan Şam ve Mısır'dan Mekke'ye doğru ilerleyemezdi¹⁷.

İslamiyet uzandığı bölgelerde yaşayan halkların kültürlerini ortadan kaldırmaya çalışmadığı gibi yerel halkların kendi dini inanışlarını yaşamalarına tolerans göstermişti. Özellikle kitap ehli olan Yahudiler ve Hristiyanlar bu toleranstan en geniş biçimde faydalandılar. Gayri müslim olan bu kesimler iç işlerinde serbest bırakılmıştı ve kendi

¹⁵ C. Tefik, Karasapan; a.g.e., CII, s.214.

¹⁶ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e., s.18.

¹⁷ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e., s.19.

inancılarını yaşamalarına ve geliştirmelerine izin verilmişti. Askere alınmaları söz konusu değildi. Fakat ibadet yerlerinin müslümanların ki kadar büyük olmaması gibi bazı ayrımlara tabi tutuldukları gibi vergilendirilmeleri de müslümanlarınkinden farklıydı yine de o dönemdeki Bizans ve Sasani Devletleri ile karşılaştırıldıklarında vergileri daha düşük düzeydeyken sahip oldukları özgürlükler daha geniş boyuttaydı¹⁸.

2.3. Osmanlı Hakimiyetinden I.Dünya Savaşına Kadar Şark'ül-Ürdün

Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmet Han İstanbul'u 29 Mayıs 1453 de fethederek Müslümanlarla Doğu Roma Devleti arasında yüzyıllardır süren savaşa bir son vermiş oldu¹⁹.

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkmasıyla beraber Osmanlı Devletinin batıya doğru genişleme şeklindeki siyaseti de değişime uğramıştı. Yavuz Osmanlı Devleti için en büyük tehlikenin doğudan geldiğini düşünüyordu, özellikle Safevileri ve Şiiliği mercek altına almıştı. Doğudaki hakimiyet mücadelesini çözmek için harekete geçmeye karar verdi ve Çaldıran ovasında Şah İsmail'in Safevi ordusunu yendikten sonra güneye kendisine karşı Safevilerle anlaşmış olan Memlükler üzerine yürüdü. Büyük bir ordunun başında Selim 24 Ağustos 1516'da Halep'in kuzeyindeki Merc-i Dabık ovasında Memluklu Sultanı Kansu Gavri ile karşılaştı ve kendi ordusundan nitelik olarak düşük olan Memluklu ordusunu yenilgiye uğrattı ve savaşta Kansu Gavri öldü. Hama 30 Eylül'de Humus 22 Eylül'de ve Şam 9 Ekim'de düştü. Yavuz Kahire'ye olan hareketine devam etti ve 22 Ocak 1517'de Ridaniye'de Memluklu kuvvetlerini tekrar yendi ve Yavuz Sultan Selim Han 1250'den bu yana Orta Doğuda hüküm süren Memlukluların ya da köle kralların hanedanını sona erdirmiş oldu ve bölgede Osmanlı dönemini başlatmış oldu²⁰.

Osmanlı hakimiyetiyle beraber ana hac yolu bölgenin tam ortasından geçmiş ve Şark'ül-Ürdün daha önemli bir hale gelmişti. Osmanlılar hacıları rahatsız eden bedevi kabileleri durdurmak için bölgeyi işgal ettiler ve Şam valisinin sorumluluğuna verdiler. Vali, Kerak'ta hükümet kurdu ve Shobek'e askeri bir garnizon yerleştirdi ve gizlice

¹⁸ Tayyar Arı; *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi* s. 42.

¹⁹ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.20.

²⁰ Toynbee, Arnold J. ; *A Study of History*, 12 Cilt, Londra, 1951,c.I, s.347-348; Zeine, N. Zeine ; *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev: Emrah Akbaş, 2003, s.18; Ömer Osman Umar; *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Mande İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, 2004, s.9.

Nablus ve Batı Şeria da bir ayaklanma tertip etti. Yerli kabilelerin de desteği ile Osmanlı hakimiyetinden bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı devleti hakimiyetini tekrar tahsis etmek için fazla gayret sarf etmedi ve Ürdün'ün yönetimi bu olaydan sonra kabile şeyhlerinin eline geçti.

Osmanlı hükümet sistemi genellikle Halep ve Şam da olduğu gibi önemli şehirlere büyük askeri garnizonlar yerleştirmek ve bunların yanına sivil memurlar atamaktan ibaretti. Şehirlerin beş ila on beş mil yakınındaki bölgeler de tam kontrol sağlanır fakat bu mesafenin dışındaki bölgelerde vergiler pek rahat toplanamazdı ve yollar da oldukça güvensizdi. Uzak olan bölgelerin kontrolü kabile şeyhlerinin elindeydi. Merkezi hükümetin bu zaafı kabile şeyhlerinin yarı bağımsız bir şekilde hareket etmelerine imkan sağlıyordu. Kabilelerin hemen hemen hiçbiri kontrol edilememişti, şehir de oturanlar rahat etmiş fakat toprakla uğraşanlar hem hükümetin hemde kabilelerin istismarıyla acı çekmişti.

Osmanlı yönetimi Filistin'i aynı zamanda bir bütün olarak bölmüştü ; Aclun bölümü Nablus Mutasarrıflığına verilmiş ve güney bölümü Zerka nehrine dahil edilmişti. Remle bölgesi Aclun'un kalan bölümünden ayrılarak Havran (Suriye) Sancağı ile birleştirdi ve Taberiye yönetimine bırakıldı²¹.

1830 yılına gelindiğinde ise bölge yıllardır Osmanlı ile hakimiyet mücadelesi içerisinde olan Mehmet Ali Paşa'nın kontrolüne geçti Mısır'da merkezi bir bürokrasi ve modern bir ordu oluşturan Mehmet Ali Paşa Şark'ül-Ürdün'ü, Filistin'i, Sudan'ın kuzeyini ve Suriye'nin tamamını denetimi altına almıştı.²² Aslen Türk kökenli olan Mehmet Ali Paşanın amacı Osmanlı İmparatorluğuna karşı bir Arap devleti kurmak değildi fakat kendisine destek bulabilmek için Arap yanlısı görüşlerden faydalanmak yoluna gitmişti böylece bölgede yerel halkın da desteğini alarak daha uzun bir süre tutunabileceğini hesaplamıştı ama hakimiyeti 1841 yılına kadar sürdü²³.

Filistin 1873 yılında tekrar elden geçirildi, Galile (Acre) ve Semeria (Balca) Beyrut eyaletine bağlı iki sancak haline geldi. Filistin'in geri kalanı Judea ve Akabe

²¹ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.20.

²² William L., Cleveland; *A History of Modern Middle East*, San Francisco, 1994, s. 13-14; Fahir Armaoğlu: *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları(1944-1948)*, Ankara, 1991, s.35; Ömer Osman Umar; a.g.e., s. 11.

²³ Esad, C. Rüstüm, *The Royal Archives of Egypt and the Origins of the Egyptian Expedition to Syria 1831-1841*, Beyrut, 1936, s.85; D. D.ean Commings; *Osmanlı Suriye'sinde Islahat Hareketleri*, (Çev; Selatin Ayaz) İstanbul, 1993, s. 22-23.

körfezini de içine alacak şekilde Kudüs sancağı haline geldi²⁴. Doğu Şeria ise Havran, Amman, Salt, Kerak ve Akabe adları altında bölümlere ayrıldı²⁵. Osmanlı idarecileri bölgeye vazife koşuluyla aşinalık kurmaya yetmeyecek kadar kısa bir süre için gönderiliyorlardı ve çok sık olarak Araplar arasında kısa bir konukluğun ardından ya Türkiye'ye dönüyor ya da uzak yerlerdeki başka görevlere atanıyorlardı böylece idarecilerin Araplarla görevlerinin gerektirdiğinden fazla yakınlaşmaları ve vazifelerini suistimal etmeleri engellenmiş oluyordu²⁶.

Arapların silah taşımaya ve Osmanlı ordularında hizmet vermeğe müsadeleri vardı. Yüksek komuta Arap görevlileri ve Arap birlikleri kendilerini Türk ordularında göstermişlerdir. Pek çok Arap Osmanlı imparatorluğunda çok önemli ve etkili pozisyonlarda hizmet vermişlerdir²⁷.

Hukuk alanında ise: Osmanlı yönetiminde, diğer bölgelerde olduğu gibi bugünkü Ürdün'ü de içine alan topraklarda müslümanlar yanında, farklı etnik kökene, din ve mezhebe mensup topluluklar yaşamaktaydı. Osmanlı, islam hukukunun gayrimüslimlere ilişkin hükümlerinin yansımış şekli olarak, "millet sistemi" uygulaması çerçevesinde topraklarında yaşayan gayrimüslim toplulukları dîni işlerini düzenlemede serbest bırakmıştı. Bu topluluklar, evlenme, boşanma ve vasiyet gibi medeni haklarını kendi dîni ve hukuki sistemlerine göre tanzim ve idare etmekteydiler. Balkanlarda, Anadolu'da ve Suriye'de bulunan gayrimüslim toplulukların dîni kurumları daha da geniş imtiyazlara sahipti²⁸.

XIX. yüzyıla beraber bölgedeki yerliler Osmanlıların yanı sıra Avrupalılarla da tanışmaya başladılar. Gerçi Avrupa hakkında bazı şeyler biliyorlardı fakat genellikle onları kültürsüz barbarlar olarak nitelendiriyorlardı. Bu yüzyıl içerisinde Avrupalılar Osmanlı idaresinin zayıflığından da yararlanarak Arap yarım adası içerisine nüfuz etmeye başladılar. İngiliz, Fransız ve Ruslar bütün Filistin bölgesinde varlıklarını iyice hissettiriyorlardı. Ruslar özellikle Ortodoks Hıristiyan Halkın üzerinde nüfuz

²⁴ Zeine, N. Zeine ; a.g.e...,s.34; İdari yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Mim Kemal, Öke; *Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1914*, İstanbul, 1982.

²⁵ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e...,s.20.

²⁶ George, W. F. ; *The Ottoman Turks and the Arabs 1511-1574*, Urbana, 1942, s.59.

²⁷ Zeine, N. Zeine ; *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev: Emrah Akbaş, 2003, s.24-25.

²⁸ Küçük, Cevdet; "Osmanlı Devletinde Millet Sistemi", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.32, Mart-Nisan 2000, s.408 vd.; Ceylan, Ayhan; "Hâşimî Ürdün Krallığı Anayasası Ve Kanunlarına Göre Yargı Kurumunun Düzenlenişi", www.e-akademi.com.tr aylık internet degisi, 12.03.2003.

kurmuşlardı. Almanlar Batı Şeria boyunca Hicaz demiryolunu inşa etmişler ve İstanbul ile Medine'yi birbirine bağlamışlardı.

XX. yüzyılın başlaması ile beraber Avrupalı büyük güçler arasındaki çekişme iyice su yüzüne çıkmıştı ve Osmanlı Devleti'nde devler arasında Almanya'nın müttefiki olarak yer almıştı. Kısa bir zaman sonra I. Dünya savaşının patlak vermesiyle Araplar daha çok kişisel isteklerin sürüklediği bağımsızlık hareketine başlayacaklardır. Bağımsızlık hareketlerinin bayraktarlığını Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve oğulları yapmıştır. Osmanlıya karşı cephe alan ve İngilizlerle işbirliği yapan ve daha sonra Orta Doğu coğrafyasında çok önemli bir rol oynayan Haşimi ailesi ileride Suriye, Irak, Hicaz ve Şark'ül-Ürdün'ün yönetimini ellerine almıştır.

Osmanlı idaresinin son dönemine damgasını vuran Abdülhamid'in en önemli Panislamist projesi olan Hicaz demir yolu Şam ile Medineyi birleştirmeyi amaçlıyordu. Demiryolunun Medine'deki açılışı 1908 Eylülünde gerçekleşti. Abdülhamid başlangıçtan beri hattı inşa etmenin kendisine biçtiği İslamın manevi lideri olma rolünü güçlendireceğini biliyordu ve Anadolu ağıyla birleştiği zaman çok büyük bir stratejik değere sahip olacağını kestiriyordu²⁹. Buna karşılık Hicaz demiryoluna bazı Arap liderler arasında büyük tepki vardı özellikle Mekke Şerifi Emir Hüseyin Hac yollarındaki menfaatlerini öne sürerek buna karşı çıkmış ve halkı da bu konuda kışkırtmıştır. Esasen bu hattın yapımı en çok İngilizleri kaygılandırmıştı.

Şerif Hüseyin Osmanlı hükümetiyle özellikle İttihat ve Terakki Partisi üyeleriyle ters düştüğü için İstanbul'a sürgün edilmişti. Şerif Hüseyin ile beraber Şeyh Abdurrahman Sarraj (Mekke baş müftüsü), Seyyid Abdullah Zovavi (Mekke Şafi Müftüsü), Şeyh Abid (Mekke Maliki Müftüsü) Hicazdan sürüldü ve bunlara ek olarak Kabe'nin anahtarının muhafızı Abdurrahman al-Shibi Al- Huda'da İstanbul'a gitmek için emir almıştı.³⁰

Şerif Hüseyin'in sürgündeki hayatı pek uzun sürmedi ve Padişah tarafından İttihat ve Terakki Partisinin bütün hiddetine rağmen Şerif Abdullah'ın ölmesi üzerine Hicaz Emirliğine atandı ve şerifle ittihatçılar arasındaki bu çekişme I. Dünya Savaşının sonuna kadar devam etti.

²⁹ Halide Edip, Adıvar; *Turkey Faces West: A Turkish View of Recent Changes and Their Origin*, New Haven, 1930, s.93

³⁰ Abdullah İbn Husain; *King of TransJordan, Memoirs* (Hazırlayan: P. Graves), Cape, 1950, s.44

Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Şerif Hüseyin ile İttihat Ve Terakki Partisi arasındaki gerginlik arttı ve ilişkiler bıçak sırtında yürümeye başladı. Bu arada Şerif de Hicaz da ki iç karışıklık ve isyanlarla boğuşuyor bir yandan da yerini sağlamlaştırmaya uğraşıyordu.

Hicaz'daki Osmanlı Parlamentosu seçimlerini Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu Emir Abdullah ve Şeyh Hasan al-Shibi ve hacıların rehberi Şeyh Muhammed Ali Talib kazanmış ve meclis üyeliği için İstanbul'a gitmişlerdi. Ancak bu seçim sonuçları başta İttihat ve Terakki Partililerin ve bazı parlamento üyelerinin tepkisine sebep olmuştu. Emir Abdullah'ın hatıratında anlatıldığı kadarıyla İstanbul'da parlamento başkanı Ahmet Rıza Bey Emir Abdullah'ın yasal seçilme yaşını doldurmadığını ayrıca diğer üye Hasan el Shibi'nin Türkçe bilmediğinden ve Arapça yazamadığından seçimlerin sonuçlarına itirazlar olduğunu belirtmiş buna karşılık Emir Abdullah kendisini seçimlerin yasal çerçevede yapıldığını ve eğer bir uygunsuzluk varsa bunun kendisinin değil, seçimi yapanların sorunu olduğunu söyleyerek ve arkadaşı Hasan al Shibi'nin de Mekke'nin önde gelen ailelerinden birine mensup olduğunu ve Mekke'de otururken Türkçe konuşup yazmaya ihtiyaç duymadığını belirterek savunmuştur. Neticede meclise kabul edilmişlerdi ve Emir Abdullah Parlamento Başkan Yardımcılığı görevine seçilmişti³¹.

1913 yılında Hicaz Valisi Münir Paşa görevinden alınmış ve yerine Vehib Bey getirilmişti. Bu İttihat ve Terakki Partisinin Hicaz'daki politikalarının değiştirileceğinin sinyallerini vermişti. Meclisten eyaletlerin yönetimi ile ilgili olarak yeni bir yasa geçirilmiş ve uygulamanın tam olarak yapılabilmesi için hükümet güveneceği idarecileri Hicaz'a göndermişti³².

Valinin değişmesinin ardından Emir Abdullah Mısır'a gitmiş ve burada Lord Kitchener ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Emir Abdullah Lord Kitchener'a. Osmanlı hükümetinin Hicaz'da belli başlı değişiklikler yapmak niyetinde olduğunu söylemiş ve eğer bu değişiklikler emirin değişikliğini de içerirse babasının davranışının ne yönde olması gerektiğini ve eğer bu değişikliğe direnirlerse İngiltere'nin tutumunun ne olacağını sormuştu. Buna karşılık Lord Kitchener İngiltere ile Osmanlı devleti arasında geleneksel bir dostluk olduğunu ve onun iç işlerine karışmaktan kaçındıklarını

³¹ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s. 96

³² Abdullah İbn Husain; a.g.e., s. 105

belirtmiştir. İngiltere bu günlerde her ne kadar Almanların Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinden huzursuzluk duysa da ufukta henüz bir savaş işareti görülmediğinden Emir Abdullah'ın bu isteğini kibarca reddetmiştir. İngiltere Osmanlıdan taraf özellikle Hindistan'a yönelik bir tehdit olmadığından ilişkilerin gergin bir ortama taşınmasından kaçınmaktadır. Bu reddediliş şüphesiz Şerif Hüseyin'i bir anlamda çaresiz bırakmıştır fakat bir yandan da yeni düzenlemere karşı ayak diremeyi sürdürmüştür. Vilayetlerin yönetimi ile ilgili yasa halk tarafından hoş karşılanmamış ve şerifin tertip ettiği şüphe olmayan gösterilere sebep olmuştur. Bu yasanın ruhunda hicaz demir yolları meselesi yatmaktadır Şerif ve halk bu demiryolunun yapılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır gerekçe olarak ta bölge halkının gelirlerinin büyük ölçüde hac yollarına ve hac rehberliğine dayandığını, demiryolunun bu gelirlerin kesilmesine sebep olacağını ileri sürmüşlerdir. Oysa bu meselenin aslında Osmanlı Hükümeti hem denetiminde olmayan hac yollarının güvenliğini sağlamak, hem de Hicaz'a asker ve mühimmat sevkiyatını kolaylaştırmak istiyordu . Bölgede kurulacak işleyen iyi bir demir yolu ağı Osmanlı hükümetine hem iç isyanlara karşı süratli müdahale şansı verecek hem de özellikle İngilizlerin bölgede yapabileceği olası bir işgal hareketinde Osmanlı istihkam kuvvetlerine zaman kazandıracaktır.³³ Hükümet bu işe oldukça önem vermektedir fakat bölgenin liderleri bunun kendilerinin hareket alanlarını kısıtlayacağını düşünerek demir yolu projesini halk baskısının kullanarak baltalamak istemektedirler. Bu hadisede taraflardan birisi de şüphesiz İngiltere'dir. İngiltere bu demiryolunun ileride Ortadoğu'ya yönelik olası bir işgal hareketinde başına bela olacağını tahmin etmiştir. Başta Şerif ve diğer Arap liderlerinin bu derece kuvvetli ayak diremelerindeki istenci İngiltere'den aldıkları cesarete borçlu oldukları söylenebilir. Bölgedeki karışıklıklar başbakanın hükümetin demiryollarının yapımı konusunda ısrarcı olmayacağı konusunda garanti verdiği telgrafla son bulmuş ve Şerif ile İngiltere amaçlarına ulaşmıştır. Daha sonra I. Dünya Savaşında görüldüğü gibi Osmanlı ordularının Basra, Süveyş ve diğer orta doğu cephelerindeki başarısızlığının ana sebebi çöl koşullarında cepheye zamanında yeterli asker ve cephane sevkiyatını yapamamış olmasıdır. Hicaz demiryolunun tali yollarının birleştirilmesi işi I.Dünya Savaşının çıkmasıyla tamamlanmadan sona ermiş bulunuyordu³⁴.

³³ Detaylı bilgi için bkz. Süleyman, Beyoğlu; "Hicaz Demiryolu", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1995, S.59, s. 123-127.

³⁴ Abdullah İbn Husain; *King of TransJordan, Memoirs* (Hazırlayan: P. Graves), Cape,1950, s.106-110

2.4. Birinci Dünya Savaşı ve Arap İsyanı

1914 yılında Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi ve savaşın hızla Avrupa devletlerini sarmasıyla Osmanlı Devleti bu çılgınlığa daha fazla direnememiştir. Böylece Türk tarihi açısından yeni bir dönem başlamış oluyordu. Aynı şey Yavuz Sultan Selim Han'dan beri Osmanlı hakimiyetinde olan Arap toprakları için de geçerliydi.

Şerif Hüseyin İngiltere'nin savaşa girmesinden sonra Sultan Mehmed Reşad'a bir mektup göndermiş ve Balkan savaşının Osmanlı devletini güçsüz bıraktığını ve bu savaşa Almanya'nın yanında girmenin tehlikeli olacağını, silah ve mühimmat bakımından büyük ölçüde Almanya'ya bağlı olduğunu, Osmanlı savaş fabrikalarının kaybedilecek silah ve ekipmanı ya da ordunun temel ihtiyaçlarının karşılayacak yeterlilikte olmadığını, bunların yanı sıra imparatorluğun güney eyaletlerinin, düşman donanmaların saldırılarıyla karşı karşıya kalacağını, hükümetin bu uzak eyaletlerdeki yerleşiklere, kendilerini savunma konusunda silahsız ve organize olmadıklarından ötürü güvenilmemesi gerektiğini belirtmiş ve bu sebeplerden dolayı kendisine Almanya'nın yanında savaşa girilmemesi için yalvarmıştır³⁵.

1 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti Sivastopol limanını bombalayarak Rusya'ya ve dolayısıyla müttefiklerine savaş açtı akabinde Ruslar Osmanlı'nın doğu sınırlarına saldırmış ve savaş fiilen başlamıştır. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti Erkanında da karışıklığa sebep olmuştur zira Mahmud Paşa ve Sadrazam Said Halim Paşa görevlerinden istifa etmişler fakat sadrazamın istifası kabul edilmemiştir. Bu olay akıllara savaşa girişin Padişahın ve kabine üyelerinin bilgisi dahilinde olup olmadığını getirmektedir ki bu soruya cevap vermek oldukça güçtür.

Savaşın ilk evrelerinde İttihat ve Terakki hükümetinin Arap eyaletleri için bir düşüncesi yoktu o anki plan Mısır'daki İngiliz kuvvetlerini oldukları yerde tutmak ve Irak'tan batı sınırlarına doğru gelebilecek sonuç getirici hareketlere engel olmaktı. Bu amaçla Osmanlı, Mısır'dan gelebilecek İngiliz saldırılarına engel olmak için Mısır cephesini açtı ve buraya önemli ölçüde asker sevketti aynı zamanda Kafkas cephesine de Irak'ta bulunan ordusunun büyük bir bölümünü göndermişti. Irak'ı savunmak için yalnızca yedek kuvvetler kalmıştı . İşte bu günlerde İngilizler Basra'ya önemli bir

³⁵ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.128-129

direnişle karşılaşmadan çıkarma yaptı ve Kurna istikametinde ilerlemeye başladı. Mısır'da ise Ahmed Cemal Paşa komutasındaki kuvvetler gerilemeye başladılar.

Hicaz'da ise Şerif Hüseyin'in tutkuları oldukça basit ve sabitti. 1908'den beri Arap vilayetleri için otonomiye olan tutkusundan ve tarihten gelen Hicaz emirliği üzerindeki haklarından taviz vermiyordu.

Şerif Hüseyin büyük oğlu Ali'yi Medine'ye kabileleri organize etmek için gönderdi ve Osmanlılara hicaz demiryolu meselesinde olduğu gibi güçlükler çıkartmaya başladı³⁶. Abdullah kabileleri Mekke ile Taif arasında bir araya getirme görevini üstlendi. Böylelikle babasına ve hareketin merkezine daha yakın olabilecekti.

Hüseyin'in çocukları arasında Arap milliyetçileri ile münasebetleri en iyi olan Faysal'dı. 1915 baharında babası İngilizlerle ilk teması kurarken oğlu Faysal da Şam ve İstanbul'daki mevcut durumu gözlemek için gönderilmişti. Şam'da Arap milliyetçisi bir cemiyet olan *Al-Fatat*'la irtibat kurdu. Mekke'ye döndüğünde aile meclisi İngilizlerle, Osmanlılara karşı olan ittifakın dolgusunun yapılmasının kararını aldı ve meşhur McMahon yazışmaları başladı³⁷

2.4.1 McMahon-Hüseyin Yazışmaları

İngilizler başlangıçta teklifini geri çevirdikleri Şerif Hüseyin'le özellikle Çanakkale Cephesinden bir sonuç alınamaması ve Osmanlı 4. Ordusunun Süveyş kanalını tehdit etmesi üzerine yakınlaşmaya karar verdiler. İngilizler bu kararı verirken 1 seneye kadar düşünmüştü. Çünkü Arapların İngiliz desteği ile Halifeye karşı ayaklandırıldıkları ve kutsal topraklarda İngiliz entrikalarının yapıldığı gibi olumsuz propagandalara malzeme olmak istemiyordu. Bu durum bünyesinde bir hayli kalabalık Müslüman nüfusu bulunduran Britanya İmparatorluğu içerisinde kargaşaya neden olabilirdi. Onun için savaşın ilk yıllarında başka seçenekler varken Şerif Hüseyin'e isyan için destek vermekten kaçınmışlardı³⁸.

³⁶ Ömer Osman Umar; *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Mande İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, 2004, s.144.

³⁷ Mary C., Wilson; *King Abdullah, Britain and the Making of Jordan*, Cambridge, 1987, s.25-26.

³⁸ Ömer, Kürkçüoğlu; *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara, 1982, s.75-83.

10 Aralık 1914'te İngiltere Şark Bakanı General Storrs Şerif Abdullah'a bir mektup gönderdi ve bu, daha önce Abdullah'ın Lord Kitchener'a Arapların bağımsızlığının desteklenmesi yönündeki müracatının bir geri dönüşü mahiyetinde idi. Mektupta Mr. Storrs Osmanlı Devleti'nin kendisini Almanya ile müttefik etmekle tarihten gelen dostluk bağlarını kopardığını, İngiltere hükümetinin kendisini uzun zamandır sınırlandıran yükümlülüklerden kurtulduğunu ve eğer Şerif Hüseyin'in halen Arapların bağımsızlığı yönünde bir gayesi varsa Büyük Britanya'nın böyle bir hareketi desteklemek için hazır olduğunu belirtmişti³⁹. Diğer yandan İngiltere Kızıldeniz limanlarını ablukaya alarak Arabistan'da gıda sıkıntısına sebep olmuş, arkasından da erzak ve gıda yardımı yaparak kurtarıcı konumuna soyunmuştu⁴⁰. böylece halkın desteğini ve sempatisini kazanmayı planlamışlardı.

Birkaç ay sonra Sir Henry McMahon'dan Şerif Hüseyin'e bir mektup geldi ve McMahon, Storrs'un teklifini yineledi ve nihayetinde İngilizler tarafından Araplara vaad edilen bağımsız Arap devletinin sınırlarının belirleneceği McMahon yazışmaları ortaya çıktı. İngilizler savaştan önce dostluk ve iyi ilişkiler için reddettikleri teklifi şimdi Şerif Hüseyin'in ayağına ısrarla götürmekteydiler. Osmanlının Almanya yanında savaşa girmesi Şerif Hüseyin ve oğullarının, Hicaz emirliğine geldikleri günden beri hayalini kurdukları hilafet, saltanat ve bağımsız Arap devleti fikirlerini gerçekleştirmek için eşi bulunmaz bir fırsat yaratmıştı. Fakat daha ileride de göreceğimiz gibi bağımsızlığı yönelen bu dostane elden pek de istedikleri şekilde faydalanamayacaklardır.

McMahon yazışmalarına göre İngiltere Araplara, Arap topraklarındaki Türk varlığı sökülünceye kadar bağımsızlık savaşlarında yardım edecekti. Kurulacak devletin hudutları Şerif Hüseyin ve Suriye'deki Genç Araplar Partisinin Merkez Komitesi tarafından işbirliği içerisinde belirlenecekti⁴¹. Bu yazışmaların bazı bölümleri ve ana hatları şu şekildedir:

Şerif Hüseyin'in 14 Temmuz 1915 tarihli mektubu

³⁹ C. Tefik, Karasapan, *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, İstanbul, 1942. CII, s133; David Fromkin; *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922*, (Çev; Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993, s. 89.

⁴⁰ Yılmaz, Altuğ; *Çin, Vietnam ve Ortadoğu Sorunları*, İstanbul, 1970.s.265.

⁴¹ C. Tefik, Karasapan, a.g.e.. CII, s134.

Bütün Arap milleti istisnasız bu son yıllarda hürriyete kavuşmak, hürriyet için yaşamak ve kendi yönetimlerinin dizginlerini teori ve tatbikat bakımlarından kendi ellerine almak istediğinden ve Büyük Britanya Hükümetinin kendilerini desteklemesini ve kendi muhkem ve meşru gayelerinin elde edilmesinde başka bir saik olmaksızın kendilerine yardım etmesinin Büyük Britanya'nın menfaatine olduğuna karar vermiştir.

Kendi (Arapların) menfaati kendi coğrafi durumları ve iktisadi menfaatleri bakımlarından Büyük Britanya Hükümetinin yardımını tercih etmeyi uygun bulmuştur.

Arap milleti Büyük Britanya Hükümetinden ve eğer uygun görülüyorsa onun vekili veya temsilcisinden Aşağıdaki esas tekliflerin tasvibini bekler.

1. İngiltere kuzeyde Mersin ve Adana'nın ve 37 derece paralelin üzerindeki Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, Cizre, Ahmediye bulunmaktadır. Güneyinden İran sınırından Basra körfezine kadar, Güneyde Aden'in durumu şimdiki gibi kalmak şartıyla Hind okyanusu, Batıda Kızıl Deniz ve Mersine kadar çevrili Arap ülkelerinin bağımsızlığını tanıyacaktır. İngiltere bir Arap İslam Halifeliğinin ilanını kabul edecektir.

2. Şerif Arap Hükümeti İngiltere'nin bütün Arap ülkelerinde iktisadi teşebbüslerde bulunmasını kabul edecektir.

3. İki taraf Düşman hareketlere karşı birbirlerini müdafa edeceklerdir. Barış iki taraf antlaşması olmadan kararlaştırılamayacaktır.

4. Eğer taraflardan biri bir saldırıda bulunursa diğer taraf tarafsız kalacak ve eğer diğer tarafla kuvvetlerini birleştirmek isterse her iki taraf oturup anlaşacaklardır.

5. İngiltere Arap memleketlerde yabancı imtiyazların ilgasını bildirecek ve Şerif Hükümetine bu ilgayı tasdik edecek bir milletlerarası sözleşmenin hazırlanmasında yardım edecektir.

6. Bu anlaşmanın 3 ve 4. maddeleri 15 sene yürürlükte kalacak ve eğer taraflardan biri anlaşmayı yenilemek isterse bir yıl önceden haber verecektir⁴².

Bu ilk mektupta görüldüğü üzere Şerif Hüseyin İngilizlere Osmanlı devletine karşı olan savaşta yardım etmek karşılığında Bağımsız Arap Devleti ve Hilafet makamını istemiştir. Şerif Hüseyin'in İslam dünyasında olduğundan daha büyük bir rol

⁴² Yılmaz, Altuğ; *Çin, Vietnam ve Ortadoğu Sorunları*, İstanbul, 1970.s.266-267

onamaya soyunduğu açıktır fakat İngilizler Şerif Hüseyin'i beklemeye alarak olayları soğutmuşlardır. Zira bu topraklarda ki tasarruf hakkı savaş bittiğinde yalnız İngilizlere ait olmayacaktır . Müttefikleri olan Fransa ve Rusya'nın da bu topraklarda emelleri vardır ve doğal olarak böyle bir taksimat yapması müttefiklerinin kendisine olan güvenini zedeleyecektir.

Sir Henry McMahon'un 24 Ekim 1915 tarihli mektubu (Dördüncü mektup)

Son mektubunuzdan sınırlar meselesine soğukluk ve tereddütle baktığım hissine kapılmanıza teessüf ederim, durum öyle değildi fakat ben henüz sınırların kati bir şekilde görüşmenin zamanının gelmediği kanısındayım.

Fakat son mektubunuzdan meselenin tarafınızdan hayati ve acil görüldüğünü anladım. Bunun için Büyük Britanya Hükümetini mektubunuzun muhtevassından haberdar etmek için vakit kaybetmedim ve onlar adına şu beyanda bulunuyorum ki sizinde memnun kalacağınızdan eminim.

Mersin, İskenderun, Şam, Humus, Hama ve Haleb'in batısındaki Suriye bölgeleri için saf araptır denemez ve bu bölgeler istenilen sınırlar içerisinde çıkarılmalıdır.

Yukarıdaki değişikliklerle mevcut antlaşmamıza hanel getirmemek şartıyla bu sınırları kabul ediyoruz. Ayrıca müttefikimiz Fransa'nın menfaatlerine hanel getirmemek üzere size aşağıdaki teminatları vermek isteriz.

1. Yukarıdaki değişikliklerle Büyük Britanya Mekke Şerifi'nin talep ettiği sınırlar içerisinde Arapların bağımsızlığını tanımayı ve onları desteklemeyi kabul etmeye hazırdır.

2. Büyük Britanya mukaddes yerlerin güvenliğini taahhüt eder ve bunların dokunulmazlığını kabul eder.

3. Durum müsaade ettiği zaman Büyük Britanya Araplara fikir verecek ve onlara çeşitli ülkelerde en uygun hükümet şekillerinin kurulmasında yardım edecektir.

4. Diğer taraftan Arapların sadece Büyük Britanya'dan fikir ve rehberlik sormaya karar verdikleri anlaşılmış bulunmaktadır. Sağlam bir idare şekli için gerekli Avrupalı mütehassıslar İngiliz olacaklardır.

5. Bağdat ve Basra vilayetlerinde ise Araplar Büyük Britanya'nın bölgede idari düzenlemeler yapmasını kabul edeceklerdir⁴³.

Bu mektupla McMahan açık olarak İngiltere'nin bölgede nüfuz bölgeleri oluşturmak istediğini (5. madde) ve Arap yönetimini İngiliz idareciler eliyle yürüteceğini (4. madde) belirtmiştir. Şerif Hüseyin bir taraftan özgürlük ve bağımsızlık laflarını ağızından düşürmezken her nedense ileride bağımsızlıklarını ve milli egemenliklerini tehlikeye düşürecek bu maddelere yeteri kadar karşı çıkmamıştır. Birkaç cılız itirazdan sonra durumu kabullenmiş görünmektedir. Hatta bir sonraki mektubunda bu meseleleri İngilizlerin engin hoşgörüsü ve cömertliğine bıraktığını göreceğiz. Belki de Şerif Hüseyin bu maddeleri saltanat ve hilafet için katlanılabilir bir bedel olarak görmüştür.

Şerif Hüseyin'in 1 Ocak 1915 Tarihli Mektubu

Sizin Irak'ı işgal süresine ait tazminat konusunda Büyük Britanya'nın bizim davranışlarımız, sözlerimiz ve fiillerimize olan itimadını sağlamlaştırmak için ve şanlı hükümetine mutlak itimadımızın bir nişanesi olarak miktarın tespitini onun basireti ve adaletine terk ediyoruz.

Kuzey kısımlara ve kıyılarına gelince bundan önceki mektubumuzda mümkün en son değişiklikleri bildirmiştik ve bunlar sadece Allah'ın inayetiyle yerine getirmek istediğimiz arzularımızın gerçekleşmesi için yapılmıştı. Bu ittifaka muhtemelen ve şimdiki savaş sırasında yaptıkları diğer antlaşmalara zarar vermesinden çekindiğimizden şimdilik sustuk.

Fakat vazifemizin şu olduğuna inanıyoruz ki bu savaş bittikten sonra ilk fırsatta bu gün gözlerimizi ayırdığımız şeyleri Beyrut ve yakınlarında Fransa'ya bıraktığımız şeyleri geri isteyeceğiz.

Bu günkü planımızın bizden ziyade büyük Britanya'nın menfaatlerine ve haklarına büyük ehemmiyet sağladığı hususuna dikkatinizi çekeriz. Ayrıca Beyrut'lular böyle bir parçalanmayı asla kabul etmeyeceklerdir. Buna karşılık bazı tedbirlere başvuracaklardır ki bu da İngiltere'yi zaten içinde bulunduğu müşküller içinde daha da zor bir duruma sokacaktır. Menfaatlerimizin karşılıklı ve aynı oluşu bizi sizinle

⁴³ Yılmaz, Altuğ; *Çin, Vietnam ve Ortadoğu Sorunları*, İstanbul, 1970.s.268-69.

müzakereye sevketmiş bulunmaktadır. Bunun içindir ki Fransa'ya burada bir arazi parçası vermek asla düşünülemez.

Sir Henry McMahon'un 25 Ocak 1916 tarihli mektubu⁴⁴

Bağdat vilayeti hakkındaki görüşlerinizi tespit ettik düşman mağlup olduktan sonra ve barış görüşmeleri yapılırken bunu dikkatle mütalaa edeceğiz.

Kuzey kısımlarına gelince Büyük Britanya'nın Fransa ile olan ittifakına zarar vermesi mümkün olan herşeyden çekinmenizi memnunlukla karşılıyoruz. Bu savaşı zaferle sonuçlandırmak için ortak çalışmalarımızı en ufak bir şeyin bozmaması hususunda kati kararımız olduğunu bilirsiniz. Zafer kazanıldıktan sonra Büyük Britanya'nın Fransa ile olan dostluğu hak ve hürriyet yolunda savaşırken yanyana ölen İngiliz ve Fransızların kanlarıyla çimentolanmış olarak daha da sağlamlaşacaktır.

Mektupla McMahon açık olarak Şerif Hüseyin'in isteklerinin İngiltere'nin müttefiki olan Fransa'nın çıkarlarıyla örtüşmediğini. Suriye ve Beyrut'un Fransız nüfuz bölgesi olduğunu ve bu durumu kabullenmesi gerektiğini belirtmiştir. Hatta daha sonraları anlaşılacaktır ki Sykes-Picot gizli antlaşması ve Balfour deklarasyonu⁴⁵ ile İngilizler Şerif Hüseyin'e verdikleri vaatlerin pek çoğunu unutacaklardır.

İngiltere müttefiki Fransa'ya Hüseyin ile yaptığı yazışmalarla ilgili olarak ancak 1915 kasımında bilgi vermiştir. Bunun üzerine Fransa Ortadoğu'yu İngiltere ile paylaşmak için görüşmelere başlamış ve sonucunda da Sykes-Picot antlaşması ortaya çıkmıştır.

Antlaşmaya göre Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi (Beyrut dahil) Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın olacaktı (Şerif Hüseyin'in bütün itirazlarına rağmen bölge Fransız nüfuzuna bırakılmıştır.) Bağdat ile Basra arasındaki bölge de yazışmalarda ki esaslara uyularak İngiltere'ye bırakılıyordu. Bunlar dışındaki bölgelerde de bağımsız Arap devletleri konfederasyonu kurulacaktı. Fakat bu devletlerin de sözde bağımsız olacağı hem Sykes-Picot antlaşmasından hem de McMahon yazışmalarından anlaşılmaktaydı. Akka- Kerkük hattının kuzeyi Fransız

⁴⁴ Yılmaz, Altuğ; a.g.e., s.270-71.

⁴⁵ Mektubun içeriği için bkz. Tayyar Arı; *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 123.

güneyi de İngiliz nüfuz bölgesi olarak tayin edilmişti. Filistin de milletlerarası bölge olmaktaydı.⁴⁶

Bağımsız Arap devletinin nüfuz alanlarına bölünmesi ve Suriye'nin kıyı bölgelerinin hele Arap olmayan (Şerif Hüseyin'in iddia ettiği gibi) Adana ve Mersin'in Fransız'lara verilmesi İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e karşı iki yüzlü oyununu göstermektedir. İngiltere bununla da yetinmemiş ve 29 Aralık 1915'te Necid Emiri Abdülaziz İbni Suud'la da bir anlaşma yapmış ve Kuveyt hariç Basra körfezinin güney kıyılarında ve Necid'de İbni Suud'un bağımsızlığını tanımıştır. Fakat daha önce de gördüğümüz gibi bu topraklar daha önce Şerif Hüseyin'e söz verilmişti. İngiltere'nin Suudlarla yaptığı bu anlaşma bir anlamda Şerif Hüseyin'in kendisine söz verilmiş olan halifelik ve saltanat hayallerini de yıkmış oluyordu⁴⁷.

McMahon yazışmaları neticesinde İngiltere Şerif Hüseyin'in Arapların sözcüsü olduğunu çıkarlarına uygun bulduğu için kabul etti. Çünkü Mısır ve Hindistan'da İngiliz hakimiyeti altındaki Müslümanlar düşünüldüğünde, dışarıdaki düşmanlarıyla savaşırken Halife tarafından yapılacak cihat çağrısının İngiltere karşıtı bir isyanı tetikleyebileceğini düşünmüşlerdi. İngiltere kendisini Şerif Hüseyin ile müttefik yapmakla Müslümanları bölmüş ve yapılacak olan cihat çağrısını da anlamsız kılmış olacaktı⁴⁸.

Hüseyin bir taraftan İngilizlerle kurulacak olan Arap devletinin sınırların tartışırken diğer taraftan da İstanbul'la olan ilişkilerini de normal bir şekilde sürdürme çabası içerisindeydi. Perde gerisinde kalmanın avantajlarını kullanıyordu. Örneğin 1916 baharında İngilizlerden 50.000 pound alırken diğer taraftan Osmanlı'dan 50.000 ile 60.000 arası altın para almıştı⁴⁹.

Şerif Hüseyin ve oğulları Arap isyanının hazırlıklarını görürken İtilaf devletlerinin üç büyük gücü İngiltere, Fransa ve Rusya Asya da'ki kendi haklarını tanımlamakla meşguldular. Sonuçta Sykes-Picot antlaşması olarak bilinen ve üç kuvvet arasındaki Asyalı Türkiye'nin yok edilmesine dair gizli antlaşma Mayıs 1916'da imzalandı ve maddeleri daha sonra Bolşevikler Petrograd arşivini ele geçirdikleri zaman açıklandı⁵⁰.

⁴⁶ Yusuf Hikmet Bayur; *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara 1991, C. 3, Kısım 3, s. 242.

⁴⁷ Yılmaz, Altuğ; a.g.e., s.272

⁴⁸ Mary C., Wilson; *King Abdullah, Britain and the Making of Jordan*, Cambridge, 1987, s.10

⁴⁹ Ahmet Cemal, *Memories of a Turkish Statesman*, Newyork, 1922, s.222

⁵⁰ Arnold J., Toynbee; *The Western Question in Greece and Turkey*, Londra, 1922, s.48.

Araplar bağımsızlıkları için İngiltere'ye bel bağlamışlardı ve ileride görüleceği gibi bu rüyanın kabusu dönüşmesi pek uzun sürmeyecektir. İngilizler Şerif Hüseyin'e verdikleri vaatlerin hiçbirini tutmaya niyetli görünmedikleri gibi bu gizli anlaşma ve daha sonraları gelişecek olaylarla dünyaya bir de Filistin sorunu bırakmışlardır ki bu gün dahi meselenin içerisinden çıkılamamıştır. Bu yazışmalar Arap devletinin sınırlarının belirtilmesi ve tanımlanması konusunda büyük bir politik anlaşmazlığı da beraberinde getirmiştir. Bu problem şu soru etrafında odaklanmıştır: Sir Henry McMahon tarafından temsil edilen İngiliz Hükümeti Filistin'i kurulacak Arap Devletinin sınırlarına dahil etmiş miydi yoksa bu sınırlardan hariç mi tutmuştu. McMahon tarafından kullanılan dil üstü kapalı bir şekilde Araplara özgürlüğün vaat edildiği toprakların içerisine Filistin'in de dahil olduğu şeklindedir. Fakat İngiliz hükümeti bunu reddetmiştir.⁵¹ Böylelikle Balfour deklarasyonu ile Araplar için çok daha üzücü olaylar gelişmiş ve olaya bir üçüncü taraf müdahil olmuştur ki bunlarda Siyonist eğilimli Yahudiler ve onların Filistin'de ki çıkarlarıdır.

İngiliz ve Fransızlar ya çok beceriksizdiler ve kendi menfaatleri için bölgeyi kördüğüm haline getirdiler ya da ne yaptıklarını iyi biliyorlardı ve bölgeye köklü olarak yerleşebilmek maksadıyla Ortadoğu'nun yüzlerce yıl karışıklık ve kaos içerisinde kalması için iyi bir plan yapmışlardı. Plandan beklenen sonuç Arapları İngiltere ve müttefiki Fransa olmadan kendilerini yönetemeyecek duruma getirmek ve Almanların yükselişiyle yarıda bıraktıkları dünyanın kolonileştirilmesi işine kaldıkları yerden devam etmektir. Arapların kendi aralarındaki liderlik çatışmaları, mezhepsel farklılıklar, rejim tartışmaları ve kültürel farklılıklar gibi bir çok husus Arapları bölmüş, bir birliktelik göstermesini engellemiş ve mükemmel komplonun uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Aynı şekilde Araplar arasında ki bu bölünmüşlük ileride İsrail devletinin kurulmasına sebep olmuştur ki Araplar cılız bir direnişten başka bir şey gösterememişlerdir. Bu güne geldiğinde ise kuruluşuna ses çıkaramadıkları İsrail devleti Arapları kuşatmış görünmektedir.

Suriye'deki Genç Araplar Partisi ile görüşmeler Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'la devam etti ve 1916 yazında Şerif Taif'e gitti Faysal Şam'dan, Ali de Medine'den gelerek ona katıldı. Son detaylar görüşüldü ve Arap isyanının başlaması için ilkbaharın ilk günleri kararlaştırıldı. Sonra Faysal Şam'a Ali de Medine'ye tekrar döndü. Bu arada

⁵¹ Ahmet Djemal Pasa; *Memories of a Turkish State Man*; New York 1953, s. 153.

İngiliz kuvvetleri Irakta Basra'ya doğru ilerleyişlerini sürdürüyordu ve Ahmed Cemal Paşa Süveyş'te ağır kayıplar vermeye devam ediyordu⁵².

Şerif Hüseyin Ahmed Cemal Paşa'ya oğlu Faysal vasıtasıyla Arap ülkelerinin tiranlıkla yönetilemeyeceğini ve hükümetin Suriyelilere verdiği otonomi sözünü tutması gerektiğini iletmiştir. Ahmed Cemal Paşa bu istekleri reddetti. Fakat Ahmed Cemal Paşa'nın da bazı sıkıntıları vardı İngiliz kuvvetleri hem Irak'ta hem de Süveyş'e ilerlemekteydiler Hicaz'dan cihat için gönüllü toplaması gerekirken diğer taraftan da şerif ve istekleriyle uğraşmak zorunda kalıyordu. Bu günlerde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Cemal Paşa Suriyeyi ziyaret ettiler. Şerifin oğlu Faysal Şam'da gizli Arap cemiyeti *Fatat* ve daha sonrada gizli askeri bir örgüt olan *al-Ahd*'li subaylarla görüşmeler yapıyordu. Bu gizli cemiyetlerle beraber Türklere karşı İngilizlerle hangi koşullarda işbirliği yapılabileceği ile ilgili bir protokol hazırlamışlardı. Önce bu protokolü Faysal'ın kabul etmesini istemişler, daha sonra Faysal ve bu cemiyetin önde gelen altı lideri Şerif Hüseyin'i Arapların sözcüsü olarak tanıyacaklarına dair yemin ettiler ve onun bu protokol çerçevesinde Suriye'de ki Arap kuvvetlerini Türklere karşı biraraya getirmek için İngilizlerle güvenli bir antlaşma yapmasına karar verdiler⁵³.

Ahmed Cemal Paşa Türk hakimiyeti altındaki bütün Arap eyaletlerinde Osmanlı'ya karşı bir komplo hazırlandığının farkına vardı ve Suriyeli Arapların ilk komplo icraatları Ağustos 1915'te geldi, bunun üzerine Ahmed Cemal Paşa Suriye'deki Arap kuvvetlerini başka vilayetlere kaydırıldı ve onların yerine giderek artan sayıda Türk askeri yerleştirdi. Al-Ahd'in lider kadrosundaki pek çok isim de bu askerlerle beraber transfer oldular. Daha sonra Cemal Paşa'nın emriyle *Fatat* ve *al-Ahd* grubuna dahil olan 21 kişi Şerif Hüseyin'in merhamet edilmesi için bütün yalvarmalarına rağmen idam edildi ve Faysal gözüaltına alındı⁵⁴. Şerif'e halife adına Mekke'den Rusya, Fransa ve İngiltere'ye karşı cihat ilan edilmesi çağrısı yapıldı. Şerifin yanıtı şu şekilde oldu:

Gönüllüler toplanmadan ve cihat ilan edilmeden önce Araplara hakları teslim edilmelidir. İlk adım politik mahkumlar için genel af ilanı olabilir. İkinci adım olarak Suriye ve Irak'a otonom yönetimler vermek ve üçüncü olarak da şerifin konumunun onun tarihten gelen haklarından ötürü tanınması gerekliliğidir. Eğer bütün bunlar Arap

⁵² Abdullah İbn Husain; *King of TransJordan, Memoirs* (Hazırlayan: P. Graves), Cape,1950, s.134. George, Antonius; *The Arab Awakening*, s.188.

⁵³ George, Antonius; *The Arab Awakening*, s.188-195.

⁵⁴ Zeine, N. Zeine ; a.g.e.,s.109.

ulusuna verilirse cihat ilan edilebilir. Kuvvetlerimi oğlum Faysalla Şam'a ve oğlum Ali ile Medine'ye gönderir kendim de Hicazdaki karışıklıkları bastırırım. O zaman hükümet İbn Rashid'in savaşa katılması için nüfuzunu kullanabilir. Başka hiçbir koşulda Arap ulusu benim isteğim dışında ilan edilecek hiçbir savaşa iştirak etmeyecektir⁵⁵.

Bu telgrafa yanıt Sadrazam Said Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşadan geldi:

Eyaletiniz dışındaki devlet yönetimlerinden ve haklardan bahsediyorsunuz. Şunu bilin ki Şam'daki hainler cezalandırılacaktır. Oğlun Faysal'ı söz verdiği gibi gönüllüleri sınıra gönderene kadar göremeyeceksin⁵⁶.

Şerif Hüseyin'in cevabı :

Daha önce Arapların sizin saflarınıza bütün kalpleriyle hangi koşullarda katılacağını anlattığım son telgrafıma ekleyecek hiçbirşeyim yok.

İki gün sonra Sadrazam Said Halim Paşa şu telgrafi göndermiştir.

Cevabınız için teşekkürler . Eğer Şam'a gönüllüleri gönderirseniz bizde Cemal Paşaya oğlunuz Faysal'la politik suçlular meselesini görüşmesinin talimatını veririz.

Şerif Hüseyin'in cevabı

Gönüllüler Faysal gelip onları toplayana kadar gelmeyecektir.

Hükümetin yanıtı:

Şerif Faysal gönüllüler için Medine'ye gidebilir ve onlarla Şam'a geri dönebilir.Sizden dileğimiz oğlunuz Ali'yi Medine'den Mekke'ye çekmenizdir. Kendisi valilikle uyuşmamaktadır.

Şerif Hüseyin'in cevabı:

Şerif Faysal gelir gelmez Şerif Ali Medine'yi terk edecektir⁵⁷.

Faysal Medine'ye geldiğinde Osmanlı kuvvetleri komutanı Fahreddin Paşa askerleriyle beraber oraya ulaşmıştı. Emirliğin kuvvetleri de aynı zamanda orada hazır bulunuyordu. Şerif Ali kardeşi Faysal'ın refakatinde Mekke yolu üzerindeki Bir el-

⁵⁵ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.135.

⁵⁶ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.135-136.

⁵⁷ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.137.

Mashi ya doğru hareket etmek için Medine'den ayrıldı. Bir el-Mashi'ye 9 Haziran 1916'da vardılar ve Cemal Paşa'ya aşağıdaki mektubu yazdılar.

Arapların makul istekleri Osmanlı hükümeti tarafından reddedilmiştir. Kendilerini kutsal savaş için hazırlayan askerler şu karara varmışlardır ki Arapların ve İslam'ın menfaatleri dışındaki meselelerde kendilerini feda etmekle yükümlü değildirlir. Eğer Mekke Şerifi tarafından ortaya sürülen koşullar hemen reddedilmeseydi, Arap milleti ile Türk milleti arasındaki ilişkilerin kesildiğini resmen ilan etmeğe ihtiyaç duyulmayacaktı.. bu mektubun alınmasından sonraki 24 saat içerisinde iki ulus arasında savaş durumu ortaya çıkacaktır⁵⁸.Mektubun yazılmasından birkaç saat sonra Şam ve Medine arasındaki demiryolu ve telgraf hattı kesilmiştir.

Böylelikle kökleri tarihten gelen iki ulusun dostluğu bir süreliğine kesintiye uğramış oluyordu. Faysal Medine'ye cihat için gönüllü toplamaya gitmiş fakat Medine'den ayrılır ayrılmaz Osmanlı devletine karşı savaş ilan eden bir mektup kaleme almıştır. Savaş gerekçesi olarak ta bu savaşın Arapların ve İslam'ın menfaatlerine aykırı olmasını göstermiştir. Bu mektuba göre Arapların ve İslam'ın yüksek menfaatlerinin İngiliz ve Fransız askerlerinin bölgeyi işgalinden ve önderliklerinde kurulacak (sözde bağımsız) Arap devletçiklerinden geçtiği görülmektedir. Şerif Hüseyin'in bu noktaya kadar İngilizlerin ikili oyununu sezmesi gerekirdi fakat hilafet ve liderliğindeki bağımsız Arap devleti fikirlerine o derece saplanmıştı ki bu amaca ulaşmanın en uygun ve kestirme yolunun ülkesini ve milletini İngilizlerin alicenaplığına terk etmekten geçtiğini düşünmüş olmalıdır. Osmanlı hakimiyeti altında eğer savaşa destek olsalar ve Arap yurdunun düşman işgali altına girmemesi için savaşmayı seçseler belki hilafeti alamazlardı fakat en azından Arap ülkeleri için otonomi koparabilirlerdi. Fakat bunun yerine İngiliz askerini anayurtlarına kendi elleriyle davet etmişler ve daha önce omuz omuza savaştıkları Türk askerine karşı cephe almışlardır. Şerif Hüseyin'in düşman ilerleyişini fırsat bilerek sürekli Osmanlıdan şantaj yapar bir şekilde otonomi ve şeyhliğin babadan oğula geçmesi gibi taleplerde bulunması oldukça dikkat çekicidir.⁵⁹ Bu da herhalde İngilizlerin o dönemde herkese her şeyi neden vaat ettiğini bir nebze olsun açıklamaktadır.

⁵⁸ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.138.

⁵⁹ Ömer Osman Umar; a.g.e., s. 232.

2.4.2. Arap İsyanı

Haziran 1916 da Arap İsyanı Mekke, Taif ve Cidde'de başladı ve diğer Hicaz şehirleri Şerif Hüseyin ibn Ali'nin yayınladığı bir bildiri ile isyana katıldı. Böylece Araplar artık kendi sorumluluklarını üstlenen ve kendi özgürlüğünü kendi ordusu ve insiyatifiyle koruyacak olan bir ulus haline gelmiş oluyordu. Bu konuda yeterince ilerlemişlerdi. Çünkü Suriye ve Irak'ın burjuva kesimi askeri, idari ve hukuki alanlarda iyi eğitilmişlerdi. Araplar imparatorluk içerisindeki önemli mevkileri Türkler kadar iyi tutmuşlardı ve Şam'daki 5. ordu ile Bağdat'taki 4. ordu hemen hemen tamamen Araplardan oluşmaktaydı.

Suriye ve Lübnan'daki eğitim kurumları, imparatorluğun Türk eyaletlerinde eğitim veren kurumlarından kaliteliydi. Osmanlı sadece askeriye ve tıp okullarına önem vermekteydi . Araplar eğitimlerini Suriye ve Lübnan'daki yabancı okullarda alıyorlar ve hatta Avrupa ve Amerika'da eğitim görüyorlardı. Bu sebeple Arap vilayetlerindeki okuma yazma oranı Türk vilayetlerine göre yüzde on daha yüksekti⁶⁰.

Şerif Hüseyin'in isyanının yayılması Sina-Filistin cephesindeki askeri hareketlere paralel olarak gelişmekteydi⁶¹. İsyanın ilk gününde Mekke'deki küçük Osmanlı karakolları Arapların eline geçti ve Osmanlı garnizonunun geri kalanı Jirval ve Jiyad kalesinde kuşatma altına alındı. Cidde isyanın üçüncü gününde, Jerul kalesi ise dokuzuncu gününde Arapların aline geçti, iki yüze yakın asker ve subay esir alındı. Cidde'de İngiliz gemileri denizden istihkamları bombalayarak Araplara yardımcı oldu⁶².

İsyanın başlamasından sonra Mekke ve Cidde Hüseyin'e teslim oldu. Bu kolay zaferlerin arkasındaki asıl sebep ise iklimdi. Çünkü Türk askerleri o anda Taif'teki yazlık kışlarına çekilmişti⁶³. Taif'teki kuvvetlerin başında Vali Galip Paşa bulunuyordu ve Abdullah'ın bizzat kendisi kuşatmaya katılan bedevilerin başında bulunuyordu. Taif Vali Galip Paşanın teslim olmasıyla Arapların kontrolüne geçti.

Bu şehrin üç aylık bir kuşatmanın ardından Abdullah'a teslim oluşu isyanın elle tutulur ilk başarısı olmuştu. Taif'in ele geçirilmesinden sonra Abdullah Mekke'ye zafer edasıyla döndü ve oradan isyanın bundan sonraki gelişimini Ronald Storss'la

⁶⁰ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.142.

⁶¹ Ömer Osman, Umar; "Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişimi", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 2001, S.51, s.84.

⁶² Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.143

⁶³ Mary C., Wilson; *King Abdullah, Britain and the making of Jordan*, Cambridge, 1987, s.27-28

(Kahiredeki İngiliz Yüksek Komisyon Üyesi, Şark Bakanı) görüşmek üzere Cidde'ye gitti. Görüşmeleri pekte Abdullah'ın beklediği gibi olmamıştı. Storrs İngiliz hükümetinin Hicaz'a asker ve uçak göndermemeye karar verdiğini ve Abdullah'ın kuzeydeki Arap kabilelerinin kazanılması için şahsen istediği 10.000 poundu da kendisine veremeyeceğini belirtti. Fakat İngiltere'ye döndükten sonra istediği parayı tedarik etmeyi başardı ve Abdullah'a gönderdi⁶⁴.

Kısa bir zaman sonra İngiltere'nin bir yandan Şerifin isteklerini gözardı etmesi ve bir taraftan da İbn-Suud'la görüşmesi Abdullah ve babasını yeni müttefiklerinin güvenilirliği konusunda şüpheye düşürmüştü. Malzeme ve asker desteğinden yoksun kalmışlardı. Taraftarlarının moralini yükseltmek ve iyi bir başlangıç olması amacıyla Hicaz 'da Avrupai tarzda bir hükümet kurmak için harekete geçtiler. Abdullah dışişleri bakanı, Ali sadrazam ve Faysal da içişleri bakanı olacaktı.

Medine de ise durum daha karışıktı Fahreddin Paşa komutasındaki Türk askerleri Abdullah'ın kardeşlerini püskürtmüş ve onları Yanbo'ya geri çekilmeye zorlamıştı. Aynı zamanda Şeyh Hüseyin, İbn Mübarek'i de halletmişti. Böylece Mekke yolu Türklere açılmış oluyordu. Almanlar tarafından sağlanan uçaklar da bedevilerin kamp yaptığı yerleri bombalıyordu ve Medine'deki kabilelerin çoğu yeni Mekke Emiri olarak ilan edilen Şerif Ali Haydar Paşa'ya biat etmişti.⁶⁵ Bu sırada Storrs ve Lawrence Abdullah'ın Kundara ve Sabil arasında kamp kurduğu yere gelerek onunla bir görüşme yaptı. Abdullah İngilizlerden vaat ettikleri silah, mühimmat ve para yardımını yapmalarını isterken İngiliz tarafı hükümetin telgrafını Abdullah'a gösterdiler. Telgrafta Hindistan'da ve İngiliz işgali altında olan diğer müslüman ülkelerde Osmanlı ve Alman kışkırtmalarıyla büyük çaplı isyanlar çıktığı ve bu sebeple Arap isyanının desteklenmemesi söyleniyordu. Buna karşılık İngiliz hükümeti direkt asker yardımından ziyade silah, mühimmat ve para yardımında bulunmaya devam etmeyi teklif ediyordu. Abdullah buna sert tepki gösterdi ve eğer istedikleri yardım yapılmazsa Hicaz'daki yönetimden çekileceklerini, Osmanlılarla barış yapacak yeni bir idare kurulacağını ve bu kanlı savaştan Arapları sıyırmak için ellerinden geleni yapacakları tehdidini savurmuştu. İngilizler hemen paniğe kapılmışlar ve doğal olarak daha Abdullah

⁶⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., Cambridge, 1987, s.29.

⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Yatak; "Şerif Ali Haydar'ın Mekke Emirliğine Tayini", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ocak 1992, S.61, s. 47-51.

Mekke'ye ulaşmadan Şerif Hüseyin'e isteklerinin iptal olmamak üzere kabul edildiğini belirten bir telgraf çekmişlerdi⁶⁶.

Gelişen koşullar altında yapılacak şey belliydi Arap isyanının ve kurulacak olan yeni Arap devletinin ilan edilmesi gerekiyordu. 2 Kasım 1916 tarihinde Mekke de Kutsal Camide duyuru yapıldı⁶⁷. Bu duyuru müttelikler tarafından pek de hoş karşılanmadı nitekim ertesi gün İngiliz ve Fransız görevliler hayretle bu çıkışı neden yaptığını sormuşlardı. O da onlara cevap olarak yanlarında değilseler düşmanları olduklarını ve bu savaşı bitirmek için Türklerle seve seve bir barış yapabileceğini söylemişti⁶⁸.

Abdullah, Storss ve Lawrence 1916 sonbaharında yaptığı görüşmeler neticesinde Medine saldırısı için hazırlıkların başlatılmasına karar verdiler. Abdullah, Kasım ayında babasının yanından ayrıldı ve kuzeye doğru harekete geçti. Ocak ayının ortalarında Medine'nin altmış mil kuzeyinde Hicaz demir yolu üzerinde Ays vadisinde sürekli bir kamp yeri kurdu. Buradan Medine'nin iletişimini kesebilecek ve böylelikle kardeşi Faysal'ın Wejh kıyılarına ilerleyişini oradan da Akabe'ye ve Şam'a geçişini mümkün hale getirecekti⁶⁹.

Medine Fahreddin Paşa komutasındaki 7000 askerle iyi tahkim edilmiş bir şehirdi ve burayı almak oldukça güç olacaktı zira daha önce Mekke ve Taif alınırken şiddetli bir direnişle karşılaşılmanmıştı. Medine'nin kuşatılması Şerifin ilk ciddi sınavı olacaktı. Abdullah'ın görevi Medine'nin kuzeyle olan irtibatını kesmek ve doğuda da Hail, Necd ve ötesinden gelen kervanların önünü kesmekti . Abdullah'ın Ays vadisinde dört subayı, yüz eğitilmiş askeri, iki hovitzeri, ikisi ağır on üç hafif makineli tüfeği vardı. Aynı zamanda bazen sayısı 5000'i geçebilen silahlı bedevisi vardı. Bu arada Eşref Paşa komutasındaki bir Türk birliği beraberindeki hovitzer, makineli tüfekler ve 38.000 Osmanlı altını ile Abdullah'ın eline düşmüştü⁷⁰

Abdullah'ın bu başarısı ve Faysal'ın Vech deki ilerleyişi, Fahreddin Paşanın Faysalın üzerine baskı yapan sağ kanattaki birliklerini geri çekmesine neden oldu. Abdullah da bu esnada Ays vadisinde pozisyonunu almıştı ve düzenli olarak

⁶⁶ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.157

⁶⁷ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.160

⁶⁸ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.161

⁶⁹ Mary C., Wilson; *King Abdullah, Britain and the making of Jordan*, Cambridge, 1987, s.32.

⁷⁰ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.165-66.

demiryoluna doğru saldırılarını geliştiriyordu. Saldırıları Osmanlı birliklerinin silah, mühimmat ve asker olarak takviye edilmesini imkansız bir hale getirmişti aynı zamanda Osmanlı birlikleri içerisinde bulunan Agail kabilesine mensup paralı askerlerde Ahmet Paşadan ücretlerini aldıktan sonra Abdullah'ın çağrısı üzerine isyana katılmışlardı. Faysal da sahil boyunca Vech'e doğru ilerliyordu. Bölge hala Türklerin elindeydi fakat şehri tutabilecek kadar askeri yoktu. İngiliz donanması da kuşatmaya destek sağlamak için sahilden Vech'i bombalamaya başladı. Yapılacak pek de bir şey olmadığını gören Vech valisi kuvvetlerini Al- Ula'ya doğru çekti böylece Faysal önemli bir direnişle karşılaşmadan şehre girdi. Bu esnada Abdullah da isyanı genişletmek için farklı arayışlar içerisindeydi. Anaze kabile liderleri Şeyh Farham ve Şibab'a 10 gün içerisinde isyana katılmalarını ve demiryolu istasyonlarına saldırılarını aksi takdirde kendilerine karşı savaşmayı bir görev bileceğini yazan mektuplar göndermişti. Şeyh Farham bu çağrıya Baghla'daki demiryolu istasyonuna saldırarak cevap verdi. Şeyh Şibab ise daha sonra bu saldırılara iştirak etti. Doğudaki Arap isyancıları gittikçe ünlü olmaya başlamıştı. Özellikle Balkan Savaşlarında kendisini ispatlamış olan Eşref Beyin esir alınması İngiliz karargahındaki müttefikleri etkilemişti⁷¹

Sonuçta Doğudaki Arap isyancıları Medine'yi kuşatma altına almaya başlamışlardı. Ali Bir Derviş'teki Türk güçlerinin karşısına Rabeg'teki ana Haşimi kuvvetlerini getirildi ve üç günlük bir çarpışmadan sonra Bir Derviş'i alındı . Fahreddin Paşa kuvvetlerini Yafr ve Ali kuyularına kadar geri çekti. Hatların arasındaki mesafeyi kısalttı ve siper kazdırdı. Medine'deki Türk kuvvetleri bir buçuk bölük gücünde kalmıştı ve iletişim hatları Tebuk'e kadar uzuyordu. Türk Ordusu, doğudan Ays vadisinden Abdullah'ın, kuzeyden ise karargahını Vech'e kurmuş olan Faysal'ın komutasındaki kuvvetlerce sarılmışlardı ve her iki kuvvette Hicaz demir yolu hattına saldırarak ve tahrip ederek Osmanlı kuvvetlerinin iletişimini kesmeyi kendine ilk amaç edinmişti.⁷² Abdullah ve kuvvetleri Ays Vadisinde iken yirmi yedi adamıyla beraber Lawrence da bu birliklere katıldı. Lawrence kendisini patlayıcı uzmanı olarak tanıtmış ve Hicaz Demiryoluna yapılacak saldırıları üstlenmişti. Abdullah, Lawrence'in hizmetlerini takdir etmesine rağmen varlığından oldukça rahatsızdı. Çünkü Lawrence'ın, babası Şerif Hüseyin'le arası oldukça iyiydi ve bu yakınlık onu ve

⁷¹ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.167.

⁷² Selayman Yatak; "Fahreddin Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul, 1995. s. 87-89.

kardeşlerini rahatsız ediyordu. İngiliz kurmayların babalarıyla aralarını açmayı planladığını düşünüyorlardı. Gerçektende Şerif Hüseyin'in: oğullarının kendi geleceklerini kurma hayallerinin ona olan sadakatlerinden önce geldiğine dair derin şüpheleri vardı⁷³.

Araplar Medine önündeki Osmanlı hattını yarıp, Medine'ye üç orduyu birleştirerek girmeyi planlıyorlardı fakat işler pek de istedikleri gibi gitmedi . Arapların hat boyunca pek çok noktaya baskı yapmak zorunda kalmaları kuvvetlerin bölünmesine ve dolayısıyla hattın aşılmasına neden olmuştu Faysal Akabe'yi ele geçirmek için ilerlemeye başladı ve oradan Maan üzerinde baskı kurdu. Bu esnada kuzeyde Nasıra da Osmanlı kuvvetleri Lord Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetlerine mağlup olmuştu ve bunu fırsat bilen kuzeydeki Arap ordusunun müfrezeleri Azrak ve Athra'at'a doğru ilerlediler ve 1 Ekim 1918 de Şam'a girdiler. Arap bayraklarının orada sallanmasına en büyük etken daha önce Türk ordusuna hizmet vermiş olan Şükrü el Eyyubi Paşa ve Mehmed Cemal Paşa'nın katkıları olmuştu. Faysal ise Maan'daki direnişi kıramayacağını anlayınca burayı es geçmiş ve daha sonra kuşatmayı düşünmüştü⁷⁴.

Güneyde Fahreddin Paşa Medineyi savunmakta kararlı görünüyordu. Kuşatma gerek Abdullah'ın askeri becerisizliklerinden ve gerekse de kişisel sebeplerinden ötürü bir türlü başarıyla sonuçlanmıyordu. Sabahları Araplar şehre topçu ateşi açıyor ve mümkün olduğunca Türk askerinin tüfek menziline uzak duruyorlardı. Gece olunca Türkler topçu ateşinin tahkimatta açtığı gedikleri kapatıyorlar ve bir sonraki gün için hazırlık yapıyorlardı. Buradaki kuşatmanın bu denli zayıf ve kararsız olmasının altında yatan sebep Abdullah'ın önünü tam olarak göremeyişi ve savaş sonrasında Türklerle tekrar işbirliği içerisinde olunabileceği düşüncesi olabilir. Medine de alınacak kanlı bir zafer ileride Türklerle olan ilişkileri geri dönmeyecek kadar kötü bir noktaya getirebilirdi. Başka endişeleri de vardı özellikle İbn Suud'la ileride çıkabilecek muhtemel bir çatışmaya da bütün gücünü Medine kuşatmasında harcamış bir şekilde girmek istemiyordu.

Şerif Hüseyin ile İbn Suud'un anlaşmazlığı 1910 yılına dayanmaktadır. Şerif hakimiyetini Kasım bölgesine ve İbn Suud'un kabilesi olan Uteybe kabilesi üzerinde genişletmek istediğinde İbn Suud'la anlaşmazlığı düşmüşlerdi. İbn Suud Hüseyin'in

⁷³ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.169-71.

⁷⁴ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.170-73.

hakimiyetini tanımak niyetinde değildi. Şerif yerini oğlu Abdullah'a bırakarak İbn Suud üzerine sefere çıktı . Sefer her iki taraf içinde tatmin edici bir sonuç vermedi fakat daha çok Hüseyin'in lehine bir ateşkes oldu. Birinci Dünya Savaşının çıkmasıyla beraber İbn Suud İngilizlerle tarafsız kalmak koşuluyla bir anlaşma yaptı . Bu anlaşmaya göre Necd, al-Hasa, Katif ve Jubayl de bağımsızlığı tanınıyordu. İbn Suud bu anlaşmayla beraber merkezi Arabistan'daki kabileleri de yanına alarak pozisyonunu güçlendirmeye başladı⁷⁵.

Şerifin ve Abdullah'ın gözünde İbn Suud Araplar üzerinde kuracakları hakimiyet ve hilafet yolunda en büyük engel durumundaydı ve ileride Arap dünyasının hakimiyeti için yapılacak bir savaş kaçınılmaz gibiydi. Bu sebeple bir taraftan İngilizlerden koparabildiklerini koparmanın yollarını ararken diğer taraftan da İbn Suud'la olacak mücadelenin hazırlıklarını görmekteydiler.

Medine kuşatmasının bir diğer etkisi de Abdullah'a yönelik olmuştur: Abdullah'ın çekinik ve uyuşuk tavırları Abdullah'a karşı olan İngiliz sempatisini oldukça azaltmış ve onun yerine kardeşi Faysal'ı daha ön plana çıkarmışlardır. Bunun nedeni elbette Faysal'ın daha uysal, tez canlı ve kendisinden istenen şeyleri Abdullah'ın aksine daha az sorguluyor olması idi. Abdullah babasından bile daha hırslı ve Arap isyanı için istekliydi. Böyle bir insanın Arap isyanına önderlik etmesini İngilizler doğal olarak bir tehdit olarak algılayacaklardı.

Savaşın son günlerine doğru Şerif Hüseyin ve Abdullah'ın daha evvelden İbn Suud ile ilgili olarak yaptıkları tahminler gerçekleşti. 1918 baharında İbn Suud Hicaz sınırları içerisinde Kurma vahası etrafında yerleşmiş olan Sabay kabilesinden zorla vergi toplattı. Halbuki bu bölge daha önce Mekke tarafından vergilendirilmişti bu da bu kabilenin Mekke'nin idaresini tanıdığıнын bir göstergesiydi. Şerifin vergi memurları Kurma'ya gittikleri zaman buradaki yerel idareci Khalid ibn Luway tarafından hapis edildiler. Halid Birinci Dünya savaşının başlamasından önce bizzat Hüseyin tarafından Kurma'ya kendisini temsil etsin diye gönderilmişti. Arap isyanına katıldı ve Abdullah'la beraber Taif ve Ays vadisi kuşatmalarına katıldı ve Khurma'ya döndükten sonra menfaatleri gereği İbn Suud'la müttefik oldu⁷⁶.

⁷⁵ Mary C., Wilson; *King Abdullah, Britain and the making of Jordan*, Cambridge, 1987, s.33. anlaşma metni için bkz. Gary, Troeller; *The Birth of Saudi Arabia*, London, 1976, s.254-56.

⁷⁶ Mary C., Wilson; *King Abdullah, Britain and the making of Jordan*, Cambridge, 1987, s.34.

Şerifin vergi memurlarını hapsetmek şerife büyük bir hakaretti ve savaş ilan etmekle eş değerd. Abdullah Medine'deki kuvvetlerinin yarısını yeni savaş alanına doğru yönlendirerek buna karşılık verdi. Her ne kadar Cidde'deki İngiliz elçisi tarafından uyarılmışsa da Abdullah'ı ve Şerifi gittikleri bu yoldan çevirmek pekte kolay değildi. Abdullah Kurma'ya emrindeki teğmenlerden Şakir'i, Halid ibn Luvay'a karşı bir sefere göndermişse de bir sonuç alamamıştı. Bu durumda yapılacak şey kaçınılmaz olan savaşı daha ileri bir tarihe ertelemektir, öncelik Medine'nin fethindeydi.

Abdullah ve Ali haberleşerek kuşatılmış olan Osmanlı kuvvetlerinin muhaberesini engellemek için Yafr'a Medinenin 20 mil kuzey batısına doğru ilerlediler. Bu noktada İngiliz Mısır Yüksek Komiseri Sir Reginald Wingate Fahreddin Paşaya bir telgraf çekerek Osmanlı'nın yenilgiyi kabul ettiğini ve Suriye'nin işgal edildiğini bildirdi. Ve eğer teslim olmazsa bundan sonra dökülecek olan kanın kendi sorumluluğunda olacağını belirtti.

Fahreddin Paşa ise bu telgrafa cevabını Türkçe olarak verdi⁷⁷:

General Sir reginald Wingate'e, Kahire

Ben bir Osmanlıyım. Ben bir Muhammediyim. Bali Bey'in oğluyum ve bir askerim

Netice de Medine I.Dünya Savaşı sona erene kadar ele geçirilememiş ve hatta Osmanlı teslim olduktan sonra dahi Fahreddin Paşa teslim olmayı reddetmiştir, savaşta mağlup edilmediğini öne sürmüş ve Abdullah'ın kendisini teslim alamayacağını ifade etmiştir. Fahreddin Paşa ancak Osmanlı devletinin emri ve kendi askerlerinin ısrarı ile teslim alınabilmiştir. Fahreddin Paşanın özgüveni bazı meslektaşlarınca paylaşılmıyordu. Kurmay başkanı Albay Muhiddin Beyin de aralarında bulunduğu bazı Subaylar kaçmıştı. Bu durum üzerine Fahreddin Paşa Emir Ali'ye bir mektup göndererek bu uzun mücadeleden sonra daha fazla direniş göstermek için bir neden görmediğini ve Medine'den geri çekilme şartlarını görüşmek üzere Ali Necip Paşayı gönderdiğini belirtiyordu. Yapılan görüşmede şu esaslar her iki taraf tarafından kabul edildi:

Fahreddin Paşa şartlı teslim olmaktadır.

1. Medine dışında komutasında olan her birlik teslim olacaktır ve Arap kuvvetlerince sahile kadar eşlik edileceklerdir.

⁷⁷ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.174.

2. Medine garnizonu teslim olacaktır.
3. Al Ula ve Tebuk'taki kuvvetler oldukları yerde teslim olacaklar ve Wejh ve Taba'ya kadar Arap kuvvetlerince eşlik edileceklerdir.
4. Bütün silahlar kayıtları ve listeleriyle beraber teslim edilecektir.
5. Teslim olma şartları hızla uygulanacaktır⁷⁸.

2.4.3. Filistin-Sina Cephesi

Osmanlı Devletinin Sina-Filistin cephesini açmasındaki amaç 8. Kolordu birliklerini kanalın batı yakasına geçirerek oradaki Türk yanlısı Mısır halkını ayaklandırmak ve İngilizleri iki ateş arasında bırakarak yok etmektir. Ne yazık ki kanala iki kez yapılan saldırı girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması⁷⁹, İngilizlerin kanalın doğusuna geçerek Sina-Filistin'i ele geçirmeye ve hatta bütün Suriye'yi işgal etmeleri sonucunu doğurdu.⁸⁰

16 Mayıs 1916 tarihinde İtilaf devletleri arasında imzalanan Sykes-Picot antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğunun taksimi meselesi halledilmiş ve İngiltere Arabistan, Filistin ve Güney Irak'ın işgaline girişmişti. Mısır'daki kuvvetlerin hedefi Kudüs'tü. Mısır'daki İngiliz Ordusu Komutanı Allenby'nin planına göre Hicaz demiryolunun batısındaki ve Kızıldeniz boyundaki Arap isyancıları İngiliz ilerleyişine Osmanlı hatlarına yapacakları saldırılar ile yardımcı olacaktı. Harekatın ilk evresi olan 85.000 kişilik bir kuvvetle Sina çölünü geçerek Gazze'ye gelme işi başarılmıştı. Gazze'yi savunmakla vazifeli olan Ahmet Cemal Paşa komutasındaki 4. ordu mevzilerine iki sefer taarruz edilmiş fakat başarılı olunamamıştı.⁸¹ İngilizler bunun üzerine 1917 yazını takviye ve hazırlık yaparak geçirmeğe karar vermişlerdi⁸².

Osmanlı kuvvetleri kendinden nitelik ve nicelik yönünden iyi durumda olan İngilizlerin Gazze'ye olan üçüncü taarruzuna dayanamadılar ve Birüssebi-Gazze hattı

⁷⁸ Abdullah İbn Husain; a.g.e., s.174-76.

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Osman Umar; *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Mande İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, 2004, s.212-214 ve 260-262.

⁸⁰ Genel Kurmay Başkanlığı; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina Filistin Cephesi*, Ankara, 1986, C.IV, 2. kısım, s.1.

⁸¹ Ömer Osman Umar; a.g.e., s.269-273.

⁸² Genel Kurmay Başkanlığı; a.g.e., C.IV, 2. kısım, s.3

yapılan şiddetli muharebenin ardından yarıldı.⁸³ Türk ordusu Yafa'nın kuzeyine ve Kudüs'e doğru çekildi fakat burada da İngiliz ilerleyişini durdurmayı başaramadılar⁸⁴. 16 Kasım 1917'de Yafa⁸⁵, 9 aralık 1917'de ise Kudüs İngiliz kontrolüne geçti⁸⁶.

Şark'ül-Ürdün'de ise İngilizler Mart 1918'de Amman ve Salt'taki Osmanlı kuvvetleri üzerine taarruza geçtiler fakat buradaki direnişi hemen kıramadılar Amman ve Salt ancak 25 ekim 1918'de İngilizlerin eline geçti⁸⁷. Buradaki gecikmeye karşılık İngilizler diğer kollardan ilerlemeye devam ettiler 1918 Eylülünde Nablus'u ele geçirdiler daha sonra Şeria'nın doğusuna çekilen Osmanlı kuvvetlerini takip ederek Haleb'i sokak muharebelerine dönuşen çatışmalar sonucunda ele geçirdiler ki Osmanlı devleti ile İtilaf devletleri arasında 1918 Ekim ayının sonunda Mondros Mütarekesi imzalandı⁸⁸.

⁸³ Ömer Osman Umar; *a.g.e.*, s. 278-280.

⁸⁴ Genel Kurmay Başkanlığı; *a.g.e.*, C.IV, 2. kısım, s.130-285.

⁸⁵ Genel Kurmay Başkanlığı; *a.g.e.*, C.IV, 2. kısım, s.315.

⁸⁶ Genel Kurmay Başkanlığı; *a.g.e.*, C.IV, 2. kısım, s.433.

⁸⁷ Genel Kurmay Başkanlığı; *a.g.e.*, C.IV, 2. kısım, s.571-572.

⁸⁸ Genel Kurmay Başkanlığı; *a.g.e.*, C.IV, 2. kısım, s.614-742.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA ŞARK'ÜL-ÜRDÜN

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI SURİYE, FİLİSTİN VE ŞARK'ÜL-ÜRDÜN'DEKİ GENEL DURUM.

Avrupa'da savaş 11 Kasım'da imzalanan ateşkes ile sona ermişti. Faysal kardeşi Abdullah'tan kendisi Paris Barış Konferansındayken Şam'a gelip idareyi ele almasını istemişti.¹ Fakat İngilizler bu fikre pek de sıcak bakmamışlardı. Abdullah kardeşine göre daha dik başlı ve Fransızlara kardeşinden daha karşıydı buda İngiltere'nin işlerini oldukça zorlaştırabilirdi. Bu durumda yapılması gereken Abdullah'ın Medine'de kalmasıydı.

Ateşkes imzalandığında henüz Medine düşmemişti ve Fahreddin Paşa teslim olmaya razı edildikten sonra Abdullah babasıyla İbn Suud konusunu konuşmak, uygulanacak stratejiyi belirlemek ve kuvvetlerini yeniden düzene sokmak üzere Mekke'ye döndü. Üç ay sonra babası ile İbn Suud arasındaki meseleyi çözmek üzere doğuya doğru harekete geçti. İki kuvvet arasındaki savaş kaçınılmaz olmuştu ve bu savaş Şerifin, Abdullah'ın ve Arabistan'ın kaderini etkileyecekti.

21 Mayıs'ta Abdullah'ın başında bulunduğu kuvvetler Kurma'nın güneyinde bir Pazar şehri olan Turaba'yı ele geçirdi. Buna karşılık İbn Suud İkvan takviye kuvvetlerini Halid İbn Luvay'a yardımcı olması için gönderdi. Birkaç gün sonra İkvan yıkıcı sonuçları olan bir saldırı gerçekleştirdi. Sabah şafak sökmeden Halid ve adamları Abdullah'ın muhafazası olmayan kampına saldırdı. Abdullah ve adamları saldırıya uykuda yakalandı ve pek çoğu silahına davranmadan ya da kaçamadan öldürüldü. Abdullah'ın 35 kölesi çadırının önünde onu korumak için savaşıyorlar ölürken bu arada Abdullah ve Şakir çadırın arka tarafındaki bir delikten kaçmayı başarmışlardı².

Turaba savaşı Abdullah ve Şerif Hüseyin'in talihlerinde bir dönüm noktası olmuştu. Bu andan itibaren İbn Suud sürekli güçlenip, nüfuzunu arttırırken şerif ve oğlu savunma durumuna geçmiş, ellerindekini korumanın gayreti içerisinde olmuşlardı.

¹ Ömer Osman Umar; *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Mande İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, 2004, s.401.

² Mary C., Wilson; *King Abdullah, Britain and the making of Jordan*, Cambridge, 1987, s.35-37.

Turaba da kaybedilen sadece şerifin askerleri değil aynı zamanda onun Arap dünyası üzerindeki hakimiyet hırsıydı.

I.Dünya Savaşı dört imparatorluğun yok oluşuna şahitlik etmişti. Çok uluslu Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları baskın etnik gurupları arasında bölünmüş . Almanya kolonilerinden vazgeçmek zorunda kalmış, Rusya bir iç savaşın içine düşmüş ve kaynağı Avrupa olmasına rağmen tehlikeli sayılan ideolojik temeller üzerinde yeniden kurulmuştu. Savaşı kaybeden üç imparatorluk içerisinde Paris Barış Konferansında paylaşılması en güç olan Osmanlı olmuştu. Bunun sebebi çok uluslu bir yapıda olmasından değil savaşı kazanan taraftaki güçlerin doğrudan ve dolaylı olarak hakimiyet kurmak istedikleri bir coğrafya da bulunmasındandı. Fransa ve İngiltere savaştan büyüyerek ve koloni emperyalizmlerini daha da sağlamlaştırarak çıkmışlardı. Aynı zamanda dünyanın iki farklı ucundan iki farklı görüş barışın yerleştirilmesinin şekil ve içerik olarak aç gözlü 19. yüzyıl emperyalizminden daha farklı metotlarla yapılabileceğini yüksek sesle belirtmekteydi. Bunlardan birincisi Rusya'da başarılı bir devrim gerçekleştirmiş olan Lenin'di ve sömürü altında kalan bütün milletleri sömürgecilerine karşı isyana davet ediyordu. Diğer ses ise Washington dan geliyordu ve Başkan Wilson'un ulusların kendilerini yönetme ve geleceklerini tayin etme (self determination) mekanizmasını çalıştıran ünlü 14 prensibiydi.

Bütün bu anti emperyalizm fikirlerine ve sınırlı kaynaklara rağmen İngiltere ve Fransa'nın bölgede çıkarları ve bu çıkarlarını korumaya yetecek gücü vardı. İngiltere'nin menfaatleri Hindistan yolunu emniyete almak, donanması için ucuz ve kolay ulaşılabilir olan petrolü güvenceye almak, Akdeniz'de lehine olan güç dengesini sürdürebilmek, mali ve ticari çıkarlarını gözetebilmektir. Fransa'nın menfaatleri ise Suriye katolikleri ile olan yüzlerce yıllık bağlarını korumak, Doğu Akdeniz'de stratejik ve ekonomik bir üs kazanmak, sanayisi için ucuz pamuk ve ipek sağlamak, kuzey Afrika'daki kolonilerini etkileyen Arap milliyetçiliği fikirlerinin kaynağını kurutmaktır³.

Savaş Ortadoğu'nun kontrolünü baskın bir şekilde İngilizlerin eline vermişti. İngiltere Irak ve Filistin'i egemenliği altına almıştı. Fakat menfaatleri icabı sadece bu bölgelerde isteklerde bulunmamış aynı zamanda hem Hüseyin'e hem de Fransızlara vaadettiği Suriye topraklarında da hakimiyeti ele geçirmişti. İngiltere için sorun barış konferansında çelişkili sözler verdiği iki taraftan hangisine verdiği sözü tutacağıydı.

³ Mary C., Wilson; a.g.e., s.38.

Arap davası Paris Barış Konferansında Şam'da bir Arap hükümeti kurmuş olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal tarafından temsil ediliyordu. Faysal, Suriye üzerinde McMahon yazışmalarına dayanarak taleplerde bulunuyordu. Fransa ise Suriye üzerindeki isteklerini savaş esnasında İngilizlerle yapmış oldukları Sykes-Picot anlaşmasına dayandırmaktaydı.⁴

Neticede Fransa konferansta Suriye davasını kazandı. Çünkü İngiltere Fransızlarla olan dostluğunu Arap vilayetleri için tehlikeye atmayacak kadar değerli görüyordu. Eylül 1919'da İngiltere Suriye topraklarındaki yerini Fransız askerlerine terk etmek üzere geri çekildi. Nisan 1920'de ganimetlerin bölüşülmesi için San Remo Konferansı toplandı. İngiltere ve Fransa bölgede kendi isteklerine göre oluşturacakları mandalar ile bölgeyi yöneteceklerdi. İngiltere Irak ve Filistin'i aldı. Filistin'i alarak Süveyş kanalını rahatça koruyabilecekleri bir Akdeniz üssü kazanmış oluyordu. Irak'ı alarak da Hindistan'ın ticaretinde önemli rol oynayan bölgelerden birini ele geçirmiş, Hindistan yolunu güvence altına almış ve zengin petrol yataklarının üstüne oturmuş oluyordu. Ancak Filistin topraklarında milli bir Yahudi yurdu kurulmasını istediğini Balfour deklarasyonu ile açıkça belli etmişti ve bu da Fransızların tepkisine neden olmaktaydı. Fransızlar Yahudi Filistin'ine, İngiliz Filistin'ine olduğundan daha fazla karşı çıkmışlardı. İngiliz desteğindeki Siyonizmin kutsal topraklardaki Fransız ticari ve dini çıkarlarını tehlikeye atacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle İngiliz karşıtı bir kampanya başlatmışlardı⁵. Fransa Suriye ve Lübnan'ı alarak mali ve kültürel endişelerinin yöneldiği merkezlerden birini ele geçirmiş oluyordu. Bu sıralarda Faysal hala Suriye tahtındaydı fakat buradaki günleri sayılıydı. Hüseyin ise Abdullah'ın Turaba'da aldığı mağlubiyetten sonra Hicaz'ın yetersiz kaynaklarından ötürü tek başına zorlukla ayakta duracağını bildiğinden Suriye'yi güvence altına almak konusunda daha önce olmadığı kadar endişeliydi. Hüseyin, oğlu Faysaldan da Fransız ve İngilizlerle anlaşıp kendi ihtirası olan Arap kiralığının başına geçmek istediğini düşünerek kuşkuya düşmüştü. Fakat ne Hüseyin'in ne de Faysal'ın bu durumda yapabileceği pek bir şey yoktu. devler tercihlerini yapmıştı. Böl ve yönet planı işlemeye başlamıştı⁶.

⁴ Ömer Osman Umar; *a.g.e.*, s.188.

⁵ David, Fromkin; *Barışa son Veren Barış, 1914-1922*, Çev: Mehmet Harmancı, s.439.

⁶ Mary C., Wilson; *a.g.e.*, s.39-40

Mart 1920 de Suriye’de genel bir kongre yapılmış ve Faysal Suriye kralı olarak ilan edilmişti.⁷ Aynı kongrede Abdullah’ta 29 Iraklı delegenin oyuyla Irak tahtına aday gösterildi. Abdullah bunun üzerine Mısır’a giderek İngiliz Yüksek Komiseri Lord Allenby ile bir görüşme yaptı fakat Allenby Abdullah’ın Irak tahtına olan talebini reddetti ve onu Hicaz’a geri gönderdi. Abdullah her ne kadar bilmese de adı Irak tahtı için hala telaffuz edilmekteydi. Adını ilk olarak ortaya atan T.E.Lawrence olmuştu .İsmi ilgiyle tartışılıyordu. Fakat İngiltere’nin Bağdat bürosunda bulunan A.T.Wilson ve Gerthrude Bell buna şiddetle karşı çıkmışlardı. Her ikisi de Irak’ta direkt bir İngiliz yönetimi kurulmasını savunuyorlardı⁸ ve özellikle Abdullah gibi hırslı bir Hüseyin çocuğunun Irak tahtında olmasının İngilizleri böylesine hassas bir yerde ileride çok zor bir duruma sokacağını ileri sürmüşlerdi. Neticede Abdullah’ın Irak kiralığına adaylığı önemli İngiliz idareciler tarafından kabul görmemişti⁹.

Kaderin garip bir cilvesi olarak Abdullah’ın başarısız olduğu yerde kardeşi Faysal başarılı oldu. Fransa’nın Suriye ve Lübnan’ı alması Paris Barış Konferansında ve San Remo’da karara bağlandıktan sonra Fransa yeni topraklarını düzene sokmaya karar verdi. Kendisi için her zaman tehlikeli gördüğü Arap milliyetçiliği fikirlerini temizlerken Faysal’ı ve hükümetini de temizlemeyi ihmal etmeyecekti.¹⁰ Fransız hükümetinin tek endişesi Afrika’daki topraklarını tehdit eden Arap milliyetçiliği fikirleri değildi. Bunun yanı sıra Suriye’de İngiliz nüfuzunun yeniden oluşmasından endişe ediliyordu. 14 Temmuz 1920’de Suriye ve Lübnan Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud, Faysal’a Fransız hakimiyetinin tanınmasını, ordunun dağıtılmasını ve Fransa’ya karşı sürekli olarak düşmanlık gösteren suçluların bir başka deyişle onu destekleyen Arap milliyetçilerinin cezalandırılması başlıklarını içeren bir ultimatoma verdi.¹¹ Faysal’ın ultimatoma almasının ardından 10 gün içerisinde Fransız kuvvetleri Şam’a doğru ilerlemeye başladı. Maysalun’da telaşla organize edilmiş bir direnişin ardından 24 Temmuzda Şam’ı ele geçirdiler¹².

Mağlubiyetten sonra Faysal Dira’nın güneyine İngiliz ve Fransız bölgesinin sınırları arasına kaçtı. Fransa bölgeyi bombalamaya kalktığında ise önce İngiliz işgali

⁷ Ömer Osman Umar; a.g.e., s. 412-417.

⁸ Elizabeth, Burgoyne; *Gerthrude Bell from her Personal Papers, 1914-1926*, London, 1961, s.140.

⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.40.

¹⁰ Tayyar Arı; *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 163.

¹¹ Ömer Osman Umar; a.g.e., s.443-446.

¹² Mary C., Wilson; a.g.e., s.41; Ömer Osman Umar; a.g.e., s. 446-451.

altındaki Filistin'e sığındı oradan da Avrupa'ya gitmeye niyetlendi. Bazı destekçileri Kahire ve Filistin'e, diğerleri de Suriye'nin güneyine bugünkü Şark'ül-Ürdün'e kaçmışlardı. Buradan Hüseyin'e mesajlar göndererek asker, mühimmat ve ulusal davaya liderlik etmesi için oğullarından birini istemekteydiler.

Faysal'ın tahttan düşürülmesinin haberini alan A.T.Wilson, Londra'ya Faysal'ın Mezopotamya krallığı için düşünülmesi gerektiğini belirtmiş ve Faysal'a verilecek Irak kiralığıyla beraber daha önceden Hüseyin'e McMahan yazışmalarında vaat ettiklerinin bir anlamda gerçekleştirilmiş olacağını böylece İngiltere'nin Arapların gözündeki konumunun tekrar değerlendirileceğini ve bölgede Fransa'ya karşı bu yolla tekrar üstünlük kurulabileceğini belirtmişti.

Faysal mağlup bir durumdayken bir anda kardeşi Abdullah'ın da adının geçtiği Irak tahtı için en uygun aday olmuştu. Avrupa'ya Hayfa üzerinden geçmek üzereyken İngiliz Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel'de İngiltere'nin yakında onun sadakatini ödüllendireceği haberini vermekle görevlendirilmişti. Bir hafta içerisinde Faysal'ın Irak tahtına geçeceği dedikoduları dolaşmaya başladı. Bu dedikoduları bir tarafa bırakacak olursak Hüseyin ve oğullarının durumu oldukça belirsizdi. Şerif Hüseyin'in elinde bağımsız büyük Arap devletinin yerine sadece Hicaz emirliği kalmıştı, ortanca oğlu Abdullah'ın Arabistan ihtirasları törpülenmiş ve Faysal da Suriye tahtından olmuştu¹³.

Abdullah, kısa Kahire ziyareti sayılmazsa Hicaz'ın dışına 1 yıl boyunca hiç çıkmadı. O günlerde hayalini kurduğu ve Ortadoğu'nun geleceğinin şekillendiği Avrupa'dan çok uzaklardaydı. Bu dönemde babası ile olan ilişkileri maliye, iletişim ve karantina konuları yüzünden gerginleşmekteydi. Hüseyin istediklerini elde edememenin verdiği gerginliği çevresine ciddi şekilde yansıtıyordu. Abdullah bu şartlar altında Irak tahtını kardeşine kaptırıldığını hissediyordu ve Hicaz'dan yukarıda kendisi için herhangi bir yönetim pozisyonunun düşünülmemesi onu daha da hırçınlaştırıyordu.

Sonuç olarak Abdullah eğer bir şeyler elde edecekse bunu zorla yapması gerektiğini anladı ve stratejilerini değiştirdi. İbn Suud'la ateşkes yaptı ve sırtını Arabistan'a dönerek gözünü kuzeye dikti. Amman'da toplanmış olan milliyetçiler mesajlarıyla; Suriye'nin tekrar Arap hakimiyeti altına alınması ve bu harekete liderlik etmesi için onu davet ediyorlardı. İşte bu şartlar altında Abdullah umutsuz bir çabanın içine girerek kendisini zorla da olsa İngilizlerin dikkatine sunmaya karar verdi.

¹³ Mary C., Wilson; a.g.e..., s.41-42

Abdullah Mekke'yi bir deva kervanıyla beraber terk etti . 500 ila 1000 arasında bedeviden oluşan bir askeri birliği vardı. Tahmini olarak 90.000 poundluk bir bütçeye sahipti. Bunun 70.000 poundunu Hicaz gümrüklerinden geri kalan 20.000 poundunu ise yerli tüccarlardan zorla ödünç almıştı. Medine'den Hicaz demiryolunu izleyerek Maan'a doğru gitmek için harekete geçti ki resmi olarak bu hareketlilik denetim gezisi olarak duyurulmuştu.

Maan, bu tozlanmış vaha şehri Abdullah'ın amaçları için idealdi. Şehir Hicazla kuzeydeki İngiliz nüfuz bölgesi sınırları arasındaki alanda kalıyordu ve aynı zamanda batıda Şark'ül-Ürdün ve doğuda Sirhan vadisinden gelen göçebe kabileler için bir dinlenme ve pazar yeri idi. Burada kabileleri amacına rahatlıkla yönlendirebilirdi. Onun için mühim olan bir başka şeyde daha kuzeyde ve Hicazda olan bitenden haberdar olabilmek için Hicaz demiryoluna ve telgraf ofisine mümkün olduğunca yakın olmaktı. Maan'da yaklaşık olarak üç ay boyunca harekete geçmek için şartların olgunlaşmasını bekledi¹⁴.

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YAPILAN ANTLAŞMALARA GÖRE ŞARK'ÜL-ÜRDÜN'ÜN DURUMU VE İNGİLTERE'NİN ÜRDÜN ÜZERİNDEKİ EMELLERİ

Savaşın bitirilmesiyle beraber Maan Faysal'ın kontrolü altındaki Suriye Krallığı içerisinde bulunuyordu ve Şam'dan idare ediliyordu. Daha sonra Sykes-Picot anlaşması gereği İngiliz hakimiyeti altına girmişti . İngiltere anlaşmanın getirdiği düzenlemelerden memnundu. Çünkü Arap yönetimini destekliyorlardı ve herşeyden önce Faysal İngiliz çıkarlarını temsil ediyordu. Her nasılsa Fransızların Şam'ı işgaliyle beraber durum dramatik bir şekilde değişti. Britanya, Fransızların Filistin'in kuzey sınırlarına doğru genişlemesinden ve Süveyş kanalına yaklaşmasından büyük bir endişe duymaya başladı. Birden bire İngiliz siyasetçilerinin ve devlet adamlarının kafasını meşgul eden şu sorular sıklıkla sorulmaya başladı 'Suriye neresidir, 'San Remo'da Fransa neden Suriye'de manda almayı bu kadar istemişti' ve 'burası Şark'ül-Ürdün'ü kapsıyor muydu'. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Kurzon Fransa'nın hakimiyetini aldığı Suriye topraklarının Şark'ül-Ürdün'ü kapsamadığı sonucuna vardı ve bundan böyle İngiltere

¹⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s.44.

bölgeye bağımsız fakat Filistin ile olabilecek en yakın ilişkiler içerisinde yönetilecek bir yer olarak bakacaktı.

Abdullah'ın Maan'da bulunduğu süre içerisinde İngilizlerin Şark'ül-Ürdün hakkında sadece en temel politik düşünceleri şekillenmişti. Gerçekten İngilizler Şark'ül-Ürdün'ü ele alırken Filistin ya da Irak'ı ele alırkenki gibi ihtiraslı değillerdi. Filistin Süveyş kanalına hakim bir noktadaydı ve İngiltere'nin Hindistan'la Akdeniz'deki göbek bağı durumundaydı. Iraktan petrol beklentisi vardı. Şark'ül-Ürdün'ün ise hiçbir doğal kaynağı yoktu sadece pekde önemli olmayan stratejik bir konumu vardı. Sonraki yıllarda Şark'ül-Ürdün, Filistin ve Irak toprakları arasında devamlılık sağlayacak bir kara ve hava koridoru olarak ve hem Araplar hem de bir Yahudi anavatanı kurulması için söz verdiği Yahudiler arasında tampon bölge olacak bir yer olarak değerlendirilmeye başlandı. Aslında İngilizlerin bu düzenlemeleri yapmak istemelerinde tam bir gönüllülük içerisinde oldukları söylenemez çünkü bu düşüncelerin arkasında gerçek sebep verdikleri sözler değil Fransa'nın kuzeydeki nüfuz bölgesini aşağıya doğru genişletmesinden duyulan endişeydi.¹⁵

Başlangıçta Şark'ül-Ürdün hususunda üç farklı bakış açısı vardı. Biri Dışişleri Ofisinden çıkmaktaydı ve Hüseyin'in en küçük ve önemsiz oğlu Zeyd'i hükümdar yaparak kurulacak olan devleti Arapların eline teslim etmeyi engelleyen görüşü öne sürmekteydiler. İkinci görüş Şark'ül-Ürdün'ü Filistin'le birleştirmeyi en azından verimli doğu kısmını doğrudan Filistin'e bağlamayı düşünen Filistin Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel tarafından dile getirilmişti. Samuel popüler isteklerle (Siyonist) stratejik ve ekonomik hususları düşüncesine temel olarak almıştı. Kendisi Siyonizm'e olan sempatisi sebebiyle Siyonistler tarafından kuvvetle etki altına alınmış ve onun Şark'ül-Ürdün nehrinin doğusunu Filistin'e ekleme düşüncesi ileride buraya Yahudilerin yerleşimine imkan sağlayabilecekti¹⁶. Elbette unutulmamalı ki Balfour deklarasyonundan beri Yahudilere Filistin'de milli bir yurt kurma fikirleri İngiliz mandası altında bizzat İngilizler tarafından yeşertilmiştir. Uygulanan politikaların eksenini her zaman Yahudi yerleşimlerini özendirici ve koruyucu olmuştur. Üçüncü fikir ise savaş bürosu tarafından dile getirilmekteydi ve Irakta İngilizlere karşı

¹⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.43.

¹⁶ Meyer, W. Weisgal; *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, Kudüs, 1970, s.4-5.

antiemperyalist bir karşı hareketten çekindikleri için Şark'ül-Ürdün için asker ve zaman harcamanın pek de akıllıca olmayacağı düşüncesindeydiler¹⁷.

İngiltere'nin başlangıçtaki politikasına yön veren fikir Dışişleri Ofisi'ninki oldu ve işgal Samuel tarafından teşvik edildi. Fakat askeri büro Ortadoğu'nun bu yeni ilavelerle kontrolünün güçleşeceğini böyle bir idarenin mevcut askeri kaynaklarla başarılı olamayacağını belirterek işgal için asker gönderemeyeceklerini belirtmişlerdir. Akıllı İngiliz politikacılar durumdan vazife çıkarma işine başladılar ve savaş bürosunun bu engellemesine karşın İngiliz varlığının bölgeye nasıl nüfuz edeceğini ve bunu parlak bir zafere nasıl dönüştüreceklerini bulmakta gecikmediler. Yapılan plana göre sadece sınırlı askeri kaynakların kullanılmaması ön görülmemiş aynı zamanda Fransızlara karşı bir propaganda zaferi kazanılması için de şans doğmuştu. İngiliz işgali böylece Fransızların Suriye de uyguladıkları sert politikanın kötü bir kopyası olmaktan çıkarılacaktı. İngiltere'nin bölgeye olan talepleri Araplara hayırsever bir toplumdan uzatılan yardım eli olarak götürülecekti. Sir Herbert Samuel, Aclun, Salt-Amman ve Kerek bölgelerine siyasi subaylar göndermesi için tam yetkiyle donatıldı. Subayların görevleri yerel idarecileri cesaretlendirmek, öğütler vermek ve Fransız baskısına karşı harekete geçecekleri zamana kadar Arapların hazır olmalarını sağlamaktı. Nezaket, nüfuz ve propaganda otoritelerinin aracı olacaktı. Aba altından sopa göstermek ile zamana ve şartlara uygun davranışsa onların öncelikli erdemleri olacaktı. Anlaşılan o ki İngilizler bütün orduyu bu işe bulaştırmaktansa birkaç subayı feda etmenin daha iyi olacağına karar vermişlerdi.

Samuel, Londra'dan istediği bütün desteği alamamıştı. Fakat Filistin ve Şark'ül-Ürdün hakkındaki düşüncelerini gerçekleştirebilmek için kapıları ardına kadar aralamıştı. Londra'nın siyasi görevlilerden umduğu ise Arapların İngiliz yönetimin avantajlarını görmeleri ve asker ile para harcamadan Filistin için doğal bir çıkış yeri olan Şark'ül-Ürdün'ü domine etme . Böylece henüz doğmamış bir çocuk olarak görülebilecek Filistin Projesi güvence altına alınabilecekti. Samuel ilk adım olarak Faysal'ın şimdiki statüsünü ve bölgedeki nüfuzunu dikkate alarak İngiltere'nin Şark'ül-Ürdün hakkındaki planlarına dair onu bilgilendirdi. Faysal Hayfa'dan Avrupa'ya doğru hareket etmek üzereyken şartlı olarak onayladığını bildirdi. Faysal'ın şartı ise kurulacak olan hükümetin Fransızların Suriye'deki işgali sona erdirilinceye kadar geçici olarak

¹⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s.44-45

kurulması idi. Görülüyor ki Faysal'ın Suriye tahtına ve kurulacak olan bağımsız bir Suriye Arap devletine olan inancı devam etmektedir ve işgal sona erdirilip Suriye'de milli bir devlet kurulunca Şark'ül-Ürdün'ü tekrar Suriye'ye bağlamak istemektedir. Olumlu cevap almasıyla Samuel 21 Ağustosta Salt'ta Arap liderleriyle buluşacağı ve İngiltere'nin planlarını açıklayacağı bir toplantı organize etti. Samuel Salt'a vardığında Yusuf al Sukkar adında hali vakti yerinde Hıristiyan bir tüccarın evinde kaldı ve toplantıyı da 600 kişinin katılımıyla Katolik kilisesinin avlusunda yaptı. Toplantıya kendisi başkanlık etti ve İngiliz politikasını anlatan sözleri cümle cümle Arapça'ya çevrildi: Politik görevliler yerel idarelerin organize olmasına yardım etmek için şehirlere yerleştirilecektir; Şark'ül-Ürdün yönetimi Filistin yönetimi altına alınmayacaktır.; askere alma ve silahsızlanma yapılmayacaktır. Ve finalde de Samuel Nisan da Kudüs'teki anti-Siyonist ayaklanmayı kışkırtmakla suçlanan iki kişinin affedileceğini kalabalığın isteğine uyararak kabul etti¹⁸. Biri daha sonraları Filistin Yüksek Müslüman Konseyi başkanı olacak Amin el Huseyni ve diğeri de Şark'ül-Ürdün bürokrasisine başbakan olarak hizmet edecek fakat bir zaman sonra Abdullah'ın politikalarıyla ters düşecek olan Arif el-Arif'ti¹⁹.

Dikkatle incelendiğinde Sir Herbert Samuel'in politikası karşı konulmazdı. Şark'ül-Ürdünlü Araplar için korku verici üç şey vardı: Askere alınma, silahsızlandırma, ve Filistin'e ilhak edilme . Bu konularda garanti alınmış ve iki yurtsever liderin eve dönmesine müsaade edilmişti. Araplar açısından bakıldığında İngilizlerin yaptığı tam bir iyi niyet gösterisi idi. Fakat olaylara İngiliz tarafından bakıldığında resim çok farklı görülmekteydi. Askerlerle desteklenmeden birkaç İngiliz ajanının varlığı bölgeyi elde tutmayı sağlayacak ve kuzeyden gelecek Fransız tehlikesine İngiliz kanı dökülmeden karşı konulabilecekti. Ne Faysalın ne de Araplar arasında herhangi bir kişinin Samuel'in gerçekten ne yapmak istediğine dair bir fikri yoktu. Sonuçta Samuel birkaç İngiliz subayını Şark'ül-Ürdün'ün yapılandırılmasını şekillendirmek ve İngiliz çıkarlarını korumaları için geride bıraktıktan sonra Kudüs'e büyük bir zafer kazanmış olarak döndü²⁰.

Abdullah'ın Maan'a gelmesi Samuel'i ve yaptığı iyi gizlenmiş planı tehdit etmekteydi. Abdullah'ın silahlı 300 adamı ve 6 makineli tüfeği vardı. Bu sayı İngiltere

¹⁸ Elie, Kedourie; *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, London, 1970, s.61.

¹⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.46.

²⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s.47.

ve Fransa'ya karşı düzenli bir savaş için yeterli olmayabilirdi fakat etkili bir gerilla savaşı için yeterliydi ki buna benzer kuvvetler aynı zamanda Suriye'de Fransa'ya karşı Şeyh Salih al Ali ve İbrahim Hananu komutasında oldukça başarılı idiler²¹. Fransız istihbaratının tespitlerine göre Abdullah bu liderlerle bağlantı içerisindeydi ve bu direnişçilere asıl desteği veren de Türk topraklarının bütünlüğü için Kilikya'da Fransızlara karşı direnişi organize eden Mustafa Kemal'di. Abdullah'ın bu tehditkar duruşu Samuel'i endişelendirmişti. Maan'da kalması sağlandı, günlerini şiir yazarak. Maan'a kendisini ziyarete gelenlerle uygulayacağı stratejileri tartışarak ve destek başvurularında bulunarak geçirmekteydi. Bu arada Amman ve Salt'taki adamları onun için yerel destek aramakta ve Kudüs'teki adamı Nabih al Azma'da ona, hareketlerine karşı oluşan İngiliz reaksiyonlarını bildirmekteydi²².

Abdullah'ı ziyaret eden insanları iki grup olarak ele alabiliriz: kabile liderleri ve milliyetçiler. Kabile liderleri Şark'ül-Ürdün'ün genişlik ve önem açısından değişiklik gösteren hemen her bölgesinden şeyhler, kanaat önderleri ve bölgenin ileri gelenleriydi. Liderlik konumları aileden miras kalan prestij, kişisel marifetler ve servetlerinin bir bileşkesiydi. Birkaçı çağdaş bir eğitim almıştı ve hiçbirisi milliyetçi bir organizasyona mensup değildi. Milliyetçiler ise Suriye, Filistin ve Şark'ül-Ürdün'ün kuzeybatı kesimindedi. Hepsi çağdaş eğitim almışlardı ve çoğu hakim, subay ve bürokrattı. Bu grubun karakteristik olarak en önemli özelliği bir dereceye kadar ideolojik olarak motive olmalarıydı. Pek çoğu milliyetçi örgütlere üyeydi ve ya Faysal'la Suriye'de ya da Siyonizm'e karşı Filistin'de aktif olarak siyasetin içerisinde olmuşlardı.

Her iki grubun da Abdullah için ayrı fonksiyonları vardı. Milliyetçilerin örgütsel becerileri, tecrübeleri vardı . Bunlar İngiliz ve Fransızların amaçlarına, askeri taktik ve becerilerine, politik manipulasyonlarına aşınaydılar. En önemlisi takipçilerini cezbedecek bölgesel, dinsel ve sınıfsal bir ideolojileri vardı. Kabile liderleri Abdullah'ın çıkış noktası olarak belirlediği Amman'ın güneyindeki bölgeyi kontrol ediyorlardı ve onların desteği olmaksızın bölgedeki Arapların liderliğine olan talebi boş ve anlamsız olurdu.

Abdullah üç ayını Maan'da daha sonra atacağı adımları tartarak geçirdi. İngiltere ve Fransa için bu aylar tansiyonun yükseldiği aylardı. Samuel Abdullah'ın

²¹ Khoury, Philip S. ;*Syria and the French Mandate (1920-1945)*, Princeton, 1987, Bölüm 4.

²² Mary C., Wilson; a.g.e., s.48.

ilerlemesinden endişe ediyor ve halen Şark'ül-Ürdün'ün Filistin ile birleşmesini umuyordu. Samuel'in askeri işgal için baskısı gittikçe artıyordu. Londra her nasılsa asker kullanmama konusundaki azmini devam ettiriyordu. Belki de Şark'ül-Ürdün bölgesinin İngiliz askerleri ile doğrudan işgal edilmesinin orta doğunun paylaşılması ve aslan payının İngiltere tarafından alınmış olmasının Fransa ile yarattığı gerginliği daha da büyütmesinden endişe ediyorlardı. Mesele İngiliz çıkarlarına dayalı olarak kansız ve İngiliz askeri kullanılmadan halledilmeliydi. Sir.H. Samuel ise Şark'ül-Ürdün olmadan Filistin'in hakiki sınırlarının oluşamayacağı görüşündeydi. Savaş bürosu ise Şark'ül-Ürdün'ü tasarladıkları büyük Hindistan projesinin batı sınırı olarak düşünmekteydiler. Bir başka endişede Şam'dan yükselmekte idi ve Şam'daki Fransız delegesi M. De Caix İngiltere'yi Şark'ül-Ürdün'ün Araplar tarafından işgal edilmesine ve Suriye'deki Fransız varlığına düşman olarak kuvvetlenmelerine seyirci kalmakla suçluyordu²³.

Abdullah Maan'da beklerken kardeşi Faysal da Londra'daydı ve babasının adına İngilizlerle görüşmeleri yürütüyordu. Britanya aslında bu görüşmeleri Daha önce San Remo'da aldıkları Ortadoğu'nun bölünmesi ve İngilizlerle, Fransızlar tarafından yönetilmesi kararlarına Şerif Hüseyin'in iştirak ettirilmesi ve birliktelik oluşturulması amacıyla başlatmıştı. Bu senaryoya göre İngiltere kurulacak olan devletlerin liderliklerini Hüseyin'in çocuklarını getirecekti. İngiltere'nin amacı sadece Hüseyin'in gönlünü almak değildi. Aynı zamanda orta doğu bir şebekeyle birbirine bağlanmış olacak ve devletlerden birine yapılacak etki ve baskı diğerinin de itaat etmesini sağlayacaktı. Bu tasarıya Şerif Hükümetleri projesi de denebilirdi.

Toplantıda tartışma konusu daha çok Irak ve Şark'ül-Ürdün topraklarıydı. Faysal abisi Abdullah'ın menfaatlerini kendisinininkiler kadar üstün tutmamaktaydı ve Irak tahtını şu koşullar altında kabul edebileceğini beyan etti : İngiltere Abdullah'ın adaylığını geri çevirecekti. Ondaki Abdullah'ın yerini almasını isteyecekti ve Irak halkı da onun kral olmasına karşı istekli olacaktı.²⁴ Londra önceden tahmin ettiği bu isteklerin alt yapısını oluşturmaya başladı.

Abdullah Irak'ı kaybetmişti ve onun herhangi bir pozisyondan yoksun oluşu Londra için problem arz etmekteydi. Şark'ül-Ürdün'ün durumu da bir problemdi ve Britanya bu iki problemi beraber ele almaya karar verdi. Britanya Şark'ül-Ürdün'ün

²³ Mary C., Wilson; a.g.e., s.49.

²⁴ Tayyar Arı; a.g.e., s. 174.

yasal statüsünün olmayışı problemini alınan birkaç kararla çözdü. Britanya konuyu Ortadoğu'nun bölümlere ayrıldığı Uluslar Ligine tekrar getirmek konusunda isteksizdi ve Şark'ül-Ürdün'ün on ay önce San Remo Konferansıya İngiliz Mandasına altına alınmasına karar verilen ve halihazırda sınırları tam olarak tanımlanmamış olan Filistin toprakları arasında sayılmasına karar verildi. İngiltere hükümeti her ne kadar savaş zamanı verilmiş sözlere uygun olarak Arapların gönlünü almak için istekli olmasa da yine de Şark'ül-Ürdün'ün Filistin mandasının Siyonist maddelerinden ayrı tutulmasının gerekli olduğunu düşünüyordu. Ne çeşit bir hükümet kurulması gerektiğine halen karar verilmemişti. Ocakta Şark'ül-Ürdün'ün kendi Arap lideri tarafından yönetilmesi gerektiğini ve Şubat ayında da bu ismin Abdullah olması gerektiği konusunda fikir birliğine vardılar.

İngiliz tarafındaki dedikodular Amman'a ulaşmış olmalı ki Şubatın sonunda yüksek düzeyde milliyetçilerden oluşan bir heyet Abdullah'ı kendileriyle beraber götürmek maksadıyla Maan'a geldi. Heyet 5 kişiden oluşuyordu. Bunlar; Şeyh Kamil al Kassab, Amin al Tamimi, Avni al Kudamani, Avni al'Abd al Hadi ve bunlara ek olarak beklenmedik bir isim daha vardı ki bu daha önce kendisine Hicaz'a gidersen daha iyi olur diyen Mazhar Raslan'dı . Abdullah bu yoğun isteğe karşılık verdi ve 2 Mart 1921 de Amman'a geri döndü²⁵.

Abdullah'ı Amman'da karşılayan Sir Alek Kirkbride'dı ve bu karşılamayla başlayan ilişkileri daha sonra İngiliz-Arap ilişkilerinin yürütülmesi açısından önemli bir işbirliğinin başlangıcı olmuştu²⁶. Amman'a varır varmaz Abdullah aceleyle Abd al Hadi'yi Samuel'e İngiltere ile dostane ilişkilerini sürdürmek istediğini ifade eden ve neden Şark'ül-Ürdün'e geldiğini açıklayan bir mektupla Kudüs'e gönderdi. Mektubunda Şark'ül-Ürdün'ün kardeşinin sürgün edilmesinden sonra bir kaosun içerisine düştüğünü ve kardeşi Faysal'ın temsilcisi olarak düzeni ve hükümeti tekrar kurmak için geldiğini açıkladı. Samuel stresli geçen aylara rağmen bu durumu dostça karşıladı.

Abdullah'ın bu zamanlaması elbette rastlantısal değildi o günlerde İngiliz politikası yeni gelişmelere gebeydi ve İngiltere'nin koloni politikalarına yön verecek yeni bir isim Winston Churchill koloni eyaletleri bakanlığına getirilmişti.

²⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.50.

²⁶ Alek Seath, Kirkbride; *A Cracle of Thorns*, London, 1956.s.26-27.

Bu yeni yapılanma sonucunda İngiltere'nin Ortadoğu uzmanları Kahirede bir araya getirildi. Fakat politikalara yön verecek ana hatlara Kahire'ye gelmeden önce Londra'da karar verilmişti. Kilit kararlar ise şunlardı: Faysal Irak tahtına oturacaktı, Şark'ül-Ürdün bir dereceye kadar Filistin'den ayrılacaktı ve Abdullah Şark'ül-Ürdün için yapılacak düzenlemelerde rol alabilirdi. Kahire'de yapılacak iş Abdullah'la bir anlaşmaya varmaktı.

3.ŞARK'ÜL-ÜRDÜN'ÜN İNGİLTERE MANDASINA GİRMESİ

Kahire konferansı 12 Mart 1921'de açıldı. İlk konu Irak'tı ve beklendiği gibi Faysal'ın Irak tahtına oturtulmasına karar verildi. 16 Martta Filistin konusu masaya yatırıldı. Sir Herbert Samuel başkanlığında konferansın dikkati Filistin ve kısmi olarak Şark'ül-Ürdün problemine çevrildi. Konferansta Şark'ül-Ürdün'de Arap bir idare kurulup kurulmayacağına dair herhangi bir tereddüt yoktu. Fakat tartışmalar Abdullah isminin uygunluğu üzerine yoğunlaştı. Samuel bütün isteğine karşın kararsız kalmıştı. Filistin hükümeti sekreteri Wyndham Deeds de gerekçe göstermeden Abdullah'ın atanmasına karşı çıkıyordu. O da Samuel gibi Siyonizm'e sempati duyuyordu ve ona göre "Hiçbir doğruluğa güvenilmezdi ve Abdullah'ta bir istisna değildi." T.E. Lawrence ise Abdullah'ın Fransa tarafından Suriye'yi yönetmek için çağrılmasından ve daha sonra Abdullah'ın Şark'ül-Ürdün'ü alarak Fransız ekseni olarak bölgeyi kontrol etmesinden endişe ediyordu²⁷.

Konferans neticesinde Abdullah'tan daha uygun bir aday bulunamadığı için 18 Martta Churchill Londra'ya konferansın Abdullah'la tatmin edici bir anlaşma yapmak istikametinde ilerlediğini bildirdi. Onun teklifi ya Abdullah Filistin Yüksek Komisyon Üyesinin altında idarecilik yapacak ya da uygun bulduğu birisi onun yerini alacaktı. Londra buna kendi kuşkularını da içeren bir yanıt verdi: Fransa birbirine sınır iki bölgede benzer iki şeriflik idaresinin kurulmasına bütün şiddetiyle karşı çıkacaktı. Aynı zamanda Abdullah'ta Şark'ül-Ürdün'ü şahsi hırsları göz önüne alındığında oldukça değersiz görmekteydi. Bu tarzda ki uyarılarla Churchill Kudüs'e Abdullah ile konuşmak için gitti²⁸.

²⁷ Kleiman, Aaron S.; *Foundations of British Policy in the Arap World: The Cairo Conferance of 1921*, Baltimore, 1970.s.27-30.

²⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s.50.

Churchill'in 26 Martta Kudüs'e gelmesi Abdullah için bir sürpriz olmamıştı. Daha önceden Avni Abd al Hadi tarafından bu tür bir görüşmeden haberdar edilmişti ve hazırlıklıydı. Bu esnada Avni gibi milliyetçiler de İngiltere ile anlaşma yapılmasına pek karşı değillerdi. Sadece barınak ve hareket üssü olarak kullanılabilen bir yer istiyor ve aynı zamanda hem İngiltere hem de Fransa ile olan ilişkileri soğutmak istemiyorlardı²⁹.

En önemlisi Arap milliyetçileri Şark'ül-Ürdün'ün sadece Suriye'deki Fransız hegemonyasından değil aynı zamanda doğrudan İngiliz yönetiminden uzak olarak özgür kalmasını istiyorlardı.

Lawrence, Abdullah'ı arabayla karşılaması için Salt'a gönderilmişti. Kudüs'e geri dönüş yolu üzerinde Abdullah'ı Churchill'in ona teklif edeceği şeylere hazırlamıştı. Abdullah ve Churchill arasındaki görüşme üç gün sürdü . Görüşmeler Abdullah'ın tercümanı Avni Abd al- Hadi İngilizce bilmediği için Fransızca yapıldı. Abdullah Filistin ve Şark'ül-Ürdün'ün ya da Şark'ül-Ürdün ve Irak'ın birleştirerek bir Arap idareci altında yönetiminin sağlanması gerektiği fikrini ileri sürdü. Her iki fikir de İngilizler tarafından sertçe reddedildi. Sonuçta Abdullah sadece Şark'ül-Ürdün bölgesinde yalnızca altı aylık bir zaman dilimi için sorumluluğu üzerine aldı. Bölgeyi anti Fransız ve anti-Siyonist tahriklerden elinden geldiğince uzak tutacaktı ve buna karşılık dönüşünde ona 5000 poundluk bir yardım verilecekti³⁰. Son olarak da bölgede İngiliz askeri bulundurulmayacağı konusunda görüş birliğine varıldı. Her nasılsa İngilizlerin en dikkat çeken önerisi Churchill'in eğer bölgedeki anti-Fransız hareketleri altı ay boyunca kontrol edebilmeyi başarabilirse bunun Fransızların kişisel olarak gönlünü çelmesinde ve ileride Şam da Suriye Emiri olarak oturmasında önemli etkisinin olacağı teklifidir. Ayrıca Churchill İngiltere'nin bu amacı desteklemek ve gerçekleştirmek için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayacağını da taahhüt etmişti. İngilizlerin bu teklifi Abdullah'ın kafasını oldukça karıştırmış olmalıdır. Zira Abdullah oldukça hırslı ve istediğini elde etmek için pekde bir şeyden çekinmeyen bir karaktere sahipti. İngilizlerin Abdullah'ın bu zaafını kullanmaması gibi bir şey elbette düşünülemezdi. Gerçekte Churchill ve İngilizlerin tek istediği Abdullah'ı Şark'ül-Ürdün bölgesine hapsetmek ve onun İngiliz ve Fransızların ortaklaşa planladıkları manda ve direkt nüfuz bölgeleri mantığını içeren Ortadoğu projesine karışmasına engel olmaktı. Abdullah tarihte bir bölge adı olmaktan ileri gidememiş Şark'ül-Ürdün(Şark'ül Şark'ül-

²⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.50

³⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s.53

Ürdün (Ürdün nehrininin doğusu) ile meşgul olacak böylece İngilizler ile Fransızlar Arap Orta Doğusu için gerekli olan düzenlemeleri yapabileceklerdi³¹.

Bu anlaşmayla İngiltere ve Fransa tarafından gerçekleştirilen Ortadoğu topraklarının bölünmesi meselesi tamamlanmış oluyordu. Anlaşmanın kısa süreli doğasına rağmen Abdullah'ın Şark'ül-Ürdün toprakları üzerindeki hakimiyeti altı aydan bütün ömrüne yayılıyordu.

Şark'ül-Ürdün'ü, Filistinden ve Suriye'den bir ülke olarak ayıran ana düşünce Avrupalıların bu bölgeyi coğrafi, kültürel ya da etnik olarak değerlendirmesinden ziyade politik olarak ayrı tutulmasıdır. Kuzeyde Suriye, Fransız mandası altına alınacaktı. Batıda Filistin, direkt İngiliz yönetimi altında olacaktı ve aynı zamanda Yahudi kolonizasyonunun da konusuydu. Şark'ül-Ürdün ise dolaylı olarak yönetilecekti ve kolonizasyon söz konusu değildi. Irak'a bakıldığında benzer şekilde doğrudan yönetilmeyecekti. Şark'ül-Ürdün'ün bir ülke olarak tasarlanmasında ki ana düşünce çöl boyunca uzanan bir el olarak görülmesiydi. Böylece İngilizler petrol kuyularından Akdeniz sahillerine kadar devamlı bir hava sahası elde etmiş oluyorlardı. Şark'ül-Ürdün'ün varlığı yerel ya da bölgesel bir gerçeklikten ziyade Avrupa'nın özellikle de İngilizlerin bölgedeki çıkarları ve tasarımları ile açıklanabilir zaten bu da Şark'ül-Ürdün'ün fiziki haritasına bakıldığında açıkça ortaya çıkmaktadır. Ülkenin sınırları diğer ülkelerden sanki cetvelle çizilerek ayrılmış gibi durmaktadır. Her nasılsa bu ayrılış kesin olmadı. Kuzey yarısındaki kabileler daha kuzeydekiler ile politik olarak yakınlaşmaya başladı. Kuzeyde yaşayanlar Suriye ve Filistin ile ilgili siyasi hadiselerle ilgilenmeye başladılar. Yıllar boyunca İngiliz devlet adamları gelecekte Şark'ül-Ürdün'ün Filistin'e entegrasyonu ile ilgili görüşlerini dile getirdiler. Abdullah içinse Şark'ül-Ürdün sadece daha büyük bir güç kazanmak için bir eşikti. Başlangıçta güçlenerek Şam'a taşınmayı hayal ediyordu fakat daha sonraki yıllarda istekli olan herhangi bir komşusu ile birleşmeye hazır bir hale gelecekti³².

³¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.54-55.

³² Mary C., Wilson; a.g.e., s.57-58.

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE MANDA İDARESİ ALTINDA ŞARK'ÜL-ÜRDÜN

1. ABRAMSON DÖNEMİ

Churchill ve Abdullah arasındaki Kudüs toplantısı sona erdikten sonra iki adam farklı yönlere doğru harekete geçtiler. Churchill Şark'ül-Ürdün politikasına resmi onay almak için Londra'ya Abdullah ise kendi ülkesini kurmak için Amman'a döndü.

Churchill'in işi daha kolaydı. Planı zaten daha önceden tasvip edilmişti. Plan asker bulundurulmasını gerektirmiyordu ve ileride mümkün olabilecek değişikliklere karşı açık ve deneme niteliğindedeydi. Abdullah'ın pozisyonu gayri resmi olarak tanımlanmıştı ve hükümlerlik ya da egemenlik sesleri de yükselmemişti. Aylık da cüzzi olarak 5000 pound ödenek verilecekti.

Bölgedeki yeni İngiliz idaresi beraberinde bazı tartışmaları da getirmişti. Bazı İngiliz devlet adamları Şark'ül-Ürdün'ün Filistin'e entegrasyonu ile ilgili olan tasarılarında ısrar ediyorlardı. Fakat bundan sonraki dört sene boyunca bu ayrılığın politik ve stratejik açıdan değeri yavaş yavaş belirginleşecekti. Britanya'nın amacı Şark'ül-Ürdün nehrinin doğusunu komşu topraklarda Şark'ül-Ürdünden daha önemli olan manda rejimleri kurulurken sakin tutmaktı. Sonuç olarak Şark'ül-Ürdündeki İngiliz yönergesi başlangıçta idare etme kaygısından ziyade güvenlik kaygısından kaynaklanıyordu¹.

Bu şartlar altında Abdullah'ın pozisyonu muallakta ve sadece kendisine bağlıydı. Altı aylık bir anlaşmayı kabul etmişti çünkü bu yolun kendisini Şam'a götüreceği inancını taşıyordu. Fakat bu ihtimal ortadan kalkınca pozisyonunu güçlendirmek için daha hırslı bir karaktere büründü. Bunu gerçekleştirmek için İngiltere'ye yakın olan ve aslında kendisinin de gerçek müttefikleri olan milliyetçi kanattan ayrılma gerekliliğini hissetti ve eğer bu grubun Şark'ül-Ürdün üzerindeki etkisini azaltırsa İngiltere'ye karşı uygulayacağı politikaların içerideki yansımaları minimal düzeyde kalabilecekti. Fakat en sonunda İngiltere'ye olan bu davranış değişikliği onun büyük bölgesel ihtiraslarına

---

¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.60.

oldukça dramatik olarak etki edecektir. Churchill ile olan buluşmasının ardından Abdullah Amman'a geri döndü. O tarihte Amman sayısı 2500 ila 5000 arasında yerleşimcisi bulunan bir kasaba görünümündeydi². Nüfusu Faysal'la beraber Şam'dan çıkarılan Arap milliyetçileri ile genişlemişti. Fakat şehrin çekirdeğini 1880' de Osmanlı idaresi tarafından yerleştirilen Çerkezler oluşturuyordu. Bölgedeki bu küçük azınlık Abdullah'ı karşıladılar ve koruması altına girdiler. Abdullah karargahını önemli bir Çerkez olan Said al-Müfti'nin evinde kurdu.³

Amman ilkel yapısı ve küçüklüğüne rağmen zamanla ülkenin merkezinde önemli bir yer haline geldi. Onun için Faysal'ın taraftarları burayı Şam'dan kaçtıktan sonra bir üs haline getirmişlerdi. Hicaz demiryolu hattı üzerindediydi ve Şam, Hayfa (Doğu Akdeniz'deki en önemli liman buradaydı.) ve Hicaz ile irtibat halinde olmak için en elverişli yerdii. Aynı zamanda yerleşimi daha fazla olan Kuzey ile Güney bölgeleri arasındaki yol da buradan geçiyordu. Bu dönemde eski Osmanlı sancağı olan Salt 10000 yerleşimci ile ülkenin en kalabalık şehri idi. Fakat Filistin'e oldukça yakındı ve Şark'ül-Ürdün'ün çöl hinterlandında yaşayan göçebe Arap kabileleriyle tarihten gelen bir çekişmesi vardı. Amman bu açıdan daha tarafsız bir yerdii. Ayrıca 1921 yazında Abdullah hakimiyeti sağlamlaştırmak için Salt'ta bulunurken bedevi mahiyeti yerli kabilelerin adamları ile çatışmışlar ve şehirden çıkmaya zorlanmışlardı. Abdullah'ın Salt'la olan bundan sonraki ilişkileri pek de iyi olmamıştı.

Abdullah yönetimine büyük destek gören bir hükümet kurarak başladı. Kabinesini bütünüyle daha önce kardeşi Faysal'a Suriye'de hizmet vermiş milliyetçilerden atadı. Kabine başkanlığına Lübnan'ın Şuf bölgesinden bir Dürzi olan Raşid Tali'i getirdi. Raşid Beyin kabinesinde Nablus'tan Emin el-Temimi, Humus'tan Mazhar Raslan, Şamdan Hasan al- Hakim ve kabinenin tek Şark'ül-Ürdünlü üyesi olan Aclun'dan Ali Hulki al Şarari bulunuyordu⁴.

Kabine sürgünde bir hükümet görüntüsü veriyordu ve münasipçe Abdullah'ın Şam'a taşınma hırsını sembolize ediyordu. Raşid Tali, Emin el-Temimi ve Mazhar Raslan savaş öncesi ve savaş döneminde gizlice faaliyet gösteren *al-Fatat* Cemiyetinin siyasi kanadı olan *Hizbul İstiklal al- Arabi* (Arap İstiklal Partisi) üyesiydiler . İstiklal,

² Jane M.,Hacker; *Modern Amman. A Social History*, Durham, 1960,s 59; William L., Cleveland; *A History of Modern Middle East*, San Francisco, 1994, s. 199.

³ Mary C., Wilson; a.g.e..., s.61.

⁴ Mary C., Wilson; a.g.e..., s.62.

savaş döneminin en iyi organize olmuş, en çok yaygınlaşmış (en belirgin şekilde Suriye ve Irak coğrafyasında) ve savaş dönemi siyasi oluşumları içerisinde en radikal olanıydı. İki amacı vardı: Suriye coğrafyasının bir Arap devleti altında birleştirilmesi ve Suriye ile Irak topraklarının bağımsızlığının sağlanmasıydı. İngiltere'nin Filistin'deki Siyonist politikası gibi yabancı müdahaleler reddediliyordu.

Eşitliğin İngiliz tarafında ise :Hebron askeri valisi ve Filistin toprak komisyonu başkanı olan Albert Abramson baş siyasi görevli olarak atanmıştı. Vazifesi Kudüs'teki yüksek komiser ile Abdullah arasındaki bağlantıyı oluşturmak ve Abdullah'ın verdiği sözlerin arkasında durduğundan emin olmaktı. Abramson, Deedes, Samuel ve Lawrence tarafından görevinin önemi ve icab ettirdikleri hakkında iyice bilgilendirilmişti⁵.

1920'lerin başında İngiliz Emperyalizmi ve Arap Milliyetçiliği en sonunda çatışmaya başlamışlardı. Her nasılsa barış konferansındaki hayal kırıklığına rağmen çatışma apaçık belli olmuyordu. Ortak ihtiyaçlar, karşılıklı saptırmalar ve karşılıklı yanlış anlamalar iki taraf arasında paylaşılan ortak menfaatleri ortaya çıkarmıştı. Milliyetçiler için İngilizler ile anlaşmaya çalışmanın sonucu kısmen anlaşılmaz ve değişikliğe açıktı. İngiliz politikası için ise Arap milliyetçilerinin kurulmak istenen manda sistemini olabildiğince kabullenmeleri gerekiyordu. Zaten pek çok milliyetçi İngilizlerin, Fransız metotlarından duyduğu rahatsızlığı sezinlemişti fakat hatalı olarak bu hoşnutsuzluğun kendi davalarının lehine döneceğini düşünüyorlardı.

Bu koşullar altında Abdullah kendisine, destekçisi olan milliyetçiler ile İngiliz efendileri arasında güvenli bir orta yer bulma düşüncesindeydi. Milliyetçi bir kabine kurarak hükümet içinde yer almak isteyen milliyetçi istekleri tatmin etmiş ve kendisi hükümet içerisinde çok küçük bir rol alarak İngiltere'nin endişelendiği kadarıyla dengenin milliyetçi kanadındaki olması muhtemel aşırılıkların sorumluluğunun onlara ait olacağını sağlama bağlamış oldu. Bir diğer taktiği ise uyusuk davranışları idi . İngiliz isteklerini tamamen reddetmek ve İngilizler tarafından uzlaşmaz bir şekilde addedilmektense, itaatkar görünüyordu fakat kimi istekleri yerine getirmekte başarısızmış gibi davranıyordu. İngilizlerin Abdullah hakkındaki şikayetleri başarısını gözler önüne sermektedir. Ona tembel, uyusuk veya etkisiz gibi lakaplar takmışlardı. Fakat işbirliği yapılamayacak ya da boyun eğmeyen biri olarak görülmemişti. Buna karşılık onun yüzeydeki karakterinin altında derin bir amacı olduğundan kuşkulananlar

⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.62.

da vardı. Abramson onu; “sevimli, saygılı, cömert, olabildiğince gösterişsiz ve dürüst fakat daha olası olarak aşırı derecede karmaşık ve amaçları olan bir insan” olarak tarif ediyordu⁶.

Bu numaralar kısa dönem için etkili olsa da Abdullah’ı uzun bir zaman dilimi için koruyamazdı. Bir dizi önemsiz anlaşmazlık Britanya’nın üstün kuvvetini göstermesine neden oldu ve bu durum karşısında milliyetçilerin Abdullah’tan bekledikleri destekten yoksun kalmaları milliyetçilerin ondan soğuması sonucunu doğurdu.

Milliyetçiler ile İngilizler arasındaki ilk açık anlaşmazlık yerel yedek güçlerin sayısı yüzünden mayısta ortaya çıktı. İngiltere kurulacak kuvvetin küçük boyutlarda olmasını istiyordu. Abdullah’ın milliyetçi danışmanları ise daha büyük olmasını istiyorlardı. Meseleyi tartışmak için Abdullah Filistin’e davet edildi. Abdullah İngilizlerin yedek kuvvetlerin boyutu ile ilgili isteklerini nazikçe reddetti. Suriyeli takipçileri tarafından daha büyük bir askeri kuvvet kurulması için sıkıştırıldığını ima ederek, bulunduğu zor duruma dikkat çekmiş kendisinin mazur görülmesini istemişti⁷.

İngiliz politikası ile Milliyetçilerin amaçları arasındaki çatışma ve Abdullah’ın İngilizlerin üstün gücüne karşı olan saygısı her zaman bu kadar doğrudan değildi. Özellikle Şark’ül-Ürdün’ün yerli halkı ve çoğunluğu Suriye orijinli olan Arap milliyetçileri arasında sorunlar baş göstermeye başlamıştı. Örneğin Aclun vilayetine bağlı bir bölge olan Kura’da köylüler Haziran ayında görevlilere vergi ödemeyi reddetmişlerdi. Meselenin kökeni Kura ve İrbid şehirleri kabileleri arasındaki rekabet ve Şuraydi ailesinin Abdullah yönetimine karşı duyduğu güceniklikten kaynaklanıyordu. Sonuçta Şuraydi Ailesinin malikanesi RAF tarafından ayaklanmayı bastırmak için bombalandı. Abramson bu karışıklıklar için milliyetçi kanattan olan ve o sırada Aclun mutasarrıfı olan Emin el- Temimi’yi sorumlu tutmakta ısrar ediyordu. Kendi raporunda isyanın çıkmasındaki asıl sebebin Kura’nın bu yılın vergisini İrbid’deki önceki yönetime ödemiş olduğunu ve buna rağmen tekrar vergilendirilmek istenmesinden kaynaklandığını ortaya koymuştu. Abramson kendi yorumunu da katarak Şark’ül-Ürdün’ün yerli halkının ödedikleri vergilerle Suriyeden gelen sürgünlerin durumun iyileştirildiğini ve ödedikleri verginin bu sürgünlere askeri karakollar yapılması amacıyla kullanılması konusunda gücenik olduklarını belirtmişti. Bu bahaneyle bir

⁶ Mary C., Wilson; a.g.e., s.64.

⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s.64.

İstiklal üyesi ve Nabluslu bir Milliyetçi olan Emin el- Temimi'in yönetimden uzaklaştırılması için Abdullah'a baskıya başladı⁸.

Kura hadiselerinden sonra İngiliz tarafı Abdullah'tan yana memnuniyetsizliğini yüksek sesle belirtmeye başladı. Abramson'a göre Abdullah'ın Suriye'li maiyeti bir utanç kaynağıydı, Şark'ül-Ürdün'de bulunmaları onun için huzursuzluk verici bir hal almıştı. Maliyetleri oldukça yüksek buna karşılık olabildiğince beceriksizlerdi. Abramson'un bu düşüncelerinin açığa çıkmasından birkaç gün sonra General Congreve de şu görüşünü belirtmişti ; *"Abdullah Şark'ül-Ürdün'de bir sahtekardır : Bölgeye gönderilen destek parasını kendi ve arkadaşları için kullanmaktadır. Güç, yetenek ve enerjiden yoksun olduğundan iyi bir yönetim gösterememektedir. Biz paramızı ona göndererek çöpe atıyoruz ve ülke de çatırdayıp anarşi içerisine sürükleniyor"*⁹.

Abdullah'tan kaynaklanan bu hoşnutsuzluk Londra'da da yankı buluyordu. Nitekim T.E. Lawrence onu İngiltere'ye dönünce savunmak zorunda kalmıştı : "Bence Şark'ül-Ürdün konusunu komşularının rejimleri oturana kadar askıda tutmalıyız. Biz Abdullah'tan sadece komşularıyla barış içerisinde olmasını istedik, ondan iyi bir yönetim göstermesini istemedik. Rejimi bize kaçınılmaz bir şekilde zarar veriyor. Fakat sonuçta her nasıl bir çözüm bulacak ve uygulayacak olursak olalım pek benimsenir ve etkili olmayacaktır". Lawrence'ın bu savunmasının bile Abdullah'ın aleyhinde işleyen zamana karşı bir faydası olmayacaktır.

Milliyetçiler ve Abdullah arasındaki ilişkinin bölgedeki geleceğini etkileyecek en önemli olaylardan biri ise 1 Haziran 1921 de Suriye ve Lübnan Fransız Yüksek Komiseri General Gourard'ın Şark'ül-Ürdün sınırı yakınlarında denetleme yaparken pusuya düşürülmesi oldu. General kaçtı fakat yanındaki Fransız subayı öldürüldü.¹⁰ Olayın ardından İngiliz Yüksek Komiseri Samuel Kudüs'teki Fransız konsülü tarafından saldırı etrafındaki şüphelerin Şark'ül-Ürdün'de bulunan Suriyeliler etrafında toplandığı hakkında bilgilendirildi Bir ay boyunca konuyla ilgili olarak hiçbir ses çıkmadı. Fakat aniden Paris meseleyi, suçluların yalnızca Şark'ül-Ürdün'de ikamet etmediklerini aynı zamanda Abdullah'ın maiyetinden olduklarını ekleyerek, Londra'ya taşıdı. Bu olaydan sonra Abramson ve halefi aralıklı olarak Abdullah'ı sorumluları teslim etmesi için

⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s.64.

⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.65.

¹⁰ Ömer Osman Umar; *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*, Ankara, 2004, s. 466-467.

sıkıştırmaya başladı. Abdullah ise her zamanki taktiğiyle Jandarmaları gönderdiğini fakat zanlıların yakalanmasında gecikildiğini, bu olayın gururunu rencide ettiğini ve Arap misafirperverliği ile bağdaşmadığını ileri sürmüştü. Suçluların yakalanması için çaba sarfedileceğini de eklemiştir. Elbette bu söylediklerini gerçekleştirmemiştir. İngiltere Fransızların bu olaydan duydukları hoşnutsuzluğu bir derece olsun göğüslemek zorunda kalmıştı. Ancak içeride bu olayı Abdullah'a karşı Milliyetçilerle beraber olmanın ne kadar tehlikeli olduğu fikrinin desteklenmesi için iyi bir politik malzeme olarak kullanmaktan geri kalmamışlardı. Abdullah suçluları hiçbir zaman teslim etmedi ve mesele iki yıl sonra Gourard'ın General Maxime Weygand ile değiştirilmesinin ardından kapandı¹¹.

Abdullah'ın üzerine baskı kurmak için İngilizlerin eline başka hayal kırıklıkları da fırsat olarak geçti. 1921 yılı Eylül ayında Abramson'un yaptığı aptalca bir hata Amman'da gösteriler yapılmasına sebep oldu. Olaylar İbrahim Hananu'nun Amman'a gelişi ile başladı. Hananu geçmiş iki yıl boyunca Halep'te Fransızlara karşı yapılan silahlı devrimi yönetmişti ve milliyetçi liderler arasında saygınlığı en fazla olanlardan biriydi. Hananu kendinden önceki diğer milliyetçiler gibi isyan bastırılınca Şark'ül-Ürdün'e kaçmıştı. Gelişi Amman'daki İngiliz görevlilerince dikkate alınmamıştı. Aslında kim olduğuna dair en ufak bir bilgileri de yoktu. Herhangi bir tepkinin gelmeyeşinden cesaretlenen Abdullah, Hananu'yu, bölgeden dışarı çıkarmak maksadıyla İngilizlerinde destekleyeceğini düşünerek, bir takdim mektubuyla beraber Filistin'deki İngiliz idaresine yollayacağını Abramson'a bildirdi. Abramson'da kabul etti . Hananu Filistin'e doğru yola çıktı. Fakat Filistin'de daha iyi bilgilendirilmiş görevlilerce yakalandı ve Fransa'ya iade edildi¹².

Hananu'nun başına gelenler Amman'ı elektriklendirdi. Kendiliğinden oluşan öfkeli bir kalabalık şehir merkezinde toplandı ve o sırada pazarda alışveriş yapmakta olan Frederick Peake'in etrafını sardı. Onu alıkoyarak eğer Hananu'yu kurtaramazsa öldürmekle tehdit ettiler. Hananu'nun yakalanışı Abdullah'ta da büyük öfke uyandırdı ve İngilizleri güvenine ihanet etmekle suçladı. Sonunda Peake kendi adamlarından biri olan Fuad Salim tarafından kurtarıldı¹³ (bu kişi daha sonra İstiklal üyesi olmakla

¹¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.65-66.

¹² Khoury, Philip S. ; *Syria and the French Mandate (1920-1945)*, Princeton, 1987.s.319; Ömer Osman Umar; a.g.e., s.472-475.

¹³ Jarvis, Major C. S.; *Arab Command, The Bibliography of Lieutenant Colonel F. W. Peake Pasha*, London, 1942. s.90-92.

suçlanmış ve Peake tarafından yedek kuvvetlerden atılmıştır.) Olaylar sona erince Abdullah'ta sakinleşti ve üç Suriyeliyi kargaşayı tırmandırmakla suçlayarak tutuklattırdı¹⁴.

Bütün bu olaylar üst üste konulduğunda İngilizler için hiç de iyi bir altı ay olmadığı ortaya çıkmış oluyordu. İngilizler durumdan kesinlikle memnun değildiler. Şark'ül-Ürdün'ün statüsü, Abdullah ve hatta danışmanı Abramson bile sorgulanmaktaydı. Fakat İngiliz devlet adamlarının büyük bölümü en çok Abdullah'ın ülkenin idare edilmesinde gösterdiği ağırlıktan ve İngiliz parasını savurganca harcamasından şikayetçi idiler.

Londra'daki genel hava Abdullah'ın bir şekilde Şark'ül-Ürdün'den uzaklaştırılması şeklindeydi. Tercih edilen İngiliz çözümü Abdullah'ın Suriye'yi yönetmesi için Şam'a davet edilmesi ve Şark'ül-Ürdün'ün daha düşük bir statüyle Filistin'e bağlanması yönündeydi . Fakat Fransa açık bir dille Abdullah'ın Şam'da pek de hoş bir şekilde karşılanmayacağını ifade etti. Daha ötesinde İngiliz senaryosuna göre Filistin henüz devamlı bir devlet statüsüne gelmemişti. Bu yüzden Şark'ül-Ürdün'ün kendi iradesiyle Filistin'e katılması gerekiyordu. Bu da pek mümkün görünmüyordu. Bu durumda İngilizler Ekim 1921 de altı ay öncesine göre karşılaştıkları problemlerden daha fazlasıyla karşı karşıyaydılar. Sorunun kısa özeti Abdullah'ı Şark'ül-Ürdün'den nasıl çıkaracaklardı ve onu çıkardıktan sonra bu topraklarla ne yapacaklarıydı.

Milliyetçiler için bu altı ay gözlerinin açıldığı bir dönem olmuştu. gittikçe ortaya çıkan bir durum vardı ki Abdullah milliyetçilere ya elinde olmadığı için ya da isteksiz olduğu için istikrarlı bir yardım veya güvence vermiyordu. 1921 Ağustosunda Tali'a hükümeti düştü ve yerine Mazhar Raslan'ın liderliğinde yeni bir danışma konsülü oluşturuldu. Mazhar Raslan'ın konsülünün tonu Tali kabinesinin tonundan daha az agresifti. Mazhar'ın kendisi bir istiklal üyesi olmasına rağmen arkadaşları tarafından güvensizlik duyulan birisi haline gelmişti¹⁵. Milliyetçiler İngilizlerin Fransızlara rağmen kendilerine bir destek vermeyeceklerini anlamış bulunuyorlardı . İngilizlerin savaş sırasında özgürlük vaad ederek yanlarına çektiği Arap milliyetçileri Osmanlı hakimiyeti altında hissettikleri belirsizliğin kat kat fazlasını hissediyorlardı

¹⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s.66.

¹⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.67.

Abdullah içinse bu altı aylık zaman bir hayal kırıklığı dönemiymiş ve gerçekçi bir şekilde anlamıştı ki Şam onun düşündüğünden çok ama çok uzaklardaydı . Şam hayalleri kurarken idare etmeyi kabul ettiği bu topraklara saplanıp kalmıştı. İngilizlerin yaptığı gibi oradan çıkarılmak için formüller düşünülmesine de gerek yoktu. Zaten Abdullah'ın kendisi ayrılmak için oldukça istekliymiş

Bu koşullar altında Şark'ül-Ürdün'deki durumu ilk elden gözden geçirmek için T.E. Lawrence gönderildi. Şark'ül-Ürdün'e Kral Hüseyin'le bir İngiliz Arap anlaşması sağlamak için gittiği fakat bir sonuç alamadığı Hicaz'dan geliyordu¹⁶. İngiltere'nin şerif hükümetleri politikası dikiş yerinden patlamış görünüyordu. Lawrence da Abdullah'ı Şark'ül-Ürdün'ün dışına çıkarmak zorunda kalabileceğini sezmişti ve bunu yapabileceğine dair kendine güveniyordu. Sadece Ortadoğu departmanından Hubert Young dikkat çekici bazı düşünceleri seslendirmişti. “Görüş açısından kaybedilmemesi gereken bir şey varsa o da Şark'ül-Ürdün'le ilgili olarak Kahire'de mart ayında yapılan bütün planlar Abdullah'ın kendisiyle görüşülünce allak bullak olmuştu ve aynı şeyin bu sefer de tekrar olması pekala mümkündü.

Young'ın uyarısı gerçekleşecekti . Şark'ül-Ürdün'den ayrılmak söz konusu olunca Abdullah kalmak için oldukça istekli bir tavır takınmıştı. Lawrence Londra'dan ayrılırken, diğer Orta Doğu bürosu mensupları ile Abdullah yönetiminin gösterdiği zayıflık konusunda hemfikirdi. Fakat Amman'a varınca işlerin hiçte dışarıdan bakıldığı gibi olmadığını çabucak fark etti. İngiliz yönetimi de güvenliği ve yönetimi ilgilendiren problemlerin halledilmesi konularında en az Abdullah kadar yanlışlıklar içerisindeydi¹⁷. Lawrence yardım ve organizasyon konularındaki İngiliz eksikliklerinin çaresine bakmaya başladı. Bu sırada Londra da Amman'a yeni bir temsilci atamanın hazırlıkları içerisindeydi.

Londra'da Abramson'un kiminle değiştirileceği konusundaki düşünceler Hindistan sivil bürosundan olan ve yakın zaman içerisinde Irak'ta hizmet vermiş olan John Philby üzerinde odaklanmıştı . Irak da çalışırken tasvip etmediği halde Faysal'ın krallığa taşınması üzerinde İngiliz yönetimi ile anlaşmazlığa düşmüştü. Tavrı o denli sert olmuştu ki Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox ondan Irak'ı derhal terk etmesini

¹⁶ Eğer Hüseyin anlaşmayı imzalamış olsaydı bu Hüseyinin; Arap topraklarının bölünmesini, manda yönetimini ve Filistin'de milli bir Yahudi yurdu kurulması önerilerini kabul ettiği anlamına gelecekti. Süleyman, Musa; King Husain of Hijaz and the Araps of Palestine, *International Journal of Middle East Studies*, 1978

¹⁷ Uriel, Dann; *Studies in the History of Transjordan 1920-1949*, Boulder, 1984, s.37-46.

istemmişti. İnatçı, aykırı ve sabit fikirli biri olmasına rağmen Philby iyi bir idareciydi, kuvvetli bir iradesi vardı ve Arabistan'da oldukça rahattı¹⁸. Abdullah ve Lawrence'la Amman'da bir araya geldikten sonra Samuel ile Kudüs'te, Churchill ile Londra'da görüştü ve 1921 Kasımında Britanya baş temsilcisi olarak Amman'a geri döndü¹⁹.

Abdullah ise Lawrence'a borçlu olarak bir süre daha Şark'ül-Ürdün'de kalacağını kesin bir şekilde anlamıştı. İngiltere Şark'ül-Ürdün'deki opsiyonlarını açık bırakmak ve hali hazırda Suriye sınırlarına komşu ülkelerde Şerif hükümetleri kurulması konusundaki hassasiyetini bildikleri Fransızları uyandırıp, harekete geçirmemek için resmi bir duyuru yapmadı.

2. PHILBY DÖNEMİ

İngiltere Philby'i Amman'a göndermekle yeni bir rejim kurulacağını sinyallerini de vermiş oluyordu. Fakat İngiltere'nin Abdullah ve Şark'ül-Ürdün'e yönelik uzun vadeli niyetleri henüz açıklık kazanmamıştı. Temel sorun halen çözümlenmemişti. O da "Abdullah'ı Şark'ül-Ürdün tahtında görmek ya da görmemek konusunda istekli miydiler ve ona ülkenin sürekli hakimi gözüyle bakıyor muydular.

Philby'nin yönergeleri bu nedenle yüzeyseldi . Philby Şark'ül-Ürdün'de idareci olmanın ön koşulunun Suriye'nin Fransız karşıtı propagandalardan ve Filistin'in anti-İngiliz ve anti-Siyonist propagandalardan korunması olduğu hakkında bilgilendirilmişti. Bir başka deyişle Kahire konferansından beri pek bir şey değişmemişti. İç işleri etkileri sınırları aşmadığı sürece Philby'nin inisiyatifine bırakılmıştı.

Philby'nin görevinin ilk yılında Abdullah ve Philby arasındaki ilişki oldukça yumuşaktı. Abdullah Philby'e Said al-Müfti'nin evini vermişti²⁰. Her iki adam da satranç oynamayı seviyordu. Gerçi Philby'nin düşüncesine göre Abdullah çok çabuk oynuyordu ve hamleleri sistematik olmaktan uzaktı. Her iki adamda Irak konusunda hayal kırıklığına uğramışlardı ve Faysal'a pek de hoş bir gözle bakmıyorlardı. Hubert Young elinde Faysal'ın Irak'taki yönetiminden övgüyle söz eden bir raporla Amman'a geçtiğinde Abdullah büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı Yemeden içmeden kesilmişti. Faysal'ın başarısı şaşılacak derecede abisini kışkırtmıştı. Philby başlangıçta

¹⁸ Sir Reader Bullard; *The Camels Must Go*, London, 1961, s.198.

¹⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.68.

²⁰ H. St. John, Philby; *Stepping Stones*, s.4.

Abdullah'ı ideal bir mutlak monark olarak tanımlamıştı. Yerel hükümet veya halk tarafından başvurulmadıkça hükümette aktif rol almıyordu. Fakat kısa süre sonra fikri değişti ve aralarında derin bir uçurum oluştu²¹.

Birbirlerini tanımak için ilk önemli adım ikisinin Filistin'e yaptıkları bir gezi olmuştu. Gezinin amacı Abdullah'ı ve Filistin Yüksek Komiseri Sir Albert Samuel'i bir araya getirerek, Abdullah'ın aldığı talimatları anladığından iyice emin olmak ve Samuel'i Abdullah'ın işbirlikçi bir komşu ve derebeyi olacağı konusunda rahatlatmaktı. Dönüş yolunda Fransızlar Abdullah'ın sahte bir adla trenle seyahat etmesine izin verdiler. Abdullah bu ayrıcalık karşısında Fransızların kendisine karşı olan yargısında yumuşama olduğu konusunda umutlandı.

Abdullah'ın Filistin'i ziyaretinden kısa bir süre sonra Churchill Şark'ül-Ürdün'de şu anda uygulanan politikanın, Filistin'in yapısı kesin bir şekilde oluşturuluncaya kadar sürdürülmesi arzusunu açıkladı. Bu durum Ortadoğu departmanının genel görüşünü temsil ediyordu. Filistin'de taşlar bir sefer yerine oturtulursa, Şark'ül-Ürdün'ü Filistin'e bağlı bir Arap vilayeti olarak idare etmek daha kolay olacaktı. Fakat Filistin işleri pek de umdukları gibi gitmiyordu. İngiltere'nin Filistinlilere önerdikleri sınırlı anayasal hükümeti Filistinliler ellerinin tersiyle itmişlerdi ki bu hükümet eliyle milli bir Yahudi yurdu kurulacak ve korunacaktı. İngilizlerin Arap halkının desteğini sağlamaktaki başarısızlığı imgelenen başarılı adımın atılmasına engel olmuştu ki böylece Şark'ül-Ürdün düzenli bir yönetimi olan Filistin sınırları içerisinde bir vilayet haline gelecekti. 1922 yılı Eylül ayında Milletler Cemiyeti Filistin'deki İngiliz Mandasını kabul ettiğinde, Şark'ül-Ürdün Filistin'deki manda yönetiminin Siyonist maddelerine konu olmaktan istisna tutulmuştu²². Böylece Şark'ül-Ürdün'ün Filistin'e bağlanmasıyla ilgili durum belirginleşinceye kadar zaman kazanılacaktı. Fakat zaman gösterecekti ki Şark'ül-Ürdün asla bir Filistin vilayeti haline dönüşmeyecekti .

Emirliğin güneydeki sınırları Şerif Hüseyin'in Amman'a yaptığı ziyaretle genişlemişti. Hüseyin Maan, Akabe ve Tebuk'teki hükümlerlik haklarını Abdullah'a ve Şark'ül Ürdün emirliğine devretmişti²³.

²¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.69.

²² Mary C., Wilson; a.g.e., s.70-71.

²³ Anne Sinai, Allen Pollack; *The Hashemite Kingdom of Jordan and the West Bank a Handbook :The Middle East Confrontation States*, New York : American Academic Association for Peace in the Middle East, 1977, s.23.

Ürdün'ün diğer sınırlarındaki rastlantısal olaylar da yavaş yavaş İngilizlerde Ürdün'ün kendi başına da yararlı bir mevcudiyeti olabileceğini düşündürmeye başladı. Philby, Suriye'de Fransızlarla iyi ilişkiler geliştirmek için hummalı bir çalışma içerisine girdi. Yeteneği sayesinde bunu bir ölçüde başardı da. Fransa eskisine nazaran Abdullah'a daha az düşmanca bir gözle bakıyordu. Hatta Gouraud'un sekreteri M. Robert de Caix Philby'e hükümetlerinin kesin olarak Şerif ailesiyle ilişkiye geçmeyeceğini fakat Gouraud suikastı zanlılarının bulunması halinde Abdullah'ın Şark'ül-Ürdün'deki statüsünü tanımak konusunda istekli olabileceğini anlatmıştı²⁴.

Şark'ül-Ürdün'ün güney kesiminde ise İbn Suud pozisyonunu kuzeye doğru Şuff şehrine doğru yayılarak kuvvetlendirmekteydi. Şuf Sirhan vadisinin güneyinde, özellikle önemli bir vaha şehriydi. Sirhan kuzeye doğru ana yol olarak kullanılan uzun ve oldukça iyi sulanan bir vadiydi. Amman'ın 50 mil kuzeydoğusunda sona eriyordu. Şuf'tan İbn Suud'a bağlı kabilelerce Amman'ın yalnızca 12 mil kuzeyinde olan iki Bani Sakhir kabilesine karşı saldırıya geçildi.

İbn Suud'un kuzeye doğru genişlemesi Abdullah'ı ve İngilizlerle olan ilişkilerini iki yönden etkiledi. İlk olarak Vahhabiliği araç olarak kullanan Suudi yayılcılığı bölgede Şark'ül-Ürdün'e İngilizlerce yeni bir değer biçilmesine neden oldu. Bu değer onun Filistin'den süregelen ayrılığı üzerine temellenmişti. Hail ve Şuf'un Vahhabilerce fethedilmesinden sonra, merkezi Arabistan'ın kabileleri manda rejimi altındaki Arap topraklarına doğru harekete başladılar ve manda rejimlerini potansiyel olarak tehdit edici bir tavır olan Vahhabi oluşumuna karşı manevi bir yakınlık vücuda getirdiler. Britanya Vahhabilerin İngilizlerin Filistin'de uyguladığı Siyonist eksenli politikaları beğenmediğini biliyor ve bu durumdan kısmen endişeleniyordu. Şuf'da İbn Suud sadece Filistin ve Şark'ül-Ürdün'e yönelik saldırılarını başlatacak bir yer kazanmamıştı. Bölge bunun ötesinde Vahhabi ideolojisinin çekimine karşı da oldukça savunmasızdı. Her ne kadar bölge ideolojik etkileşime ve saldırılara karşı dokunulmaz olmasa da İbn Suud'un düşmanı olan Abdullah tarafından yönetiliyordu ve yerleşikleri de ne Abdullah'a ne de İngiliz otoritesine karşı şiddetli şikayet içerisinde değillerdi.

İngiliz gözüyle Şark'ül-Ürdün pek değer kazanmamıştı. İngilizler Şark'ül-Ürdün'ü kendi kendini yönetebilecek kapasitede bir ülke olarak görmekten ziyade Filistin'e tampon vazifesi üstelenecek bir bölge olarak görüyorlardı. Gelecekte bu

²⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s.71.

bölgeye harcanacak para ancak harcanmadığı takdirde Filistin’de yapılacak askeri harcamaların ne kadar yükseleceği düşünülerek haklı gösterilebilirdi. Nitekim Filistin’e coğrafi bir bariyer olması koşuluyla yapılan harcamaların politik sonuçları İngiliz çıkarlarına hizmet etmeye başladı. İngiltere, manda yönetimine karşı olan Filistinlilerin direnişinin derinliğini kavramaya başlayınca Vahhabiliğin, İngiliz karşıtı olan hassasiyeti büyütürken, harekete geçireceği korkusuyla hassaslaştı. Filistin’deki Arap milliyetçileri de korkuları destekler şekilde harekete geçerek, İbn Suud’la temas kurmuşlardı. Filistin gazetelerinde İbn Suud ve Vahhabiliği destekleyen yazılar yayınlanmaya başlamıştı. Aslında bu ideolojinin Filistinlileri fazla etkilememesi gerekirdi. Zira Filistinliler Arabistan’ın iç kesiminde yaşayan bedevilere nazaran iyi eğitimlilerdi. Fakat vahhabiliğin yayılma sürati göz önüne alındığında ne denli irade zorlayıcı ve güçlü bir ideoloji olduğu anlaşılıyordu²⁵.

İkinci sonucu ise Abdullah’ın İngilizlere olan bağımlılığını daha önce olmadığı kadar arttırmıştı. Daha önce İbn Suud’da Turaba’da mahiyetindeki kabilelerle beraber feci bir şekilde yenilmişti . Şark’ül-Ürdün’de ise henüz kendisi ile kabileler arasında ya da kabilelerin kendi aralarında kuvvetli bir bağ oluşmamıştı. Gerçekten de Arap kabilelerini dini militanlık ve erdem etrafında birbirine kaynak ederek diğer kabilelerin üzerine fethetmek için gönderen Vahhabi ideolojisiyle karşılaştırılınca Abdullah’ın elinde onu ayakta tutacak bir şeyi yoktu. Abdullah hemen Şark’ül-Ürdün’deki kabilelerle bağlantısını güçlendirmek için harekete geçti .Özellikle de vahhabi yayılcılığının rotası üzerinde bulunan Huvaytat ve Beni Şakr kabileleriyle irtibata geçti. Fakat onun araçları sadece vergiler, toprak ve nakit yardımı idi . İbn Suud’un elinde ise kabileleri kendi bayrağı altında toplamak için reforme edilmiş, saflaştırılmış ve hareketlendirilmiş bir dini görüş vardı. Bu üstün kabile gücüne karşın Abdullah’ın İngilizlerin üstün teknolojisine dayanmaktan başka bir seçeneği yoktu²⁶.

Abdullah harici düşmanlarına karşı sırtını İngilizlere dayayarak gittikçe büyürken. içeride uyguladığı politikada İngiliz isteklerinin büyümesine ve Abdullah’ın ses çıkaramamasına neden olmaktaydı. Philby seleflerinin uyguladığı milliyetçilerin sorumluluk almasını engelleme ve mümkün olursa ülke dışına çıkarılma politikasını sürdürüyordu. Mart ayında Mazhar Raslan’ın başkanlığındaki Danışma Konseyi değişti. Yeni baş danışman Ali Rıza al Rikabi Şam’dan daha yeni gelmişti. Suriyeli olmasına

²⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.72.

²⁶ H. St. John, Philby; *Stepping Stones*, s.116.

rağmen oldukça ilginç bir geçmişi vardı. Savaş boyunca Türklere Şam belediye başkanı olarak hizmet etmişti. Osmanlı yenilgisinin ardından sakince Faysal'ın tarafına geçti ve yönetimce askeri vali olarak atandı. Aynı zamanda milliyetçi bir cemiyet olan al-Fatat'ta lider kadrosu içerisine de girmişti. Ülkenin Fransızlar tarafından işgal edilmesinin ardından kaçan Faysal'ın diğer destekçilerinin aksine Suriye'den ayrılmadı. Suriye'de General Gouraud ile anlaştı ve aylık elli lira destek akçesi bağlandı. Gouraud'a bağlı bir bakanlıkta çalışmış olması da muhtemeldi²⁷.

Filistin'deki İngiliz idaresi ona karşı rüşvet yediği ve Fransızlar tarafından satın alındığı şüphesiyle güvesizlik duyuyordu. Fakat Philby ve halefi onun bu özelliklerinin bile İngiliz menfaatleri için kullanılabileceğini fark etmişlerdi. Onun baş danışman olmasının ardından iki ay geçmişti ki Şark'ül-Ürdün'deki en önemli milliyetçilerden ikisi olan baş katip Adil Arslan ve polis şefi Nabih al-Azma görevden çıkarılmaya zorlanmışlardı. Rikabi'nin atanması aynı zamanda Fransızlarla olan ilişkilerin düzeltilmesinde de faydalı olmuştu²⁸.

Filistin'deki huzursuz ortam, Arabistan içlerinde baş göstermeye başlayan dini düşmanlıklar ve Abdullah'ın artan uysallığı Abdullah'ın Londra'ya davet edilmesi sonucunu doğurdu. Abdullah böyle bir davet için aylardan beri sabırsızlanıyordu. Özellikle Irak'taki gelişmelerde İngilizlerin canını sıkı bir başka durumdu. Faysal'la İngiltere arasında yapılması öngörülen İngiliz-İrak dayanışmasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve Faysal'a karşı şüphe ve güvensizlik oluşmuştu. Bu noktada akıllara gelen fikir Faysal'ın yerine Abdullah'ın getirilmesiydi. Böylece hem Irak'ta işler daha kolaylaşacak hem de Şark'ül-Ürdün bir Filistin vilayeti haline dönüştürülebilecekti. Tesadüfen Ağustos ayında Faysal'ın apandisitinin patlaması da anlaşmazlığı çözme ümitlerini engelledi ve Abdullah'ın Londra yolu açıldı.

Abdullah 3 Ekim 1922 de Londra'ya gitmek üzere Amman'dan ayrıldı. Öncelikli amacı Şark'ül-Ürdün'ün statüsünün kendisinin Emir olacak şekilde açık olarak tanımlanmasıydı. Herşeyden önce onsekiz ay evvel Churchill'le el sıkışmasının ötesinde İngiltere hiçbir resmi güvence vermemişti. Bu temel arzusunun yanı sıra birkaç talebi daha vardı. Bunlar Akdeniz'de bir liman edinme gibi isteklerdi ki İngilizler bunu müzakere konusu dahi yapmamışlar, ellerinin tersi ile geri çevirmişlerdi. Bir başka

²⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s.72.

²⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s.73.

husus da Abdullah'ın Şark'ül-Ürdün'ün Filistin'den tamamen ayrı tutulması önerisiydi . İngilizler bunu manda kuvvetlerinin danışmanı olarak Filistin'deki Yüksek Komisere karşı sorumlu olmasını sağlayacak düzenlemeler getirerek geçiştirmişlerdi. İngilizler özellikle iki hükümetin gelecekte olması muhtemel birleşmelerini düşünerek bu opsiyonu ortadan kaldırmak istemiyordu.

Sınırlarda görüşme takvimi içerisindeydi. Ana problem İbn Suud'a ne kadar toprak bırakılacaktıydı. Sir Gilbert Clayton Abdullah'ı Sirhan Vadisinin aşağı kısmında bulunan Şuf vahasını İbn Suud'a vermek konusunda ikna etti . Buna karşılık yukarı kısımdaki Kaf'ın Şark'ül-Ürdün için güvenlik altına alınacağına söz verdi (İngiltere bu sözünü tutmadı.). Kuzeyde ve batıda Abdullah Suriye ve Filistin'le olan sınırları olduğu gibi kabul ediyordu. Hicaz sınırını belirlemeyi ise babasıyla görüşene kadar erteledi.

Finansal yapılanma konusunda Şark'ül-Ürdün'e 1 Nisan 1923'den itibaren yıllık 150.000 poundluk mali yardım yapılmasına karar verildi. Bu yardım mali ve politik koşullara bağlanmıştı. Bütçeyi doğrudan ilgilendiren koşullar yedek kuvvetlerin maliyeti ve Britanya Baş Temsilciliğinin yapılandırılmasında harcanacak giderlerdi. Londra iç vergilerin düzenlenmesini ve Abdullah'ın şahsi bütçesinin yıllık 36.000 pound'a çekilmesini sağlayacak finansal yapılanma hakkında düzenli olarak eksiksiz bir şekilde bilgilendirilecekti. Politik şartlar ise Şark'ül-Ürdün'deki güvenlik kuvvetlerine dayanmaktaydı. Yedek kuvvetler Peake tarafından yapılandırılmıştı. Bu yapıdaki polis ve jandarma kuvvetleri toplam 1300 kişiden oluşmak üzere bir çatı altında birleştirilecek ve Peake'in komutasında olacaktı²⁹. Bu sayıyla yedek kuvvetler içerisinde Arap subaylara açık olan pozisyon sayısı azaltılmış oluyor ve Peake'in güvenlik mekanizmasındaki kontrolü tam olarak sağlanmış oluyordu.

Abdullah gelirken arzuladığı şeylerin aşağı yukarı yarısına ulaşmıştı ve elinde kendisinin ve Şark'ül-Ürdün'ün resmi statüsünü tanımlayan dikkatle yazılmış bir teminat belgesi vardı. Fakat teminatın duyurulmasında son anda bir pürüz çıktı ve Dışişleri Bürosu Fransızların ikna edilmesi için on günlük bir süre talep etti³⁰. On gün iki haftaya daha sonrada üç haftaya çıktı. Sonunda dışişleri teminatın açıklanmasından önce Abdullah'ın Fransaya karşı iyi niyet emaresi olarak bir jestte bulunması gerektiğini belirttiler. Bunun için General Gouraud suikastine karışanların veya daha önce Cebel-i

²⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.74.

³⁰ Khoury, Philip S. ;*Syria and the French Mandate (1920-1945)*, Princeton, 1987. bölüm 6 ve 7.

Druz'da Fransızlara karşı ayaklanan ve daha sonra Şark'ül-Ürdün'e kaçan Sultan al-Atraş'ın yakalanmasını talep ettiler. Abdullah bu yüzden 14 Kasım'da Londra'dan eli boş olarak ayrıldı³¹.

Teminatın beklemeye alınması, Philby'yi Şark'ül-Ürdün'de faaliyet gösteren milliyetçilerin üzerine gitmekte gösterdiği eforu iki katına çıkarmak konusunda kamçılıdı. Londra'dan döner dönmez Peake'i de yanına alarak Şam'a gitti. Fransız yetkililerle Suriye Şark'ül-Ürdün sınırında nasıl işbirliği yapılabileceği ile ilgili olarak görüşmeler yaptı. Daha sonra Suriye'deki en nefret edilen adam olarak bilinen Siyasi Şube Şefi Commandant Arlebosse Amman'a gelerek ortak askeri hareket hakkında görüş alışverişi yaptı. Abdullah da işbirliği yapar görünümündeydi ve Philby'e göre Arlebosse'nin takdirini de kazanmıştı. Ortak askeri hareketler 1923 yılı mart ayının ikinci haftasında başladı³².

Güçlerin birleştirilmesinden bir ay geçmeden Sultan al-Atraş teslim oldu ve nbihayet dışişleri teminatın açıklanmasına karar verdi. Bunda Filistindeki Arapların başarıyla gerçekleştirdikleri seçimlerin boykot edilmesi de etkili olmuştu. Bu durum yakın bir gelecekte Filistin'de bir idare kurulacağı umutlarını ortadan kaldırmıştı. Şark'ül-Ürdün'ü sürekli olarak olmayan bir Filistin yönetimine bağlanacakmış gibi oyalamak artık sonuç vermeyecekti. Durumun en azından belli bir belirginlikte olması gerekiyordu. Anonsun yapılmasındaki son yerel engel de Abdullah tarafından bazı danışmanlarının bütün itirazlarına rağmen daha önce Londra'da kabul edildiği gibi Şark'ül-Ürdün'ün güvenlik kuvvetlerinin birleştirilmesi ve Peake'in komutasına verilmesiyle ortadan kaldırıldı. Nihayet Abdullah'ın Londra'ya gitmesinden altı ay sonra teminat sözleşmesi açıklandı³³.

Teminatın açıklanması Abdullah ve Philby arasındaki ilişkinin zirvesi oldu. Bundan birkaç ay sonra her ikisi arasında anayasa konusunda oluşan gerginlik tırmanacak ve çatışma ve tamir edilemez bir hayal kırıklığına dönüşecekti.

Philby Amman'a geldiğinden beri kanun koyucu bir meclis ve anayasal bir rejimin alt yapısını oluşturmayı planlıyordu. Abdullah ise aksine resmi temsil yetkisi olan bir yapının oluşturulması konusunda oldukça isteksizdi. Bu durum Philby'de

³¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.74.

³² H. St. John, Philby; *Stepping Stones*, s.87.

³³ Uriel, Dann; *Studies in the History of Transjordan 1920-1949*, Boulder, 1984, s.47-80.

kurulacak hükümetin kabul edilebilirliği konusunda endişe yaratıyordu. Philby haklı olduğunu düşünmekteydi çünkü gerçekte o an görevde olan pek çok sayıda Suriyeli milliyetçiye karşı yerli halk hoşnutsuzluk besliyordu. Bu görüşü çerçevesinde Philby Abdullah'a Suriyeli dediği Arap milliyetçilerinden ayrılması için baskıya başladı. Ancak Al-Rikabi gibi yararlı Suriyeliler Philby tarafından hoş karşılanıyordu. Bununla birlikte Arap milliyetçileri de yavaş yavaş Suriyeli, Iraklı veya Filistinli olsun olmasın demokratikleşme yolunda bir hareket olmadığı için Şark'ül-Ürdün'ü terk etmeğe başladılar. Abdullah'ın da zaten resmi olarak yeni kazanmış olduğu yönetim kuvvetini demokratik yapılarla paylaşmak gibi bir niyeti yoktu³⁴.

Philby, Abdullah'ın umursamaz tavırları ile yüz yüze kalınca her zamankinden daha sabırsız bir adam oluvermişti ve düşüncelerine ulaşmak için eline geçen fırsatları değerlendirme kararı aldı. Haziran 1923 de böyle bir fırsat eline geçti de. O tarihte Amman'da doğru dürüst bir Cami yoktu ve Abdullah bir tane yaptırmak için çok arzuluydu Philby'nin kendisi de kibleye doğru olan yönün hatasız tespit edilmesini sağlayarak bu fikri desteklemişti. Ancak Abdullah'ın caminin yolunun açılması ve inşa edilen yapıya malzeme sağlanması amacıyla 6. yüzyıla ait bir Bizans Basilika'sını yıktırması üzerine Philby çok öfkelenmişti. Kendisi amatör bir arkeologdu ve bu durumu büyük bir şiddetle protesto etti. Abdullah'ın “ Beni kim cezalandıracak” şeklindeki yanıtı da onu iyice çileden çıkardı³⁵.

Bu patlamadan sonra ikisi sözlü diyalogu kestiler. Her ikisi de destek sağlamak ve kendini haklı çıkarmak için daha yüksek mercilere başvurdular. Abdullah Clayton'u artık kendisi ile Philby'nin daha fazla birlikte çalışamayacağı ve birinden birinin gitmesi gerektiği konusunda bilgilendirdi. Philby ise olayı bir temsilciler meclisi oluşturulması maksadıyla; Abdullah'ın anayasal yapılandırmaya yönlendirilmesi ya da ülke dışına çıkarılması için bir baskı unsuru olarak kullanılmasına gayret sarf ediyordu. Philby'nin görüşüne göre Abdullah'ın yokluğu gelecekte çevireceği dolaplar göz önüne alındığında varlığından daha faydalı olacaktı.

Philby, Abdullah'a karşı olan davasında cephesini genişletmek için bir başka eleştiri daha getirdi ki bu bütçenin kötü yönetilmesi idi. Bu Londra'nın ilgisini daha fazla çekebilirdi. Philby, Abdullah'ın savurganca görülen bütün harcamalarını kayıt

³⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s.76.

³⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.77.

altına almıştı. Önceleri kendisi de Abdullah'ın bu harcamalarına sempati ile bakıyor ve müdahale etmiyordu. Basilika olayından sonra Philby, Abdullah'ın düzensiz finansal harcamaları ile ilgili bildiği herşeyi açığa vurmaya başladı. Bunlardan en önemlileri gözdelerine aldığı pahalı hediyeler, aldığı kredileri geri ödemek ve yerli kabile liderlerine, başlıca şeyhlere kendini güvence altına almak için ülke topraklarından geniş araziler vermesiydi³⁶.

Kudüs'te Samuel bu durumun yarattığı tehlikeyi fark ederek Gilbert Clayton'u gerginleşen ilişkileri yumuşatması için Amman'a gönderdi. Ve iki adamı daha fazla birbirlerine karşı olan husumetlerini devam ettirmemeleri konusunda uyardı. Fakat Koloni ofisini de uygun bir zamanda Philby'nin transfer edilmesi konusunda bilgilendirdi. Bu transfer Abdullah'ı şımartmamak için hemen yapılmadı. Ayrıca Abdullah'a bundan önce olduğu gibi Philby ile değil de doğrudan Kudüs'teki yüksek komiser ile irtibata geçmesi konusunda ruhsat verdi. Philby, Amman'da dokuz ay süreyle daha kaldı. Fakat Basilika hadisesi onun Şark'ül-Ürdün'deki Abdullah'la olan yakınlığından kaynaklanan etkinliğini büyük ölçüde kaybetmesine neden oldu.

Tartışmadan kısa bir süre sonra Abdullah şu ana kadar karşı karşıya kaldığı en önemli iç tehlikeyle yüzyüze geldi. Bu Advan kabilesinin isyanıydı.

Krizin kökleri Advan ve Beni Şakr kabileleri arasındaki tarihsel çekişmeye dayanıyordu. O zaman çıkarılan söylentiye göre Belka bölgesinde Advan ve diğer kabilelerden toplanacak vergiler Beni Şakr kabilesine verilecekti. Abdullah'ın zaman zaman Beni Şakr kabilesine tavizler verdiği doğruduydu. Fakat bunun asıl sebebi bu kabilenin İbn Suud'un dolayısıyla vahhabi yayılmacılığının yolu üzerinde olması ve tampon vazifesi görmesiydi. Beni Şakr kabilesine büyük ölçekli arazi parçaları bağışlamıştı ve Advan kabilesinin ve Balka'nın diğer sakinlerinin ödemekte olduğu vergilerin bir kısmını da almamaktaydı³⁷. Abdullah, Beni Şakr kabilesini kendisine bağlamak için yaptığı uygulamalarda haklı olabilirdi. Fakat bunu diğerlerini gücendirecek bir şekilde yapmıştı.

Advan ayaklanması Ağustos 1923'ün sonlarına doğru yavaş yavaş kaynamaya başladı. Adaletsiz vergilendirme ve kabile kıskançlıkları başlıca isyan sebepleriydi. Fakat aynı zamanda Advan temsilci bir meclisin oluşturulması ve hükümette daha güçlü

³⁶ Mary C., Wilson; a.g.e., s.77.

³⁷ H. St. John, Philby; *Stepping Stones*, s.116-117.

bir yer edinmek gibi isteklerde de bulunmuştu. Sultan al-Advan'ın bu taleplerde bulunması Philby de isyanı kışkırtanların milliyetçiler olduğu şüphesini uyandırmıştı.

Kriz 16 Eylül'de zirveye tırmandı ve Sultan al-Advan kabile kuvvetlerinin başında Amman'a doğru ilerlemeye başladı. Advan, Philby'e isyanın bir iç mesele olduğunu İngiliz karşıtı bir tarafı bulunmadığını ve eğer bu çekişmede Abdullah'ın tarafını tutarsa kendisini Koloni Bürosuna şikayet edeceğini bildiren bir mektup yazdı. Bu tehdit Philby'i öylesine kızdırdı ki Advan'a kuvvetlerini dağıtmasını yoksa saldırıya uğrayacağını beyan eden bir ultiatom verdi. Buna karşılık Advan kuvvetlerini Suvayli'den Amman'a doğru harekete geçirince Arap lejyonu ve iki zırhlı araç tarafından karşılandılar. Advan'ın yaptığı bir dizi askeri yanlış sonucu çatışma sona erdi. İsyancılar seksen altı kayıp vermişti. Bunların on üçü kadındı. Liderleri Suriye'ye Cebel-i Druz'a kaçmıştı³⁸.

Philby'nin Advan krizini tırmandırmakla suçladığı kişiler aslında Kerek, İrbid ve Amman bölgesindedi. Suriyeli kışkırtıcılar olarak tanımlanmaları pek doğru değildi. Fakat Philby'nin de bu ayrımı bilinçli olarak yaptığı ve asıl hedefinin İngiliz hegemonyasına direnen kitle olduğu sadece adını Suriyeli kışkırtıcılar olarak koyduğu şüphe götürmezdi. Abdullah'ın tahtı yerel destekten ziyade İngiliz desteğiyle korunmuştu. Bu ona bir kez daha İngilizlere ne kadar bağımlı olduğunu hatırlatmıştı.

İngilizlerin askeri üstünlükleri yerel idarecileri cesaretlendirdi. Artık Abdullah'ın içinde bulunduğu durumu daha iyi idrak etmeğe başladığını düşündüler. Bu inançtan aldıkları kuvvetle Philby ve Peake Arap Lejyonunu ve Şark'ül-Ürdün Hükümetini, İstiklal kalıntılarından temizlemenin zamanının geldiğine karar verdiler. Hepsi İstiklal'e üye olan üç subay lejyondan atıldı. Abdullah'da kapısındaki tehlikeyi görerek ülke dışına çıkarılacak olanlarla beraber tanınmış iki istiklalci olan Adil Arslan ve Suphi al-Kadra'nın da çıkarılmasını istedi. Ekim ayının sonlarına doğru da Filistinli İstiklal üyesi Ahmed Hilmi danışma Konsülü üyeliğinden çıkarıldı. Abdullah'ın yakın arkadaşı Filistinli İbrahim Haşim'in ise İstiklal ile bütün bağlarını koparması şartıyla Şark'ül-Ürdün'de ikamet etmesine izin verildi³⁹.

Bu kovmalarla beraber Şark'ül-Ürdün'ün Britanya'nın sorun çıkarıcıları olarak nitelediği seçkin Arap milliyetçilerinden temizlenmesi işi tamamlanmış oluyordu. Bu

³⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s.78.

³⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.78-79.

temizlik hareketi neredeyse iki buçuk yıl sürmüştü. Bu süre boyunca İngilizler kendilerine göre yaşanan her yerel hayal kırıklığının ve Abdullah ile Şark'ül-Ürdün hükümetinin İngiltere'nin yönergelerini takip etmesindeki başarısızlığının arkasında Arap milliyetçileri vardı. Abdullah ise Milliyetçilerin sorumluluğu üzerine almasına göz yumarak İngilizlerle politikalarının uygulanmasındaki beceriksizliği ya da kendi isteksizliği üzerinden doğrudan bir zıtlığa engel oluyordu. Gerçekten olayların sonucunda Şark'ül-Ürdün'de anayasal bir yapının oluşturulması bir süre için askıya alınmıştı. Bu durum milliyetçilerin varlığından veya karşı oluşlarından dolayı değil, bizzat Abdullah'ın kendi sebeplerinden ötürü anayasal bir yapıya isteksiz oluşundan kaynaklanmaktaydı. Fakat durum o andan itibaren değişmeye başladı. Çünkü Abdullah kendi yönetimindeki noksanlıkları milliyetçi tamponu olmadan ele almak zorunda kaldı. İngilizlerde artık milliyetçileri değil doğrudan Abdullah'ı mercek altına almaya başladılar. Sonuçta otaya çıkan tansiyon zirveye doğru tırmanışa geçiyordu.

Yaklaşan zıtlığın bir başka sebebi de aileviydi .Ocak ayında Abdullah'ın babası Hicaz Kralı Hüseyin, Amman'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu iki aylık ziyaret boyunca ülke idaresi adeta sekteye uğramıştı. Abdullah bir anda ikinci adam pozisyonuna düştü. Ülke yönetiminde baş gösteren bu yavaşlık Philby tarafından da hoş karşılanmıyordu.

2.1. Hüseyin'in Amman'a Gelişi ve Halifeliğini İlan Etmesi

Hüseyin'in varlığı Amman'ı Abdullah'ın ilk günlerinde olduğu gibi politik bir odak haline getirdi. Hüseyin ile görüşmek için Filistinden, Suriye'den, Lübnan'dan ve Mısır'dan heyetler geliyordu. Kudüs'ten İngiltere Manda Ofisinden ve hatta Siyonistlerden oluşan bir delegasyon onun ziyaretine gelmişti. Gelen heyetlerin hepsinin amaçlarını, taleplerini, programlarını ve düşüncelerini nazikçe dinliyor fakat sonuçta onlara çok az yol gösteriyordu. Sadece İngiltere onu bir şeyler yapması için harekete geçirebildi. İngilizlerin ısrarı ile oğlu Zeyd'i Kuveyt'te İngilizler tarafından Haşimi-Suudi sınırlarını tartışmak üzere düzenlenen konferansa göndermeğe karar verdi⁴⁰.

Hüseyin'in ziyaretinin ana teması halifeliği üzerine almak istemesiydi. 3 Mart 1924'de Türkiye Büyük Millet Meclisi halifeliği kaldırmış ve Halife Abdülmecid'i 24 saat içerisinde İsviçre'ye sürgüne göndermişti. Halifelik İslam dünyasında oldukça

⁴⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s.80-81.

önemli bir güçtü . Bu güce Arap ve daha geniş olan Müslüman dünyası gibi İngilizler de büyük önem veriyorlardı. Halifeliğinin kabul edilmesi ona İbn Suud ile olan mücadelesinde İngiliz desteğini tekrar kazandıracak bir manevraydı.

Hüseyin'in halifeliğini açıklaması Bereketli Hilal'in (Bereketli hilal güney Suriye, Lübnan, Filistin'in kıyı şeridini kapsayan ve görünümü nedeniyle hilale benzetilen topraklardır.) her tarafından gelen tebrik telgraflarıyla yanıt buldu. Fakat yine de bu telgrafların tertiplenmiş olduğu şüphesi de oluşmuştu. Hicaz'daki İngiliz konsülünün ifadesiyle yanıtında kısmen mızızlanıyordu⁴¹.

Gerçekte Hüseyin'in halifelik için olan girişimi sadece Şark'ül-Ürdün, Filistin ve Suriye'den destek gördü. Hicaz ve Irak'tan gelen tepkiler karışıktı. Suriye'de ise cuma namazlarında Hüseyin'in adının halife olarak anılması milliyetçi bir meydan okuma haline gelmişti ki Fransız yönetimi Şam Müftüsünü zorlayarak namazlarda herhangi bir kimsenin isminin zikredilmesini yasakladı. Suriye'de Hüseyin'e gösterilen bu destek sembolik olarak Fransa'ya karşı olan antipati açısından değerlendirildiğinde bir anlam kazanıyordu. Filistin'de Hüseyin'e verilen destek politik bir meseleydi . Hüseyin Arap davasına destek oluyordu ve ülkesini etkileyebilecek bütün meselelerde Filistinliler ile görüş alış verişi içerisindeydi⁴². Fakat milliyetçi çevreler Hüseyin'e destekleme konusunda tamamıyla hemfikir değillerdi. Kimileri onun İslam dünyasının en büyük makamına oturmak için İngilizlerle işbirliği yaptığı için ayıplıyordu. İngiltere konunun tamamen dışında kalmaya gayret ediyordu. Zaten daha önce de Mc Mahon yazışmalarında olduğu gibi konuyu zaman yayararak sallamaya çalışmıştı. Bereketli Hilal'in dışından neredeyse hiç destek alamamıştı. Hindistan Müslümanları Abdülmecid'e sadık kaldılar ve Mısır Karlı Fuad'ın da halifelik için kendi planları vardı⁴³. Hüseyin'in en önemli muhalifi İbn Suud ise Hüseyin'in İslam dünyasının en güzide makamını kendine mal etmesinde gösterdiği küstahlıktan derin bir rahatsızlık duymuştu⁴⁴. Aslında kendisine yapılan bu saldırıyı sessizce sineye çekemezdi ve Hicaz'ın fethedilmesi için hazırlıklara derhal başladı. Hakikaten Hüseyin'in talebine olan destek yoksunluğu belki de İbn Suud'u, Hicaz'a saldırdığı takdirde Müslüman ve

⁴¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.81.

⁴² Albert, Hourani; *Arabic Thought in the Liberal Age, 1788-1939*, London, 1962, s.305.

⁴³ Kedourie, Elie; *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, London, 1970, s.177-207

⁴⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s.80-81.

Arap dünyasının onu kurtarmak için pek bir şey yapmayacağı konusunda cesaretlendirmiş olabilirdi.

Hüseyin halifeliğini ilan etmesinden kısa bir süre sonra Şark'ül-Ürdün'den ayrıldı. Philby ile Abdullah arasındaki ilişkiler Basilika olayından sonra bir daha eskisi gibi olmadı ve Samuel'le de aralarında derin bir uçurum oluşmuştu. Philby, Ocak ayının ortalarına doğru istifasını Samuel'e iletti. Giderken İngiliz görevlilere ayrılması gerektiğini çünkü "Abdullah'ın düzelmesi ve Şark'ül-Ürdün'ün iyi yönetilmesi için bir umut görmediğini söylemişti." Abdullah onu giderken görmekten oldukça mutlu olmuştu. Yıllar sonra Philby'nin müslüman olduğunu öğrendiğinde "İslam çok az şey kazandı ve Hristiyanlık ise ondan daha azını kaybetti demişti"⁴⁵.

3. COX DÖNEMİ

Philby'nin halefi Albay Henry Cox'tu. Savaştan önce Sudan'da hizmet vermişti. Ve kısa bir süre önce de Nablus eyalet valisi olarak görev yapmıştı. Philby gibi güçlü bir vazife duygusu vardı. Yaptığı işi bitirmek isterdi. Philby'den farklı olarak Britanya koloni hiyerarşisine uyum sağlamıştı. Şahsi fikirlerinde koloni ofisiyle çatışmaya girecek kadar ısrarcı davranmazdı. Her şeyden önemlisi oldukça kararlı bir insandı. Göreve başlarken Philby'nin davranışlarındaki taşkınlığa benzer bir şekilde " Ya Şark'ül-Ürdün'ü düzeltirim ya da Şark'ül-Ürdün beni parçalar" demişti⁴⁶.

Cox'un Şark'ül-Ürdün'de sorumluluğu üstüne aldığı dönemde dayanak noktaları İngiliz politikalarının daha önceki zemininden farklı bir yerdedi. Abromson ve Philby Amman'a gönderildiği zaman Londra, Şark'ül-Ürdün'ün komşularıyla olan ilişkisini Şark'ül-Ürdün'ün kendisinden daha çok önemsiyordu. Dolayısıyla üzerinde durulan asıl mesele güvenlikti ki amaç ağırlıklı olarak Şark'ül-Ürdün'de kümelenmiş olan Arap milliyetçilerinin diğer manda yönetimleri ile olan ilişkisini soğutmaktı. Şark'ül-Ürdün Suriye- Filistin ve Filistin-Irak arasında kesişme noktası konumundaydı. Bu toprakların dışında politik bir barınak olmak için adeta bir cennetti.

Philby döneminde üzerinde durulan konular değişmeye başladı. İlk olarak Suriye ve Filistin sınırları konusu İngilizler için bir endişe konusu olmaktan çıktı. Fransa

⁴⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.81.

⁴⁶ Uriel, Dann; *Studies in the History of Transjordan 1920-1949*, Boulder, 1984. s.86.

Suriye’de kendi düzenini kurmakla meşgul olmaya başladı ve Şerif hükümetleri projesine eskisi kadar aldırış etmemekteydi. Amman’daki milliyetçi hareketleri önemli ölçüde azaltılmıştı. İkinci olarak İngilizler gizli umutları olan, Şark’ül-Ürdün’ün yakın bir gelecekte Filistin yönetimine vilayet olarak bağlanması fikrinden Filistin yönetiminin bir türlü oturtulamayışı yüzünden vazgeçmişlerdi. İbn Saud ve Vahhabilik tehdidi de Şark’ül-Ürdün’ün kendi stratejik ve politik değerinin oluşmasına katkıda bulunmuştu. Cox’un yönetimi almasıyla beraber İngiliz politikalarına rehberlik eden fikir Abdullah yönetiminin Milletler Cemiyeti ve dünya da İngiliz manda gücünü temsil etmesi ve onun bir parçası olması olarak şekil değiştirmişti.

Cox idaresi sıkıntılı olarak başladı. Hazine, koloni ofisine danışmadan 1 Nisan 1924’den itibaren Şark’ül-Ürdün’e doğrudan yapılan yıllık yardımın durdurulmasına karar vermişti. Bunun yerine Şark’ül-Ürdün’e yapılacak mali yardımlar Filistin hükümeti bütçesi üzerinden sağlanacaktı. Sonuçta Şark’ül-Ürdün hazinesinin bir önceki yıla göre kaybı 90.000 poundu bulacaktı. Abdullah’ın bu haberlere yanıtı bu durumda kendisinin İngiltere’ye karşı olan yükümlülüklerinden muaf olacağı şeklindeydi. Buna ilave olarak gerekli olan fonun Hicaz’dan sağlanabileceğini, fakat bunun Hicaz’a fiilen ilhak edilmeden yapılması gerektiğini belirtmişti⁴⁷. Cox idaresi, Abdullah ile ilişkilerine oldukça zorlu finansal bir durumla karşılaşarak başlamıştı.

Cox’un öncelikli görevi katı bir mali disiplin oluşturmaktı. Bu görüşle Abdullah’ı hükümeti değiştirmesi için zorlamaya başladı. Bu talebini mevcut hükümetin Philby’e. İngiliz hazinesine sunması için Şark’ül-Ürdün’ün ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçlarını haklı gösterecek hesap bilançolarını vermemesi ve mali bir fiyaskoya sebep olmasına bağlıyordu. Bu dönemde Ali Rıza al-Rikabi Suriye’de Federal konsül üyeliği için seçimlere girmiş, fakat başarısız olarak Şark’ül-Ürdün’e geri dönmüştü. Bir kez daha Cox’un zorlamalarıyla Abdullah’ın İstanbul günlerinden yakın arkadaşı Hasan Halid Abu’l-Huda’nın yerine başbakan oluyordu⁴⁸.

Abdullah yeniden al-Rikabi ile çalışma fikrinden hiç hoşlanmamıştı. İngilizler ise bunu zayıf bir adamın kuvvetli olana karşı duyduğu öfke ve kıskançlık olarak görüyorlardı. Fakat güvenilir olmayışı, had safhadaki hırsı ve kibirli oluşu sebebiyle neredeyse hiçkimse ondan hoşlanmıyordu. Al-Rikabi ile birlikte Abdullah, Raşit Tali ve

⁴⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s.82.

⁴⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s.83.

Mazhar Raslan da olduğu gibi onu koruyacak ve İngiliz isteklerinin yerine getirilmediği durumlarda ona kalkan olacak, doğrudan suçlanmasını engelleyecek hükümet yapısından yoksun kalmış oluyordu. Rikabi ile, Hasan Halid'le olduğu gibi dost değillerdi ve onun duyduğu sadakati de şüphesiz duymuyordu. Al-Rikabi sadece İngilizlerin istediği mali disiplinin uygulanması konusunda istekliydi. Ve açıkça ortaya koyuyordu ki bu konuda İngilizlerin yolu üzerinde duran tek kişi Abdullah'tı.

Abdullah, al-Rikabi'nin davranışlarındaki tehditten tamamen habersiz değildi Cox'la yaptığı ilk görüşmelerden birinde onu etkilemek için elinden geleni yapmış : Geçmişin geri getirilemeyeceğini ve bundan sonra İngilizlerle iyi ilişkiler geliştirmekten başaka bir isteğinin olmadığını ve Britanya'nın 1923 teminatında belirtildiği üzere Şark'ül-Ürdün kendi yönetimi altında bağımsız olduğu sürece söz verdiği gibi mali kontrolü ve anayasal hükümetin yapılandırılmasını kabul edeceğini belirtmişti. Aynı zamanda Cox'a hac yolculuğuna çıktığı zaman İngiltere'nin onun geri dönüşünü arzulamayabileceğini ve al-Rikabi ile değiştirebileceği hakkındaki korkusundan da söz etmişti.⁴⁹

3.1. 1924 Ültimatı

Cox, Abdullah'ın verdiği teminatlardan ve gönül alma girişimlerinden pek etkilenmemişti. Aksine Amman'a Gelişinden sonraki bir ay içerisinde Londra'ya Abdullah hakkında bir rapor gönderdi. Abdullah'ı ülkeyi süratle yok eden bir felaket olarak tanımlıyordu. Aslında Abdullah hakkında bu çeşit bir teşhis koymak için yeteri derecede uzun süre Şark'ül-Ürdün'de kalmamıştı. Bu durumun ortaya çıkmasında ona en yakın çalışanlar olan Peake ve al-Rikabi'nin tahrikleri göz ardı edilemezdi. Cox'un vazifesine başlamasından iki hafta sonra, Şark'ül-Ürdün'de Abdullah'la tecrübesi en fazla olan İngiliz subayı Peake, ona Abdullah yönetimlerinin geçmiş icraatları hakkında oldukça yıkıcı bir rapor sunmuştu. Raporunda açıkça Abdullah Şark'ül-Ürdün'de kaldığı sürece hiçbir hükümetin başarılı olamayacağını ve yakında, Abdullah'ın hac yolculuğu için ülkeden ayrılmasıyla ondan kurtulmak için harika bir fırsatın doğacağını belirtmişti. Abdullah'ın yokluğunda yönetimi al-Rikabi alacaktı. Rikabi de Abdullah'ın ayağını kaydırmak için boş durmuyordu. Rikabi, Samuel'e bütçeyi karalı bir şekilde uygulamasındaki en büyük engelin, Abdullah'ın varlığı olduğunu anlatmıştı. Peake,

⁴⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.83.

Cox ve al-Rikabi, Abdullah'ın Hicaz'dan geri dönmesine İngiltere'nin izin vermeyeceğini umuyordu.

Bu gelişmeler ışığında, Abdullah, Haziranın sonunda planladığı gibi hac yolculuğuna çıkmadan önce kendisini İngilizlere gümüş tepsi içerisinde sunuyordu. Yokluğunda bir ultiatom verilerek ve Abdullah'ın ultiatom şartlarını kabul edene kadar geri dönmesine müsaade edilmemesine karar verildi. Eskiden dile getirilen mali şikayetlere ek olarak; askeri denetim ve kontrolü, istenmeyen şahısların sürgün edilmesini, Suriye ile suçluların iade edilmesini konu alacak bir anlaşmanın yapılmasını, kabile idaresi dairesinin yürürlükten kaldırılmasını içeren yeni talepler de ultiatom ile ele alınmıştı.

14 Ağustos 1924'de Abdullah Akabe'ye ulaşmak üzereydi ki Cox ultiatom'u kendi elleriyle Abdullah'a vermesi için görevlendirildi. Dikkat çekici bir şekilde 9. lancerlerden bir bölük Filistin'den Amman'a gönderilmişti. Aynı gün her nasılsa iki yıl önce olduğu gibi İbn Suud, Beni Şakr kabilesine Amman'ın kuzeyinde bir saldırı düzenlemişti. RAF uçakları ve zırhlı arabalar harekete geçerek Vahhabileri bombaladılar ve geri çekilmeye zorladılar⁵⁰. Bu olay ultiatomun teslim edilmesi için gerçekleştirilen askeri hareketlilik için harika bir kamuflej sağlamıştı. Daha da önemlisi bu olay Abdullah'ın Advan isyanı ve 15 Ağustos 1922'deki büyük vahhabi saldırısından çıkardığı dersleri unutmaması halinde neler olabileceği konusunda onu uyarılmıştı ki bu ders Şark'ül-Ürdün'de İngiliz askeri desteği olmadan hüküm süremezdi.

Sonuçta ultiatomun verilmesi bir dönemin sonu oldu. Abdullah gözyaşları içerisinde masumiyetini ve bağlılığını sundu ve ultiatomu kabul etti. Bu kabulleniş gösteriyordu ki kendisinin ve Churchill'in Kahire Konferansında üç buçuk yıl önce kabul ettikleri geçici periyodun sonu gelmişti. Bu ultiatom İngilizlerin onun pozisyonuna karşı olan bakış açılarını ve kabul edilebilirliğini de gözler önüne seriyordu. Abdullah bundan sonraki dönemde de İngiliz kontrolünden illet olmaya devam etti. Fakat bu nefret, kişisel sebeplerden ötürü daha yalın bir hale gelmişti. Abdullah rüya dan uyanmıştı.

Abdullah'ın İngiliz ultiatomunu kabul etmesi onun Britanya olan ilişkilerinde yeni bir döneme işaret ediyordu. ultiatom açıkça ortaya koymuştu ki İngilizler gücünü kullanmaya hazırlanıyordu. İpler artık Abdullah'ın elinin ucundan kaymıştı.

⁵⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s.84.

İngilizler gerçek anlamda ilk defa dikkatlerini Şark'ül-Ürdün'ün içişlerine vermişlerdi. Abdullah için oldukça rahatsız edici günlerin geleceğinin de habercisiydi . aynı zamanda Arabistan ve Suriye'de yaşanan hadiseler Orta Doğunun politik olarak parçalanması sonucunu doğurmuştu.

3.2. Ültimatom Sonrası Şark'ül-Ürdünde Uygulanan Ekonomik ve Askeri Politika

Ültimatom İngiltere'nin mali ve askeri ilişkilerdeki hareket alanını da genişletmişti. Cox kazandığı avantajı sonuna kadar sürdürmeye kararlıydı. İngiltereli genç bir mali danışman olan Alan Kirkbride ona yardımcı olması ve maliyeye göz kulak olması için atandı. Zorla kabul ettirilen ekonomik program bütçe açıklarının kapanmasına yardımcı oluyordu. Fakat bunu yaparken Şark'ül-Ürdün'ün İngiltere'ye olan bağımlılığını değiştirmiyordu.

En büyük bütçe kısıntılarından biri ve açıkça Abdullah için külfeti en fazla olanı şahsi ödeneğiydi ki, 36.000 pounddan, 1924-25 te 20.000 pounda, 1925-26 da ise 13.000 pounda düşürülmüştü⁵¹. Şahsi ödeneği Abdullah'ın borçlarının karşılanmasında kullanılıyordu. Sonunda Kirkbride, Abdullah'ın borçlarını tamamen ödemeyi başardı.

Abdullah sonraki birkaç yıl boyunca bazı mülklerini satarak ve ilk karısının servetini kullanarak hayatta kaldı. Borçlar ödendikten sonra bile şahsi ödeneği 12.000 pounda düşürüldü. Önceden onun mali harcamalarını en çok eleştirenlerden biri olan Cox bile, Abdullah'ın halinden üzüntü duyarak onun lehine arayış bulmaya çalışıyordu. Onun fikri ülke topraklarından Abdullah'a bir parça verilebilirdi ki bu topraklar ona sadece gelir girdisi sağlamaz aynı zamanda genç oğlu Naif için de bir meşgale olurdu. Böylece şahsi ödeneğini arttırmaktanda kurtulmuş oluyorlardı.

Askeri duruma göz atacak olursak ; Peake 1921'de oluşturulan birleşik yerel gücün yani Arap lejyonunun komutasını kuvvetli bir şekilde elinde tutuyordu⁵². Fakat ultiomatomdan önceki pozisyonu hiç de böyle değildi. Emir, hükümet (Başbakan Al-Rikabi hariç), ve İstiklal Arap lejyonundan nefret ediyorlardı. Hepsinin nefret etmek için değişik sebepleri olsa da bir tanesi ortaktı ve bu bir İngiliz subayının varlığından

⁵¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.85.

⁵² William L., Cleveland; *A History of Modern Middle East*, San Francisco, 1994, s. 200..

kaynaklanıyordu. Ültimatomla beraber lejyon İstiklal üyelerinden temizlendi. 1925'te polis, lejyoner, gardiyan, görevli ve rütbelilerin sayısı 1.472 olarak sınırlandı⁵³.

Hicaz demiryolunun doğusunda lejyon karakolu yoktu. 1926 Yılında kabileleri kontrol altında tutabilmek maksadıyla İngiliz komutasında Filistin'deki İmparatorluk Kuvvetlerine bağlı olarak Şark'ül-Ürdün Sınır Kuvvetleri (TJFF) oluşturuldu. TJFF'nin çöl devriyesi görevini üstlenmesiyle lejyonun sayısı 855'e düşürüldü. Lejyon yarı askeri karakterini kaybetti. Bunun yerine şehirler ve kırsal kesim için yapılandırılmış bir polis örgütü hüviyetine büründü⁵⁴. Bu yolla Şark'ül-Ürdün biçim olarak kendisininmiş gibi görünen ordusunu da kısa bir zaman içerisinde kaybetmiş oluyordu. Arap Lejyonu'na ise sayısal azalmaya rağmen mal katibi, polis müfettişi ve depo kontrolörü olmak üzere üç yeni İngiliz subayı atanmıştı

Şark'ül-Ürdün Sınır Kuvvetlerinin (TJFF) kurulması İngiliz hükümetinin içerisinde uzun zamandan beri süregelen bir tartışmayı yeniden alevlendirdi : Şark'ül-Ürdün'ün Filistin'le nasıl bir bağı vardı. TJFF adı ve görev yaptığı bölge itibarıyla Şark'ül-Ürdün'e aitmiş gibi duruyordu. Fakat onun Filistin'deki İmparatorluk Kuvvetlerinin bir parçası olması onun sorumluluğunun Filistin'de olduğunu gösteriyordu. Konunun açıklıktan uzak oluşu Londra ve Filistin yönetimleri arasında TJFF'nin kurulmasından dolayı ortaya çıkan bütçe açığının kimin tarafından karşılanacağı konusunda çekişmeye sebep olmuştur. Gerçi 1926 yılında Londra'daki herkes Şark'ül-Ürdün'ün Filistin'den ayrı bir coğrafya olduğunu kabul etmişti. Fakat hazine sırtındaki yükü biraz hafifletmek için Şark'ül-Ürdün'ün yalnızca Filistin'in ilgi odağı olduğunda ısrar ediyordu. Filistin'in bu sebepten ödemeyi yapması gerektiğini savunuyordu. Fakat Filistin Yüksek Komiseri Lord Plummer ödemeyi yapmayı şiddetle reddediyordu. Hatta istifa etmeyi bile göze almıştı. En sonunda hazine Plummer'ı Filistin'in güvenliğinin doğrudan Şark'ül-Ürdün'ün güvenliğinden geçtiğine ikna ederek, TJFF'nin masraflarının %50 sini üstlenmeye razı etti. TJFF ise sahaya çıktığında görüldü ki, Şark'ül-Ürdün çöllerinde devriye gezebilecek kapasitede değildi. Neticede 1930 yılında Bagot Glubb Irak'tan çağrılarak, Arap Lejyonuna bağlı bir çöl kuvveti kurması için görevlendirildi. TJFF, Ürdün nehrinin karşı tarafına Filistin içerisindeki görevleri gerçekleştirmesi için geri çekildi⁵⁵.

⁵³ Mary C., Wilson; a.g.e., s.86.

⁵⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s.86.

⁵⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.87.

İngiltere'nin Şark'ül-Ürdün'ün askeri ve ekonomik işlerine olan yakın markajı Abdullah'ın bölgedeki önemine çok ağır darbe vurmuştur. Bir yandan İngiltere'ye olan bağımlılığı onu Şark'ül-Ürdün'ün iç işlerine çivilerken, sınırlar komşularında gelişen olaylar onu daha geniş olan Arap arenasından soyutlamıştır.

3.3. Vahhabi Saldırısı ve Hicaz'ın Fethi

1924'de yılında Şark'ül-Ürdün'e yapılan Vahhabi saldırısı bazılarının o zaman düşündüğü gibi Abdullah'ı ultiyatomu kabul etmeğe zorlamak için İngilizlerin planladığı bir senaryo değildi. Aksine saldırı İbn Suud'un Hicaz'ı fethetmeği amaçlayan stratejisinin bir parçasıydı. Üç hafta sonra kuvvetleri Taif'i aldı. 3 Ekim'de Hüseyin oğlu Ali'nin lehinde tahttan çekildi. Bundan on gün sonra da Mekke ele geçirildi.

Mekke ve Taif'e giden yol aslında İbn Suud'a, Abdullah'ı Turaba'da yenilgiye uğrattığından beri açıktı. O zamandan bu yana beş yıl geçmişti. İbn Suud, Haşimilere karşı kurduğu bu üstünlüğün üzerine gitmek yerine Arabistan'ın her yerinde pozisyonunu sağlamlaştırmıştı. Abdullah 1924 baharında İbn Suud'u Arap Yarımadasının merkezinin kuzeyi sayılabilecek bir yerde buldu ki, Hicaz'a yapılabilecek bir saldırıda Abdullah'ın arkasında olacak ve Hicaz'la olan irtibatını kopartabilecekti. İbn Suud aynı zamanda Vahhabi kuvvetlerini kümeler halinde Irak sınırında gezdiriyordu. Bütün manevralar Hicaz'ın fethi sırasında Faysal'ı ve Abdullah'ı kendi topraklarında tutmak için gerçekleştiriliyordu. Bu stratejilerinden birisi olan Şark'ül-Ürdün'e yapılan saldırılar da meyvesini Abdullah'ın İngiltere'nin ultiyatomunu kabul etmesini sağlayarak vermişti.

Suudi fethi dini hassasiyetlere bağlı olarak bir yıl kadar aldı. Savaşın sonundan itibaren Hüseyin İngilizlerin gözünden düşmüştü⁵⁶. Osmanlıya karşı başlatılan Arap isyanı vaat edildiği gibi büyük bir Arap devletinin kurulması ile sonuçlanmamış bunun yerine Arap topraklarının bölünmesi ve bölgenin Avrupa'nın çıkarlarına göre şekillenmesi sonucunu doğurmuştu. Hüseyin İngilizlerle anlaştığı şekilde Arapların kralı olamamış sadece Hicaz'ın kralı olmuştu. Önceleri Osmanlı'nın ihsanına bağlı olan ekonomileri yerini gittikçe azalan İngiliz mali yardımına bırakmıştı. İmparatorluk çatısından yoksun oluşları da Hac gelirlerinin azalmasına sebep olmuştu. Savaş dönemi

⁵⁶ Sir Reader Bullard; *The Camels Must Go*, London, 1961, s.126.

oluşan büyük değişiklikler, Suriye ve Türkiye'den gelen hacı akışını aksatmış. Hüseyin'in İbn Suud ve Kral Fuad ile olan anlaşmazlıkları da Necd ve Mısır'dan gelen hacıların engellenmesine sebep olmuştu. Hüseyin Hac'dan gelen gelirin telafi edilmesi amacıyla yerel vergileri yükseltti Hac için gelenlerden fahiş giriş ücretleri aldı. Kendisinin yönettiği en son hac organizasyonu ise su kıtlığı ve fahiş vize ücretleri yüzünden tam bir skandala dönüşmüştü. Düzenli bir hac yolculuğu düzenleyememekteki başarısızlığı kendisine İslam dünyasının desteğini kaybetmesine mal olurken, ülkenin dışarıdan gelen gelirlerinin azalması ve yüksek vergiler de Hüseyin rejiminin askeri olarak belkemiği olan kabileler arasında hoşnutsuzluğa neden olmaktadır.

Abdullah babasının tahtı sallanır ve düşerken olayları aciz bir görgü tanığı gibi izlemek zorunda kalmıştı. Babası ve İngiltere arasındaki ilişkileri yumuşatmak için elinden geleni yapmış, fakat başarılı olamamıştı. İngiltere'nin istediği sadece onun İngiltere'nin özellikle Filistin'i içeren Ortadoğu politikalarına karşı biraz daha ılımlı olmasını sağlayacak bir anlaşmaya varmaktı. Abdullah babasını böyle bir anlaşma yapması için sıkıştırıyordu. Hatta Lawrence 1921'de Amman'dayken babası ile bu konu hakkında görüşmüştü. Fakat Hüseyin anlaşmayı reddetti. İngiltere müdahalesiz olarak anlaşma ümidi kalmadığını görünce İbn Suud tehdidinin onun inadını kırabileceğini düşündü. Fakat Hüseyin'in bütün baskılara rağmen anlaşmaya yanaşmaması İngiltere'nin destek akçesini kesmesine neden oldu⁵⁷.

Sonuçta Hüseyin, İbn Suud ve onun İhvan kuvvetleriyle yüzleşmek zorunda kaldı ki, onlara karşı koyabilmek için elinde İtalyanlardan aldığı birkaç uçak ve onları kullanan Rus pilotlardan başka karşı koyabilecek bir şeyi yoktu. Abdullah kendisiyle beraber Hicaz'dan gelen kabile askerlerinden birkaç yüzünü göndermişti. Fakat onların da sonuca bir etkisi olmadı. Aynı zamanda İngilizlerden araya girmeleri için ricacı olmuştu. Ancak başarılı olamadı. İngiltere, Hüseyin'le olan altı aylık kötü ilişkilerin neticesinde, eski dostuna yardım etmek için parmağını bile kımıldatmamıştı.

Hüseyin oğullarından farklı olarak Osmanlı imparatorluk yapısından, İngiltere tarafından oluşturulan yeni bölgesel düzene başarılı bir geçiş yapamamıştı. Abdullah ve Faysal, İngiltere'ye gerekli teminatları vererek arzu ettikleri tahta Şark'ül-Ürdün ve Irak'ta kavuşmuşlardı. Hüseyin ise Osmanlıdan kopma sebeplerini meşrulaştırmak ve

⁵⁷ George, Rendel; *The Sword and the Olive*, London,1957, s.58.

haklı göstermekten hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Siyasi olarak büyük bir Arap krallığının kurulmasının imkansız olduğunu anladıktan sonra bile manevi gücünü kullanmak istemiş ve halifeliğini ilan etmişti. Bu politikasını bir gereği olarak Filistin'deki Arap çıkarlarını savunarak İngilizlerle Filistin'de milli bir Yahudi yurdu kurulması konusunda anlaşmamakta ısrar etmiş ve bu ısrarı ona tahtına mal olmuştur.

Hüseyin Hicaz'ı terk ettiğinde Kızıldeniz boyunca yukarıya Şark'ül-Ürdün'e doğru ilerliyordu. Fakat İngiltere Hicaz'ın eski kralının Şark'ül-Ürdün'de bulunmasını istemiyordu. Ondan kaderi belirlenene kadar Amman'da kalması istendi. Abdullah babası hakkında İngiltere'ye müracatta bulunurken, yaşaması için babasına çadırlarını ve mahiyetinin bir kısmını gönderdi. Bu arada Filistin ve Irak'taki İngiliz yönetimlerinde Hüseyin'in kabul edilmemesi yönünde bir görüş oluşmuştu. Açık olan Hüseyin'in Akabe'de daha fazla kalamayacağıydı. Onun Akabe'de bulunması mıknatıs gibi yandaşlarını çekiyor ve İbn Suud için de bir hedef olmasına neden oluyordu. 10 ay sonra İbn Suud Akabe'ye bir saldırı gerçekleştirdi. Hüseyin bir İngiliz gemisiyle Kıbrıs'a kaçırıldı. Hüseyin 1930 yılında ölümcül şekilde hastalanana kadar Türk olan ikinci karısı ve kızıyla beraber Kıbrıs'ta kaldı. Hastalanınca oğullarına yakın olabilmesi için Amman'a gitmesine izin verildi. Bundan sonra altı ay daha yaşayarak, 4 Haziran 1931'de yetmiş sekiz yaşında vefat etti⁵⁸.

Hüseyin'in kaderi Abdullah'ı İngilizlere karşı direnmek konusunda daha dikkatli olması gerektiği hakkında bir anlamda uyarıydı. Ona göre Hicaz'ın düşüşünden çıkarılacak ders, İngiltere ile olan ortak çıkarların her ne pahasına olursa olsun korunması gerektiğiydi. Çıkardığı bu ders dimağında daha tazeyken Suriye'de Fransızlara karşı geniş çaplı bir isyan hareketi baş gösterdi.

3.4. Abdullah ve Arap Milliyetçileri

1925 yazında Cebel-i Druz'da gelişen olaylar Suriye'nin ve Lübnan'ın tamamına yayılan bir isyanın ateşleyicisi oldu. Cebel-i Druz Şark'ül-Ürdün sınırının hemen kuzeyinde olan bir bölgedir. Geçmişte Abdullah'ın Dürzi lider Sultan El Atraf ile yakın ilişkileri vardı. 1922'deki ayaklanmada kendisine Şark'ül-Ürdün'de barınak sağlamıştı. Fakat isyana 1922'de verdiği şekilde destek sağlayamamıştı. İsyanın bastırılması

⁵⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s.88-89.

neredeysel iki yıl aldı. Fransızların Suriye'ye büyük bir misilleme yapmasıyla son buldu. Şam iki sefer bombalandı. Bu isyan otuzların sonunda Filistin'de çıkan ayaklanmaya kadar Ortadoğu'da patlak veren en büyük manda karşıtı hareketti. Fakat henüz dört yıl önce Şam'da büyük bir Arap krallığı kurmak için yola çıkan Abdullah buna kayıtsız kalmıştı⁵⁹.

İsyanın bastırılması bir anlamda Abdullah'ın Suriye tahtı için kurduğu hayallerin sonu olmuştu. Artık Arap milliyetçileri için Abdullah, Arap hakları için bir sembol olmaktan çıkmıştı. İsyanın bastırılması ile beraber milliyetçileri geçmişe doğru Faysal'ın krallığına bakmaktansa gerçekçi olarak yeni bir yapılanmaya doğru gittiler. Bu yapı pan-Arabist politiklardan ziyade Suriye odaklı politikaları içeriyordu. Monarşik olmaktan ziyade cumhuriyetçi bir karakterdeydi. Bu esaslarla oluşturulacak bir iskelette elbette Abdullah'a bir yer yoktu⁶⁰.

İsyan sonrası durum bölgesel akımları kuvvetlendirdi. Arap milliyetçileri teşkilatlanıyordu. Bu ise her manda devletinin kendisinde kaynaklanıyordu. Önceleri Arap birliğine verilen önem yerini bölgesel milliyetçiliğe bırakıyordu. Şark'ül-Ürdün için ise problem bölgesel bir milliyetçiliğe güç verecek demografik ve sosyal yapıdan yoksun oluşuydu. Büyük şehirlerden, eğitim merkezlerinden, ticari pazarlardan ve sermayeden yoksundu ki, bunlar savaş dönemi boyunca milliyetçi teşkilatların ve ideolojinin kaynağını oluşturmuştu. Ayrıca orta sınıftan yoksundu. Ticaret ve finans. kanunlar, hükümet, eğitim ve din konularına Avrupalılar sürekli müdahildi. Yeraltı kaynakları çok azdı. Herşeyden önce Şark'ül-Ürdün yaşamak için İngiltere'ye bağımlıydı. Bu şartlar altında Şark'ül-Ürdün'e özgü bir milliyetçiliğin oluşturulması hemen hemen imkansız gibiydi.

Abdullah için ülkesinde bölgesel olarak bir milliyetçiliğin gelişmemesi kendisi için hem iyi hem de kötüydü. Bir taraftan böylesi bir yapılanma yüzünden İngiltere ile hiç ihtlafa düşmemişti. Diğer taraftan kendisine bağımsız hareket alanı kurmasını sağlayacak bir kozdan mahrumdu. Diğer manda devletlerinin liderleri Abdullah gibi uzlaşmaya çok uzak olmamalarına rağmen İngiltere ve Fransa'ya isteklerini daha etkili bir şekilde kabul ettirebiliyorlardı. Çünkü arkalarında istedikleri zaman işleri İngiltere ve Fransa için zorlaştırabilecek milliyetçi bir yapılanma vardı. Bu güç kendilerini

⁵⁹ Khoury, Philip S.; *Syria and the French Mandate (1920-1945)*, Princeton, 1987. bölüm 6 ve 8.; Tayyar Arı; a.g.e., s. 166.

⁶⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s.90

dinlemeleri için sömürge devletlerini zorluyordu. Kazandıkları tavizler bir taraftan ülke içindeki liderliklerini pekiştirirken diğer taraftan Avrupalılarla pazarlık etme güçlerini arttırıyordu. Abdullah'ın kazandığı tavizler ise gösterdiği iyi davranışlarının bir bileşkesiydi. Milliyetçi yapının gelişmeyişi bundan sonraki yıllar boyunca Abdullah'ı, kendisinin istediği gibi bir Arap milliyetçisi olarak değil de bir İngiliz kuklası olarak görülmesine neden olmuştu.

3.5.Şark'ül-Ürdün Bürokrasisinin Oluşturulması ve 1928 İngiltere-Şark'ül-Ürdün Antlaşması

Şark'ül-Ürdün gelişen olaylar karşısında Arap Yarımadasında, kuzeyindeki batısındaki ve doğusundaki manda yönetimindeki komşularına göre bir emirlik ve şeyhlik idaresi görünümünü almıştı. Güç Abdullah ve İngiltere arasında dengesiz bir şekilde paylaşılmıştı. 1927'de İngiliz temsilciliği İngiliz elçiliği olarak değiştirildi. Arap lejyonunun komutası, altındaki subaylarla beraber İngilizlerin elindeydi. Abdullah'ın yanı sıra en yetkili görevli başbakandı. 1940'ların sonuna kadar bu kişiler yerelde Abdullah ve İngiltere'ye karşı hiçbir özgürlüğü olmayan ve Şark'ül-Ürdün yurttaşlığına sonradan kabul edilen kimselerden seçiliyordu. Yerelde arkasında milliyetçi teşkilatların desteği olmayan bir başbakan da doğal olarak Abdullah'ın ve İngiltere'nin sözünden çıkamazdı. Başbakanın altında icracı konseye atanan bürokratlar ise göreve gelmeden gerek Abdullah'a ve gerekse de İngilizlere bazı taahhütlerde bulunuyorlardı. Politik olarak pek de iyi motive olmamışlardı. Ülke çıkarlarından ziyade kendi çıkarları ile meşgul olup, yönetimde kalmak için de yapmayacakları bir şey yoktu. Büyüğünden küçüğüne idarecilerin verdikleri taahhütlerin tümü İngiliz çıkarlarına katkıda bulunuyordu⁶¹.

Filistin hükümetinden, bürokrasiyi şekillendirmek için yardım etmeleri maksadıyla İngiliz ve Filistinli memurlar istendi. 1924'de iki İngiliz memur mali ve adli danışmanlık görevlerine, dört Filistinli ise sivil sekreterlik, posta müdürlüğü, kamu sağlığı ve çalışma bürolarına atandı. Daha sonra bu çalışanların sayısı artırıldı. Ek olarak Filistinli ve Suriyelilerden sağlık memuru, haritacı, öğretmen ve ziraatçı olarak faydalanılmaya başlandı. Çünkü o dönemde Şark'ül-Ürdün'de bu pozisyonları

⁶¹ Peter Gubser; "Jordan : Balancing Pluralism and Authoritarianism", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger, *Ideology and Power in the Middle East*, Durham, 1988, s. 99-100.

dolduracak yetişmiş insan bulunmuyordu. Diğer Filistinliler ki, bunların arasında daha sonra başbakanlık yapacak olan İbrahim Haşim ve Tevfik Abu'l-Huda gibi isimler de vardı. Milliyetçi ilişkilerini koparmaları kaydıyla ülkede kalmalarına izin verilmişti. Geleceğin bir başka başbakanı olan Samir al-Rifai de köken olarak Filistin'den getirilmiş ve RAF'ta sivil personel olarak görev yapmıştı⁶².

Abdullah elinden geldiği kadar anayasal bir yapıyı ve kanun koyucu bir meclisin oluşturulmasını geciktirmeğe çalışıyordu. Demokratik yapının, zaten sınırlı olan gücünü iyice aşındıracağından korkuyordu.

Anayasal rejimin temelleri 1923 anlaşması ile atılmıştı. 1926 ve 28 yılları arasındaki iki yıl boyunca anayasal düzenin hazırlıkları yapılmıştı. Şark'ül-Ürdün'lülerin düzenlemelerden beklentileri şunlardı: Şark'ül-Ürdün bölge olmaktan çıkarılacak ve emirlik haline getirilecekti. Şark'ül-Ürdün'ün Filistin yönetiminden tamamen ayrılması öngörülmüyordu. Şark'ül-Ürdün'ün, Filistin'den bağımsız olarak kendi Yüksek Komiseri olacaktı ve İngiliz idaresi buna göre yapılanacaktı. Yapılacak olan düzenlemeler sonucunda Şark'ül-Ürdün'ün daha demokratik ve daha özgür bir yapıda olması düşünülüyordu. Ekonomik açıdan daha bağımsız olacak ve aslen hükümetin görev alanında olması gereken maliye ve askeriye gibi konular Şark'ül-Ürdün Hükümetine bırakılacaktı. Fakat Şark'ül-Ürdün'le ilgili düzenlemeler açıklandığı zaman görüldü ki, anlaşma Şark'ül-Ürdün'ün demokratikleştirilmesi ve özgürleştirilmesinden ziyade İngilizlerin Şark'ül-Ürdün üzerindeki hak ve ödevlerini ayrıntılarıyla açıklanmasından ibaretti⁶³. Ülke yönetiminde son söz gene İngilizlerin olmuştu. Bunlar dış ilişkiler, silahlı kuvvetler, haberleşme ve maliye ile ilgili olarak ne yapılacağını kapsıyordu⁶⁴. Belgede Şark'ül-Ürdün'ün bağımsızlığına dair herhangi bir vurgu yoktu. Yine belgeye göre İngilizler bütün önemli hükümet aktivitelerini ellerinde tutuyorlardı. Daha önce olduğu gibi Şark'ül-Ürdün, İngiliz elçiliğinin ve çalışanlarının giderlerini bütçenin ilk maddesi olarak karşılamaya zorlanıyordu⁶⁵. Şark'ül-Ürdün'ün eline yıllar süren bu kırtasiyeciliğin sonunda sadece eskiden olduğu gibi İngiltere'nin yıllık destek akçesi geçmişti.

⁶² Mary C., Wilson; a.g.e..., s.91.

⁶³ Anne Sinai, Allen Pollack; *The Hashemite Kingdom of Jordan and the West Bank a Handbook :The Middle East Confrontation States*, New York : American Academic Association for Peace in the Middle East, 1977.,s.23.

⁶⁴ Peter Gubser; "Jordan : Balancing Pluralism and Authoritarianism", Peter J. Chelkowski ve Robert J. Pranger, *Ideology and Power in the Middle East*, Durham, 1988, s. 101.

⁶⁵ Mary C., Wilson; a.g.e..., s.93.

Anlaşmanın anayasa bölümü ise oldukça kısıtlıydı. Belgede getirilen ana yenilik yirmi bir kişiden oluşan yasama konsülüydü⁶⁶. Konsülün on dört üyesi seçilerek göreve getirilecek, ikisi kabile temsilcilerinden atanacaktı, başbakan ve genel meclisten atanacak dört üye ile beraber üye sayısı tamamlanacaktı. Konsülün görevi aslen danışmaydı. Kanun teklifleri ancak başbakan ya da ilgili bakanca gündeme taşınabilecekti. Konsül üyeleri evet ya da hayır şeklinde basitçe oy kullanabileceklerdi. Başbakanın oylamalarda eşitliğin bozulmadığı zamanlar hariç oy kullanma hakkı yoktu. Başbakanın Abdullah'a karşı olan sorumluluğu devam ediyordu. Abdullah başbakanı atama yetkisini elinde bulunduruyordu⁶⁷. Düzenlemelerin belki de Abdullah için en sinir bozucu maddesi buydu. Çünkü Abdullah gerçekte El-Rikabi'den beri başbakan ataması yapmamış ve İngilizlerin bunu onun inisiyatifine bırakma gibi bir niyetleri de yoktu.

Atanmış üyelerin seçilmiş üyelere oranı ve seçimlerin yapılma metodu yasama meclisi üyelerinin hem Abdullah'a hem de İngiltere'ye problem çıkarmasını engel olacak şekilde düzenlenmişti. On dört seçilmiş üye üç seçim bölgesinden geliyordu: Aclun (Üç müslüman, bir hristiyan), Balka (üç müslüman Arap, iki Çerkez ve iki Hıristiyan) ve Belka (üç müslüman ve bir hristiyan). Görüldüğü üzere azınlıklar fazlasıyla temsil edilmişti. Bu üyeler on sekiz yaşın üzerindeki imtiyazlı seçmenlerce iki kademeli bir sistemle seçilecekti. Sayısı iki olan kabile temsilcileri ise iki kabile bölgesi olan kuzey ve güneyden atanacaktı. Kuzey bölümü Beni Şakr, Sirhan, Beni Halid, İssa, Slayt ve bunların koruması altında olan kabilelerden oluşuyordu. Güney bölümü ise Huvaytat, Mana'iyun, Hajaya ve bunların koruması altındaki kabilelerden oluşuyordu. Abdullah her bölge için 10 kişilik bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyon temsilcinin kim olacağına karar veriyordu. Bu komisyonun üyeleri imtiyazlı olmayan bedeviler arasından seçiliyordu⁶⁸.

Bu şartları içeren İngiltere-Şark'ül-Ürdün anlaşması çeşitli gösterilere neden oldu. Yasama meclisine seçilmeyi bekleyen fakat hayal kırıklığına uğrayan yerel liderler de bu alışılmadık tepkiyi istismar ederek, genel meclisin yasama meclisine karşı sorumlu tutulmasını istediler. Ve eğer istekleri gerçekleştirilmezse seçimleri boykot etmekle

⁶⁶ William L., Cleveland; *A History of Modern Middle East*, San Francisco, 1994, s. 200..

⁶⁷ Anne Sinai, Allen Pollack; *a.g.e.*, s.18

⁶⁸ Helen Miller, Davis; *Constitutions, Electoral Laws, Treaties of the States in the Near and Middle East*, Durham, NC, 1947. s. 315-20.

tehdit ettiler⁶⁹. Fakat boykot samimiyetle sürdürülmedi. Çünkü bu liderler merkezi yönetimden ve politikadan tamamen çekilmek gibi bir riski göze alamazlardı. Seçimlere katılımın düşük olması Abdullah'ın istediği kişilerin yasama meclisine girmesi sonucunu doğurdu. Süratle anlaşmanın gereklerini yerine getirmeğe başladılar.

Aslında yeni meclis Abdullah'a, İngilizlere karşı küçük de olsa bir avantaj da kazandırmıştı. Örneğin yasama meclisi Abdullah'ın cesaretlendirmesiyle 1931 bütçesini onaylamayı reddetmişti. Bunun üzerine İngiliz elçisi ona yasama meclisini dağıtmasını ve bunun yanı sıra genel meclisi de değiştirmesini söylemişti. O da öyle yaptı. Fakat seçimlere aktif olarak katılarak, yeni yasama konsülü üyelerini kendi veya hükümetinin göğüs geremediği zamanlarda manda gücüne karşı gelmeyecek uysal insanlardan seçilmesini sağladı⁷⁰. Görülüyor ki, Abdullah önce problemi yaratıyor ve daha sonra kendini bu problemleri çözebilecek tek adam olarak İngilizlere takdim ediyordu. Ancak İngilizlerin bu numarayı yedikleri de söylenemezdi . Abdullah'ın bildiklerini onlar da biliyorlardı. Nihayetinde İngiltere'nin istediği oluyordu.

Abdullah kendi açısından Cox'tan kurtulmayı çok isterdi. Hatta bunun için Yahudi Ajansına bağlı görevlilerle belki Londra'yı bu yönde etki altında bırakabilirler diye görüşmüştü⁷¹. Abdullah politik oyunları ile uğraşırken, İngilizler toprak sahipliğini ve vergi yapısını bir metoda bağlamak için çalışmalarını sürdürüyorlardı. Bu tip bir programla Abdullah'ın yirmilerin başında elinde bulunan, vergileri istediği gibi koyma ve ülke topraklarını istediğine verme gibi yetkileri sınırlandırılmış oluyordu. Bu amaçla tapu ve kadastro bölümü oluşturuldu. Başına bir İngiliz getirildi. 1928-33 yılları arasında ülkenin, kuzeyinden güneyine mali haritası çıkarıldı. Elde edilen bulgularla vergiler bütün ülkede aynı ve adaletli olacak şekilde yeniden düzenlendi. 1933 yılında kişisel arazilerin belirlenmesi ve parsellenmesi işi başladı.⁷² Parselleme işine Osmanlı yazılı kayıtları, sözlü ifadeler ve mahkeme kararları temel alınmıştı. Ancak oldukça kompleks bir hal almıştı. İkinci Dünya Savaşından önce sadece en yerleşik bölge olan Aclun bölgesinin parsellenmesi işi bitirilebilmişti. Bazı devlet arazileri entrikalar sonucu büyük kabilelere parsellenmişti. Örneğin Aclun bölgesinde Beni Hasan'a 5000 tapu senedi verilmişti. Diğer kabileler ise ellerinde tuttıkları kişisel araziler ve otlaklardan başka bir şey alamamışlardı. Genel olarak İngiltere'nin amacı Irak'ta olduğu

⁶⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.97.

⁷⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s.97.

⁷¹ Emanuel Neumann; *In the Arena*, New York, 1976, s. 127.

⁷² Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.19.

gibi büyük arazi sahiplerinin oluşmasını engellemek ve küçük ve orta büyüklükte kalıcı bir köylü sınıfının oluşmasını sağlamaktı⁷³. Yine de büyük toprak sahipleri ortaya çıkmıştı. 1931 Yılında İngiltere, özellikle kabile şeyhlerine devlet topraklarından bahşetmişti ki, bunlardan bazıları Beni Şakr'dan Mitkal ibn Fayyız, Advan'dan Sultan al-Advan, Karak'tan Rufayfan al Macali, ve Abdullah'ın kendisiydi⁷⁴.

3.6. Ülke Sınırları ve Komşu Ülkelerle İlişkiler

Ülke sınırlarının teminat altına alınması da İngiltere ve Abdullah için bir başka sorundu. Özellikle Hicaz'ın fethi bölgedeki dengeleri değiştirmişti ve Maan ile Akabe Suudi tehdidi altına girmişti. Fetihden sonra Sir Gilbert Clayton, Suudi Arabistan ve İngiliz mandası altında olan Irak ve Şark'ül-Ürdün'ün sınırlarını görüşmek üzere gönderildi. 2 Kasım 1925 'te Hadda anlaşması imzalandı⁷⁵. Bir sınır hattı çizildi ki, bu sınırlar bugünkü Suudi Arabistan-Şark'ül-Ürdün sınırlarıyla hemen hemen aynıydı. Bu arada İbn Suud Suriye'yle bağlantı içerisinde olacağı bir toprak koridoru istemişti. Fakat bunun yerine İngilizler stratejik nedenlerden ötürü Suudilere yalnızca Irak Şark'ül-Ürdün sınır hattı üzerinden serbest geçiş hakkı tanımıştı.

Suriye sınırları Dürzi isyanı boyunca bir problem olmuştu. İsyandan önce sınırlar Sykes-Picot anlaşması gereğince belirlenmişti. İki taraf arasında problem teşkil etmiyordu. Fakat isyanla beraber Dürzi isyancılar sınırı geçerek, Şark'ül-Ürdün'ün kuzey bölümünü bir barınak olarak kullanmaya başladılar. Bu durum Fransızları Dürzi Suriye vatandaşlarının yoğun olarak yaşadığı Şark'ül-Ürdün topraklarını Suriye toprağı olarak kabul etmek konusunda cesaretlendirdi. 1927 Yılında Fransızların sınırlara dair yorumu İngilizlerinkinden 12 mil kadar farklıydı. Fransızlara göre Azrak ve Azrak vahasına bağlı olan yerler Cebel-i Druz'a bağlanmalıydı. 1931 Yılında Suriye-Şark'ül-Ürdün sınırı masaya yatırıldı. İngiltere Fransızlara istedikleri bazı ödünleri verdi. Fakat yapmayı düşündükleri Bağdat-Hayfa demiryolu ve Irak petrol boru hattının geçeceği toprakları güvence altına aldılar⁷⁶.

⁷³ Cooke, Headly V.; *Challenge an Response in the Middle East. The Quest for Prosperity 1919-1951*, New York, 1952, s.112-116.

⁷⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s.98.

⁷⁵ Sir Gilbert F., Clayton; *An Arabian Diary*, Berkeley, 1969.s.125-128.

⁷⁶ Mary C., Wilson; a.g.e., s.101.

Hicaz'ın İbn Suud tarafından fethinden sonra orası da Abdullah'ın hırsları için bir hedef haline gelmişti. 1932 Yılında başarısız bir kabile ayaklanmasına destek verdi. Bu destek neredeyse tahtına mal olacaktı. Neyse ki, İngilizler varlığını yokluğundan daha gerekli görmüşlerdi. Fakat üzerinden üç ay geçmeden Suudilere karşı bu sefer Asir'de bir başka ayaklanmaya destek olmuştu. İngilizlerin bu duruma daha fazla seyirci kalması mümkün değildi. Onu ileriki maceracı hareketlerinden alıkoymak için Abdullah'ı İbn Suud'la bir dostluk anlaşması yapması için zorladı. Görüşmeler Şark'ül-Ürdün tarafından Albay Cox ve Cidde'deki İngiliz elçisi Sir Andrew Ryan tarafından gerçekleştirildi. İbn Suud görüşmeler boyunca gerçekçiydi. Suudi Arabistan-Şark'ül-Ürdün ilişkilerini “ bizim tarafımız ve Britanya arasındaki ilişkiler” olarak tarif etmişti. Anlaşmanın sonunda İngiltere'nin Abdullah'ın anlaşmaya sadık kalmasını garanti etmesinde ısrarcı olmuştu⁷⁷.

1930 Yılında iki bölge Abdullah'ın hırsları arasına tekrar katılmıştı. Kardeşi Faysal'ın ölmesiyle Irak ve İngilizlerin nüfuz problemleri nedeniyle Filistin, Abdullah 1921 yılında Faysal ve İngilizler tarafından Irak'taki oyunun dışında bırakılmıştı. Kardeşi Faysal'ı o derece kıskanmıştı ki, 1921'den 30'a kadar birbirlerini nadiren görmüşlerdi. Ölümüyle beraber kendisini yeni kral Gazi'nin akıl hocası ilan etti. Fakat buna ne Gazi'den ne de Iraklı milliyetçilerden bir destek bulamadı. Kardeşi Ali'nin ölümüyle beraber ailenin en büyüğü olarak “Bereketli Hilal” içerisinde kalan toprakların kendi liderliği altında birleştirilmesi gerektiği hakkındaki fikirlerini yaymaya çalıştı. Fakat Abdullah'ın içerisinde bulunduğu coğrafya göz önüne alındığında istekleri için en ideal çıkış noktasının Filistin olduğu kolaylıkla görülebiliyordu. İngilizlerin Filistin'de bulunan liderlerle çalışmaktaki başarısızlığı ona Filistin'e girmek için bir kapı açmıştı. Her şeyden önce İngilizlere bağımlı olup İngiliz çıkarları ve Filistinli istekleri arasında daha ılımlı bir arabulucu olabilirdi.⁷⁸

3.7. Abdullah, Filistin ve Siyonizm

Filistin 1947'ye kadar Abdullah'ın tutkuları için ana odak olmamıştı. Bölgenin oluşturulamayan iskeleti ve İngiliz mandasına bağlı olarak oluşan parçalanmış varlığı yavaş yavaş Abdullah'ı Filistin'in içişlerine çekmeye başladı.

⁷⁷ Sir Andrew Ryan; *The Last of the Dragomans*, London, 1951, s.286-87.

⁷⁸ Anne Sinai, Allen Pollack; *a.g.e.*,s.20.

Coğrafya ve İngilizlerin uyguladığı askeri ve siyasi stratejiler Şark'ül-Ürdün ve Filistin arasında sıkı ilişkiler kurulmasını zorunlu bir hale getiriyordu. İki ülkenin hükümetleri farklıydı. Ancak her iki ülke de aynı mandanın hakimiyeti altına düşmüştü. Yönetimsel olarak birbirinin üzerine binmişlerdi. Filistin Yüksek Komiseri aynı zamanda Şark'ül-Ürdün'ün Yüksek Komisyon Üyesiydi. Filistin'de doğrudan hükümetin başındaydı. Şark'ül-Ürdün'de ise Abdullah sembolik olarak idarenin başındayken temsilcilik ve daha sonra elçilik vasıtasıyla manda gücünü yönetiyordu. Şark'ül-Ürdün'de kendisinin kabul etmediği bir uygulamaya girişmek imkansızdı.

Şark'ül-Ürdünle Filistin arasında oldukça uzun bir sınır olup, geçiş için pasaport veya başka bir kağıda gerek duyulmuyordu. İki taraf arasındaki ticari ilişkiler 1920'den beri destekleniyordu. 1927 yılında Filistin poundu basıldıktan sonra her iki bölge tarafından kullanılmaya başlandı. Şark'ül-Ürdün, Filistin'e vasıfsız işçi rezervi olarak hizmet ediyordu. Filistin ise Şark'ül-Ürdünü bürokrasisini oluşturması için yetişmiş insan kaynakları ile destekliyordu. Daha önce bahsettiğimiz gibi Şark'ül-Ürdün'e Filistin'den haritacı, sağlık memuru, asker, öğretmen ve daha pek çok alanda eğitimli memur İngilizler tarafından gönderilmişti. Herhangi biri içerisinde baş gösteren ekonomik problemler diğerini de etkiliyor ve politik problemler de bütün Ürdün vadisi boyunca yankı buluyordu.⁷⁹

Başlangıçta Abdullah'ın Filistin için halka yönelik yaptığı açıklama ve hareketlere onun İngilizlere olan bağımlılığı yön veriyordu. 1921 Yılında Kahire Konferansında Churchill ile görüştüğü zaman İngiltere'nin Yahudi yurdu kurma politikasını eleştirmekten men edilmişti. Bu yüzden Filistin'de kendisini Yahudilere satmakla itham edilmişti. Bir yıl sonra Abdullah ve Filistin Belediye Başkanı Ragıp al-Nahasibi Filistinliler'in yaptığı seçim boykotunu kırmışlardı⁸⁰ ki seçkin Araplar arasında bu işe kalkışan bir tek onlar vardı. Filistin'deki İngiliz yönetimi memnuniyetini belli etmek için koloni bürosundan Abdullah'ın mali isteklerinin karşılanmasını istemişti. Bu sistem Abdullah'ın, İngilizlerle Filistin'de olan işbirliğine devam etmesi kaydıyla ömrü boyunca devam etmişti.

Abdullah Siyonist hareketi de dikkatle takip etmekteydi. Bunun sebebi ise siyonistlerin Şark'ül-Ürdün'ü Filistin'in bir parçası olarak görmeleriydi. Kahire

⁷⁹ Anne Sinai, Allen Pollack; *a.g.e.*, s.21.

⁸⁰ Mary C., Wilson; *a.g.e.*, s.97.

konferansından hemen önce, Weizmann, Şark'ül-Ürdün için yapılan siyonist planı açıkça ortaya koymuştu. Siyonistler, Şark'ül-Ürdün'ün Filistin'le olan ekonomik ve stratejik bağına kutsal metinlere dayandırarak gerekçelendirmişlerdi. İngiltere Şark'ül-Ürdün'de ayrı bir yönetim kurduğu zaman Siyonistler oldukça öfkelenmişti. Fakat ayrılık geçici bir uygulama olarak kabul edildi. Ürdün nehrinin her iki yakasının birleştirilmesi işi Siyonist bir amaç olarak kaldı.

Weizman siyonistlerin uygulayacağı politikayı şu şekilde ifade etmişti: “ Allenby köprüsü boyunca Şark'ül-Ürdüne geçeceğimiz yolların taşları askerler tarafından döşenemez fakat Yahudi işçileri ve Yahudi sabanlarıyla döşenebilir”⁸¹. Çok geçmeden Abdullah ve ailesi için Yahudi doktorlar getirilmeye başlandı. Filistin'deki Siyonist teşkilatın başkanı olan Albay Kisch, Şark'ül-Ürdün'e düzenli ziyaretler yapmaya başladı. Yahudi kibbutzları 1927 depreminden sonra Amman ve Salt'ın yeniden inşa edilmesine yardım ettiler. 1930'ların başında elektrik, sulama ve Amman'ın yollarının iyileştirilmesi için pek çok ortak proje başlatıldı.

Abdullah Siyonistlerin ekonomik düşüncelerine alışkın olup, işbirliği yapılmasından yanaydı. 1922 Yılında İngiltere'ye gitmek için bindiği Hayfa- Trieste treninde kamerasını A.M. Nowomoyesky ile paylaşmıştı. Nowomoyesky kimya mühendisi olan bir Rus Yahudisiydi. Ölü denizden kimyasal maddeler çıkarmakla ilgileniyordu. Nowomoyesky Şark'ül-Ürdün'ün Filistin'in bir parçası olduğunu iddia eden Yahudi doğmasına inanıyordu. Yolculuk boyunca Abdullah'a her iki taraf arasında işbirliği yapılmasının faydalarını anlatmıştı. Bu konuşmalar Londra'da Chaim Weizmann ile olan buluşmada da devam etti. Abdullah ise Dünya Siyonist Organizasyonunun Filistin kralı olması için nüfuzunu kullanması halinde, Filistin'de milli bir Yahudi yurdu kurulmasını sağlayacağı teklifinde bulunmuştu. Fakat teklifi reddedilmişti⁸².

Nowomoyesky'nin işbirliği hakkındaki düşünceleri bir süre sonra bazı Yahudi girişimciler tarafından sona erdirilmeye başlandı. 1927 de Pinhas Rutenberg'in yönetimindeki Filistin Elektrik Şirketi'ne Cisr al-Majami'de 6000 dönümlük bir araziyi almasına ve Zarka ile Ürdün nehirlerinin birleşme yerinde elektrik santrali kurmasına

⁸¹ Weisgal, Meyer; *Chaim Weizmann, Scientist and the Builder of the Jewish Commonwealth*, New York, 1944, s. 57.

⁸² Mary C., Wilson; a.g.e., s.104.

izin verildi. Abdullah santralin resmi açılışında seramonik olarak tribünleri çalıştırdı.⁸³ Fakat Şark'ül-Ürdün halkı Yahudilere güvenmek konusunda Abdullah kadar aceleci davranmıyordu. Halkın bir kısmı kendi jenarötörlerini satın alarak, Yahudilerin ürettiği elektriği kullanmayı boykot etmişlerdi. 1929 Yılında Nowomoyesky'nin Filistin Potas Şirketi Ölüdenizden potas çıkarma imtiyazını elde etmişti. Bütün bu gelişmeler Siyonistlere Şark'ül-Ürdün'e Yahudi kolonicilerin yerleştirilmesi konusunda ümit veriyordu⁸⁴. Örneğin Rutenberg Elektrik Santrali için aldığı arazinin bir kısmını Yahudi yerleşimcilere satmaya çalışıyordu. Rutenberg 1936 yılında da ülkenin en verimli toprakları olan Zarka nehrinin kuzey bölümünün gelişmesini sağlamak ve Yahudi kolonilerinin kurulması maksadıyla toprak satın alabilmek için teklifte bulunmuştu⁸⁵.

Yahudi taleplerine karşın Yahudilerin Şark'ül-Ürdün'deki çıkarlarına bakıldığı zaman görüldüğünden daha güç algılandığı ve kurnazca yürütüldüğü görülmektedir. Aslen Yahudilerin çıkarları için Şark'ül-Ürdün'e odaklanmalarının kökleri 1929 yılındaki Ağlama Duvarı ayaklanmalarına dayanır.

Ayaklanmalar Filistin'deki Yahudi yerleşimi konusunda daha dikkatli olunması ve İngiliz politikasının yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Sonuçta İngilizler tarafından ortaya çıkarılan White Paper (beyaz kağıt) arazi satışı ve göçmen konularında sıkı kontrolü sağlayacak düzenlemeler getiriyordu. Göç mevcut ekonominin kapasitesine endekslenmişti. Böylece Araplar ve Yahudiler'in yeni göçmenleri doğurması sağlanacaktı.

Bu politika Siyonistlerin Şark'ül-Ürdün için yeni ihtiraslar beslemeleri neticesini doğurmuştu. White Paper hiçbir zaman uygulamaya konulmamasına rağmen Yahudiler uygulanabileceğinden oldukça korkmuşlardı. Sonuç olarak Yahudiler ya, Yahudi yerleşimine açılacak ya da Filistin'de arazisini satın aldıkları ya da işgal ettikleri Arapları sürebilecekleri emniyet sübabı vazifesi görececek bir yer istiyorlardı. Böylece Filistin'de değerinin çok çok üzerinde olan emlak fiyatlarını da düşürebileceklerdi. Emniyet sübabı olarak düşünülen toprak ise Şark'ül-Ürdün'dü.

Yahudilerin ele aldıkları bu strateji kısa zaman içerisinde Filistin'deki Yahudi yerleşimciler ile Şark'ül-Ürdünlü Arapların yoğun bir şekilde irtibata geçmesi sonucunu

⁸³ Anne Sinai, Allen Pollack; *a.g.e.*, s.22.

⁸⁴ Neil, Caplan; *Futile Diplomacy* Vol. II: Arab-Zionist Negotiations and the End of the Mandate, London, 1986, s.216-217.

⁸⁵ Mary C., Wilson; *a.g.e.*, s.105.

doğurdu. Yahudilerin hedefi büyük toprak sahipleriydi. Onlarla irtibata geçilerek, hem yasama meclisine nüfuz edilebilir hem de halkın genel kanaati etki altına alınabilirdi. Siyonist politikacılar bu gruba Yahudi sermayesi ile işbirliği içerisinde olmanın faydaları anlatılır ve elde edilen kardan nemalanmaları sağlanırsa Şark'ül-Ürdün hükümetine Yahudilerin yerleşmesi ve toprak edinmelerinin kabul ettirilmesinin oldukça kolaylaşacağı görüşünde idiler⁸⁶.

Bu dönemde Şark'ül-Ürdün'de yeni oluşmaya başlayan büyük toprak sahibi sınıfının elde ettikleri toprakların kayıt ücretlerinin ve vergilerinin ödenmesi için nakit paraya ihtiyaçları vardı. Buda Siyonistlerin izlediği politikanın ne kadar isabetli olduğunu gösteriyordu. Özellikle 1932 ve 33 yıllarında çıkarılan vergi kanunları Kerek ve Belka bölgelerine yeni vergi ve toprak düzenlemeleri getiriyordu.⁸⁷ Bundan sonra vergilendirme yapılırken ekilip, ekilmediği gibi unsurlar da göz önüne alınacaktı ki, büyük toprak sahiplerinin arazilerinin tamamını ekip biçmeleri o günkü şartlarda oldukça zordu.

Yahudilere arazi satmayı teklif eden ilk kişi Mitkal İbn Fayyız oldu. Mitkal İbn Fayyız Hicaz Demiryolu üzerinde Ciza'da edindiği 34.000 dönümlük (1 dunam çeyrek akreye aşitti.) arazi için Şark'ül-Ürdün hazinesine 2.396 Filistin poundu borçlanmıştı. Borcunu ödeyemiyordu. Filistin Toprak Geliştirme Şirketi'ne bağlı olarak çalışan bir yatırımcıyla 1930 Aralığında temasa geçti. Teklifinde bir dönüm için bir pound istiyor ve hazineye olan borcunu ödemededen arazisini satması mümkün olmadığından 2.500 pound da avans olarak istemişti. Yahudi ajansı doğal olarak toplam olarak verilecek meblağın büyüklüğünden anlaşmaya yanaşmadı⁸⁸.

Diğer taraftan dikkate değer başka Şark'ül-Ürdünlü toprak sahipleri de Yahudilerin ilgisini çekmeye başlamıştı. 1932'de Petah Tikva'dan iki zirai uzman, Rufayfan al-Maraji ve Hüseyin al-Taravna'nın Kerek yakınlarındaki arazilerini incelemek üzere Şark'ül-Ürdün'e geldiler. Aynı zamanda Rufayfan onları Gavr al-Kibd yakınlarındaki Abdullah'ın arazilerini incelemeleri için de götürdü. Rufayfan ve Taravna'nın arazileri turunçgiller yetiştirilmesine oldukça müsaitti. Daha sonra Yahudiler tarafından bu arazilere iyi niyet göstergesi olarak ve ilişkilerin geliştirilmesi

⁸⁶ Neil, Caplan; *Futile Diplomacy* Vol. II: a.g.e., s.11-14

⁸⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s.105-106.

⁸⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s.106.

için portakal ve muz ağaçları dikildi. 1932 Yılı'nın sonlarına doğru Yahudi Ajansının kontak kurabileceği Şark'ül-Ürdünlü derebeyi sayısı yarım düzineyi geçmişti.

Bu umut verici başlangıca rağmen Yahudi Ajansı çok yavaş hareket edebiliyordu. Ajansın kabile şeyhlerinden yararlanabilmesi için iki şeye ihtiyacı vardı. Birinci olarak paraya ihtiyaçları vardı. İkinci olarak da serbestçe toprak satın alabilmeleri için Şark'ül-Ürdün'deki İngiliz toprak politikasının değişmesi gerekiyordu. Araplar içerisindeki yaygın kanaate rağmen Yahudiler finansmanı oldukça sıkı ele alıyordu. Justice Luis Brandeis, Şark'ül-Ürdün projesiyle ilgileniyor ve uygulamanın ileri götürülmesi için Emanuel Neumann'a biraz para vermişti. Amerikan Siyonist'lerinin de Şark'ül-Ürdün'e olan ilgisi bir hayli fazlaydı. Fakat bunu o kadar gürültülü bir şekilde tartışmışlardı ki. Yahudi Ajansının Politik Şubesi Başkanı Chaim Arlosoroff'u bunun potansiyel olarak topraklarını satmak isteyecek diğer Şark'ül-Ürdünlüleri korkutabileceği konusunda uyarı yapmak zorunda bırakmıştı⁸⁹.

İngilizlerin politikada yapacakları değişimi güvence altına almak oldukça zor görünüyordu. Londra'da Beyaz Kağıt üzerine görüşmeler yapılırken, Şark'ül-Ürdün'de Yahudilerin yerleşmeleri için toprak satın alınması konusu da tartışılmıştı.⁹⁰ Weizmann ve Lewis Namier konuyu doğrudan kabineye ve Ortadoğu komitesine taşımışlardı⁹¹. İngilizler ise bu konuda oldukça dikkatliydi. Çünkü 1928 yılında imza ettikleri İngiltere-Şark'ül-Ürdün manda anlaşması İngiltere'yi Şark'ül-Ürdün içişlerine karışmaktan alıkoyuyordu. İngilizler, Siyonistlere eğer Şark'ül-Ürdün'e adım atmak istiyorlarsa öncelikle Abdullah'la anlaşmaları gerektiği tavsiyesinde bulundular. Londra'da terslenen Siyonistler doğrudan Kudüs'ün yolunu tuttular. Weizmann ve Baron Edmund de Rothschild, Yüksek Komiseri Sir John Chancellor' u bu konuda ikna etmek istedilerse de başarılı olamadılar. Şanslarını 1931'de göreve başlayan yeni komisyon üyesi Sir Arthur Wauchope ile tekrar denediler. Wauchope konuya tamamen olumsuz yaklaşmadıysa da o anın uygun zaman olmadığını söyleyerek geçiştirdi⁹².

Siyonistler için geriye sadece İngilizlerin daha önce dikkatini çektikleri Abdullah ile anlaşma olasılığı kalmıştı. Bunun nasıl olacağını anlayabilmek için 1929 Ağlama Duvarı Ayaklanmalarına geri dönmek gereklidir.

⁸⁹ Emanuel Neumann; *In the Arena*, New York, 1976. s.134.

⁹⁰ Anne Sinai, Allen Pollack; *a.g.e.*, s.23.

⁹¹ Lewis Namier: Tarihçi, o dönemde Londra'daki Siyonist Teşkilatın siyasi sekreterliği görevini yürütüyordu.

⁹² Mary C., Wilson; *a.g.e.*, s.108.

Ayaklanma boyunca, Filistin'deki diğer ayaklanmalarda olduğu gibi, Abdullah'tan Şark'ül-Ürdün'deki asayişini sağlaması ve Şark'ül-Ürdünlüleri bu çekişmeden uzak tutması bekleniyordu. Gerçi Şark'ül-Ürdünlü kabileler sınırı geçmeye teşebbüs ediyor ve şehirlerde Siyonist ve İngiliz aleyhtarı gösteriler düzenleniyordu. Fakat bu hareketlerin arasında bir koordinasyon bulunmayışı Abdullah'ın görevini başarıyla yaptığını gösteriyordu. Böylece Filistin içerisinde yerleşmiş bulunan İngiltere kuvvetlerinin (RAF ve TJFF) Şark'ül-Ürdün'e doğru bir hareket içerisinde olmalarına gerek kalmıyordu. Hizmetlerinin ödülü olarak İngilizler kendisine yıllar önce Cox'un önerdiği gibi Şark'ül-Ürdün topraklarından arazi verilmesini uygun gördüler. Ne var ki İngilizlerin doğrudan Şark'ül-Ürdün topraklarından arazi vermesi, İngiltere-Şark'ül-Ürdün anlaşması gereği mümkün değildi. Onun için konuyu yasama meclisine götürdüler. Meclis çok çabuk bir kanun çıkararak toprakları Abdullah'a verdi. Meclis ayrıca Abdullah'ın edindiği toprakların belli bir süre için vergiden muaf tutulmasını da sağladı. Ayrıca koloni ofisi de zirai yatırımlarda kullanması için ona 3000 Filistin poundu verdi⁹³.

Toprak üç araziden oluşuyordu. 3.000 Dönümü al-Humar'da, 2.000 dönümü Zavr al-Kattar'da ve 60.000 dönümü de Gavr al-Kibd'deydi. Al-Humar'daki arazi bu dönemde en değerli olanıydı. Amman'ın on iki mil batısında yüksekte bir alandaydı. Kendisine mahsus bir memba suyu olup, kısmen sulanabiliyordu. Abdullah bu araziye edinmeden hemen önce Türkmen köylüleri araziye hükümetten kiralamışlardı.⁹⁴ 1933 Yılında Abdullah araziye ünlü Dürzi lider Sultan El-Atraş'ın kardeşi Zayd El-Atraş'a ve Atraş kabilesinin danışmanı, Yunanlı bir Ortodoks Hıristiyan olan Ukla al-Kitani'ye yıllık 150 Filistin pounduna kiralamıştı. Bu arazinin yıllık geliri 660 Filistin pounduydu. Hükümetin vergiden muaf tutması nedeniyle yıllık uğradığı gelir kaybı 66 Filistin pounduydu. Zavr al-Kattar arazisi ise Ürdün nehrinin bitişiğinde ve Allenby köprüsünün hemen kuzeyindeydi. 1930 Yılında arazi ekilip biçilmiyordu. Daha sonra arazinin sulanabilir olduğu ve portakalla muz yetiştiriciliğine uygun olduğu anlaşıldı. 1933 Yılında araziye vergi konulmasına karar verildiğinde arazi hala ekilmemişti. Bunun üzerine gerekli incelemeler yapıldı. Arazinin temizlenmesi ve ıslah edilmesinden sonra tarıma uygun 1000 dönümlük bir toprak kalıyor ve bunun da yıllık geliri bir dönüm için yıllık 50 milsti. Gavr al-Kibd arazisi ise aralarında değeri en düşük olanıydı. Ürdün

⁹³ Mary C., Wilson; a.g.e., s.108.

⁹⁴ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.24.

vadisi boyunca Zarka nehrine kadar uzanıyordu. Sulama imkanı olsa tarıma elverişliydi. Fakat 1930 yılında sulama için Zarka nehrinin sularından faydalanmak mümkün olmayıp, Ürdün nehrinden pompalamak da yasaklanmıştı. Arazi 1933 yılında vergiye tabi tutulduğu zaman araziden belirsiz bir zamana kadar faydalanılamayacağı anlaşıldı⁹⁵.

Abdullah toprak sahibi olarak şehirli seçkinler sınıfının yanı sıra büyük toprak sahibi kabile Şeyhleri sınıfına da katılmıştı. Onlar gibi toprak sahibi olmuştu. Ancak elindeki sermayeyle ne yapılabileceğine dair en ufak bir fikri yoktu. Ayrıca onlar gibi Siyonistlerin ilgi altına girmişti . Siyonistler şimdi Yahudilerin toprak edinmesine ve yerleşmesine izin vermesi için Abdullah'a müracat edebileceklerdi. İddia ettikleri şekliyle : bu sadece ülkenin yararına olmayacak aynı zamanda kişisel olarak kendisine de kazanç getirecekti. Ona bu konuda ilk açılımı yapanlar Filistin Elektrik Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı Lord Reading ve Chaim Arlosoroff olmuştu. Fakat ortaya somut bir sonuç koyulamamıştı. Reading'e kişisel olarak Yahudi yerleşimcilere bir itirazının olmadığını fakat Şark'ül-Ürdünlü ve Filistinlilerin buna itirazı olabileceğini söylemişti. Arlosoroff'a da aynı şekilde kişisel olarak Yahudi yerleşiminden korkmadığını, ancak böyle bir korkunun Filistin'de mevcut olduğunu ve bunu ne kendisinin ne de Yahudi Ajansının görmezden gelemeyeceğini açıklamıştı. Durum Emanuel Neumann ve Joshua Farbstein'in Yahudi Ajansının temsilcileri olarak Abdullah ile görüşmek için gelmeleriyle somutlaşmaya başladı. İkisi Yahudi Ajansı adına Abdullah'ın Gavr al-Kibd'deki arazisini kiralamak istiyorlardı. Açık bir kira kontratı yapmadılar. Bunun yerine araziye altı aylığına toplam 500 Filistin pounduna kiralayacaklar ve 6 aylık bu anlaşma opsiyonel olarak yine 6 aylık dönemler halinde 33 yıl boyunca uzatılabilecekti. Ayrıca avans olarak da 2500 Filistin poundu almıştı⁹⁶. Anlaşılan o ki Yahudiler önlerindeki politik engeller kalkmadan tam bir kiralama yoluna gitmek istememişlerdi. Bu yöntem daha sonra Araplar arasında Opsiyon adı altında büyük tartışmalara sebep olacaktı⁹⁷.

Aslında bu Abdullah'ın Gavr al-Kibd'deki araziye ilk kiralama girişimi değildi. Daha önce yakın dostu Abbas Hilmi vasıtasıyla başka bir şirketle temasa geçmiş ve

⁹⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.108-109.

⁹⁶ Emanuel Neumann; *In the Arena*, New York, 1976, s.121-28.

⁹⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s.109.

depozit olarak 2000 Filistin poundu almıştı. Anlaşmaya göre eğer araziyi kiralamaktan vazgeçerlerse, Abdullah depoziti geri vermeyecekti ki, öyle de oldu.

Finansal açıdan bakıldığında Abdullah'ın çok büyük bir kazanç edindiği görülmektedir. İngiliz vergi memurlarına göre arazi değersiz olduğundan vergiden muaftı. Buna karşılık altı aylık kiralama karşılığında şirketten ve Yahudi Ajansından 2500 F£ almış ve Mart 1933'te Yahudi ajansı ile olan kontratı altı ay daha uzatarak bir 500F£ daha almıştı. Toplam 3000 poundluk bir gelir İngilizler tarafından kayıt altına alınmamış ve vergilendirilmemişti. Onun içinse yıllık şahsi ödeneğinin 14.481F£ olduğu göz önüne alınırsa hatırı sayılır bir paraydı. Resmi olarak araziyi kiraya vermemesi kendisi için bir kayıp sayılmazdı⁹⁸.

Bu anlaşma ile ilgili haberler çabucak duyuldu. Özellikle Filistin'de yüksek sesli karşıt reaksiyonların oluşması neticesinde resmi olarak bir yalanlama yayınladı. Fakat kiracılarına gizlice anlaşmalarındaki opsiyonun devam ettiğini yazdı. Ondan sonraki dönemde de arazisini altı ay daha kiraya vermesi de niyetini açıkça belli etmekteydi.

Özellikle Filistin'de Abdullah'ın Yahudilerle olan münasebeti onun Filistin'deki adına çok kötü bir etki yapmıştı. Abdullah bu anlaşmayı yaparken, Filistin'de tam olarak ne yapmak istediğine karar vermemişti. Aynı zamanda Abdullah'ın Hicaz'da ve Asir'de İbn Suud'a karşı yürütülen isyanlara destek olduğundan şüpheleniliyordu ki, onun için bu isyanlara maddi destek sağlamak Filistin'deki ismini korumaktan daha önemliydi. Doğu masası şefi Sir George Rendel 1932 yılında Abdullah'ın Suudi yönetimi hakkındaki analizini şöyle tanımlamıştı: *"Bu tarihte İbn Suud'u Arabistan kralı olarak tanımayı kesin olarak reddediyordu. Onun bana açıkladığına göre Suudi Arabistan anarşik bir durum içerisindeydi (Doğru olmadığını biliyorduk.) ve İbn Suud'un yönetimi ufalaniyordu (Apaçık saçmalık)."*⁹⁹ Sonuçta isyanlar kısa bir sürede bastırıldı ve İngiltere Abdullah'ı İbn Suud'la bir barış imzalaması için baskı altına aldı.

1933 İlkbaharı ve yazı boyunca Abdullah karşıtı reaksiyon daha da büyümeye başladı. Yahudi göçünün hızlandığı bir zamanda Abdullah'ın yaptığı izah edilebilir ve unutulabilir değildi. Abdullah'ın Yahudilere arazi kiralamasının olumsuz yansımaları onun Şark'ül-Ürdün ve daha genelde Pan-Arap siyasetine ömrü boyunca olumsuz etki edecekti.

⁹⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s.109

⁹⁹ George, Rendel; *The Sword and the Olive*, London,1957. s. 76-77.

Yerelde ise Abdullah aynı türden kazanç isteyen büyük toprak sahibi küçük grubun kendisini destekleyeceğini hesap edebiliyordu. Nisan ayında Yahudi Ajansı King David Otelinde pek çok Şark'ül-Ürdünlünün katıldığı bir şölen düzenledi. Birkaç gün sonra Mithkal 650F£ borç para karşılığında Barazin köyündeki 750 dönümlük arazisini ipotek etmişti. Abdullah'ın da teşvikiyle bu toprak sahipleri Abdullah'a destek olmak için önce Mithkal İbn Fayyiz'in liderliğinde *Hizb al-Tadamun* Partisini (Dayanışma Partisi) daha sonra Macid al-Advan liderliğinde *Halkın Partisi*'ni kurdular.¹⁰⁰

Şark'ül-Ürdün içerisinde ise Abdullah karşıtı oluşumlar da ortaya çıkmaya başlamıştı. Filistin davasını gündemde tutmak ve Şark'ül-Ürdün içerisinde canlandırmak isteyen çeşitli gruplar biraraya gelerek karşıt bir parti kurdular. Bunlar Arap dünyası içerisinde önemli hizmetlerde bulunmuş, görüş açısı oldukça geniş siyaset ve bürokratlardan oluşan geniş bir saftı. Ayrıca diğer partilerde olduğu gibi topraktan kaynaklanan çıkarları da yoktu. Bu grubun kukla başkanı daha önce Kerek'teki arazisi için Yahudi ajansı ile temasa geçmiş olan Hüseyin al-Taravna'ydı. Onun, Abdullah'ın opsiyonlu kiralama yöntemine duyduğu antipatinin kaynağı anti-Siyonizm'den ziyade Kerek'in yerel siyasetinden kaynaklanmaktaydı. Bölgede al-Macali ve al-Taravna iki siyasi rakipken Macali'nin açık olarak Yahudi Ajansı ile iş yapılmasını desteklemesi ile daha önce gösterdiği davranışın tersine opsiyon karşıtı cepheye geçmişti. Fakat bu ters cepheleşme tamamen fırsatçı bir yapıda değildi. İçerisinde Hicazlı, Abdullah Sırrac, mevcut başbakan; Filistinli mevcut baş katip, Tevfik Abu'l Huda ;Suriyeli pan-Arabistler Adil al-Azma ile Subhi Abu Ganima ve yasama meclisi üyelerinin tamamı vardı. Çeşitli etmenler tarafından motive edilmişlerdi. Bazıları yerel ve bölgesel politik stratejileri gereği bazıları ise prensipleri için böyle bir hareketin içerisinde yer almışlardı¹⁰¹.

Bölgesel olarak opsiyona karıştıkları söylentisi Pan-Arap partileri de çalkalamaya başlamıştı. Daha da ötesinde Şark'ül-Ürdün'ün iç siyasetini daha derinden etkileyebilecek olan hadise İstiklal Partisinin yeniden yapılandırılarak, Filistin'de kurulmuş olmasıydı. Yeni İstiklal'de eskisi gibi Arap topraklarındaki yabancı hakimiyetine karşı verilecek müşterek kavgada bölgesel ve kişisel kıskançlıkları ve farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışan Pan-Arap ideolojiyi benimsemişti. Kurucuları

¹⁰⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s.110.

¹⁰¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.110.

Avni Abd al-Hadi, İzzet Darvaza ve Subhi Kadra gibi eski İstiklal'cilerdi. İdeoloji ve üyelerinin olmasının yanı sıra yeni İstiklal'in eskisinden bazı farklılıkları vardı. Yeni yaklaşıma göre Haşimi ve Suudi destekçileri içten bölünmeliydi. Haşimi partizanları içerisinde de Abdullah'tan ziyade Faysal desteklenecekti¹⁰².

İstiklal'in politikalarının Şark'ül-Ürdün içerisine nüfuz etmesi ve Faysal'ın 1933 yılında Amman'a bir ziyaret gerçekleştirmesi siyasi harareti kaynama noktasına getirdi. Kargaşanın arkasında bir tarafında Şark'ül-Ürdün'ün Yahudi yerleşimine açık olacak bir yer haline getirilmesi korkusu vardı. Dedikodulura göre karşıt grup, Şark'ül-Ürdün ve Irak'ın birleşmesini sağlayarak bunu engellemek istiyordu. Diğer tarafta ise Abdullah'ın reaksiyonu kendini koruma iç güdüsü ve kendisine karşı yapılan eleştirilerin dozunun ağırlığından kaynaklanıyordu. Kardeşine karşı eskiden beri duyduğu kıskançlık ve güceniklikten dolayı doğru düşünemeyen Abdullah, birleştirme isteğinin bizzat Faysal tarafından geldiğinden şüpheleniyordu. Aynı zamanda eski yoldaşı Şerif Şakir'i, Faysal'ı desteklemekle suçlamış ve onunla da ilişkileri bozulmuştu. Aniden Şark'ül-Ürdün karşıtı gruba ve kısmen İstiklal'e saldırı kararı aldı. Her iki taraf da savunmalarının gücünü göstermek için toplantılar ve halka açık forumlar tertip etti. Yönetime bağlı olanlarla karşıtları arasındaki tansiyon gittikçe yükselmeye başlamıştı. Rahatça birbirlerini suçluyorlardı. Karşıt tarafın önde gelen kişilerinden biri Abdullah'ın kalesi olan Amman'da sokakta sopalarla dövüldü¹⁰³.

1933 Eylül'ünde Faysal'ın ani ve zamansız ölümü yükselen tansiyonu düşürdü. Abdullah acilen istiklal ile uzlaşma yoluna gidip, İstiklal liderleri Adil al-Azma ve Avni Abd al-Hadi ile aynı vagona Faysal'ın cenazesi için Bağdat'a hareket etti.

Faysal'ın ölümü Arap milliyetçiliğinin tepesinde bir boşluk oluşturdu. Suriye'de kısa süren Arap krallığından sonra kendisine Pan-Arap hareketinin sembolik lideri ve kurulmak istenen Birleşik Arap Krallığının varisi olarak bakılıyordu .

Abdullah her zaman kardeşi Faysal'ın kendisine karşı olan üstünlüğünü kıskanır ve o öldüğü zaman onun yerini almayı istedi. Fakat İngilizlerin ona verdiği şans onu hiç de beklemediği şekilde Şark'ül-Ürdün topraklarına bağlamıştı. Şimdi ismi Şark'ül-Ürdünlü toprak sahiplerinden oluşan küçük bir grupla anılıyordu. Daha ötesinde

¹⁰² Anne Sinai, Allen Pollack; *The Hashemite Kingdom of Jordan and the West Bank a Handbook :The Middle East Confrontation States*, New York : American Academic Association for Peace in the Middle East, 1977, s.24.

¹⁰³ Mary C., Wilson; a.g.e., s.111.

bölgesel sorunlardan oldukça uzak kalmıştı. Bölgesel bir lider olmak için yaptığı girişimler Yahudi Ajansı ile iş yapma isteği yüzünden askıda kalmış ve daha da önemlisi ihanetini maskeleyerek itham ediliyordu.

Abdullah'a Arap lider kadrosu içerisinde yer alabilmesi için fırsat Londra'ya bir davet şeklinde karşısına çıkmıştı. Haziran 1934 de Londra'ya hareketinden önce kendisine Filistinli liderler tarafında İngilizlere karşı konuşması için vekalet verilmesi konusunda büyük bir çaba sarfetmişti. Fakat gayretleri sonuçsuz kalmıştı. Filistinlilerin ona olan güvensizliği o derece büyüktü ki, Avni Abd al-Hadi'yi ona göz kulak olması için peşi sıra Londra'ya göndermişlerdi. Filistinli liderler içerisinde hak iddia etmesini cesaretlendiren bir kişi olup, o da Ragıp al-Naşşibiydi ki, ilk İngiliz yüksek komisyon üyesinin göreve başladığı on iki yıldan beri kendisini destekliyordu. Fakat onun etkinliği Abdullah'a karşı olan Filistin hassasiyetini seslendiren İstiklal üyelerinin sayıları ile Kudüs Müftüsü ve aynı zamanda Yüksek İslam Konseyi Başkanı olan aynı zamanda Filistin'deki en kuvvetli politikacı olarak addedilen Hac al-Amin'in karşısında hafif kalırdı¹⁰⁴.

Abdullah'ın Filistin politikasına girme girişimi onu doğrudan Hac al-Amin'le çatışmaya götürmüştü. Aslında ikisinin arasında hiçbir zaman sıcak bir ilişki kurulamamıştı. Karşılıklı düşmanlıkları 1921 yılına dayanıyordu. Kudüs'te hükümet konağında yenen bir öğle yemeğinden sonra Hac al-Amin anlamlı bir şekilde şekerleme yapması için istirahata çekilmesini, böylece Yüksek Komiseri ile yalnız olarak görüşebileceğini söylemişti. Birbirleri arasındaki gerginliğin garaza dönüşmesi ise Abdullah'ın 1930'ların ortalarından itibaren İngiltere ile Filistinliler arasında arabuluculuk yapmak için yarışa girmesiyle oldu. Pekçok insan Abdullah'ın 1951 yılında öldürülmesinin ardındaki kuvveti Hac al-Amin olarak görmüştür¹⁰⁵.

Abdullah Londra'ya gitmek için ayrılmadan önce Wauchope koloni ofisini uyarıp, yapacağı tasvirlerin sorumluluğunun sadece Abdullah'a ait olduğunu ve hiç kimse tarafından düşünsel olarak desteklenmediğini belirtti.¹⁰⁶

Başlangıçta Abdullah'ın Londra ziyareti siyasi içerikli olmaktan ziyade bir iyi niyet gezisi şeklindeydi. Abdullah İngiltere ile olan ilişkilerini Filistin'de bir uzlaşma

¹⁰⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s.112.

¹⁰⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s.111-112.

¹⁰⁶ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.25.

sağlamak ve kendisini Faysal'dan boşalan pozisyona da getirtmek için kullanabileceği bir fırsat yakalayamamıştı. Yahudi ajansı ile olan toprak ilişkileri onun kredibilitesine çok kötü bir etkide bulunmuştu. Abdullah'ın kendisinden başka suçlayacağı kimse bulunmuyordu. Kolay para kazanmaya çok hevesli olup, bu konuda oldukça da becerikliydi. Fakat bunun siyasi hayatında doğuracağı olumsuz etkiyi kavramaktan oldukça uzaktı. İngilizler ona ipi vermiş, Abdullah da Yahudi Ajansı ile yaptığı toprak görüşmeleri vasıtasıyla duraksamadan kendisini asmıştı.¹⁰⁷

“Passfield Beyaz Kağıt” raporunun canlandırmasıyla Şark'ül-Ürdün yeniden Siyonist lobinin odağı haline gelmişti ve Britanya görüşünün Şark'ül-Ürdün'deki Siyonist isteklerden yana olduğunu gösteren tutarsız sinyaller vermeğe başlamıştı.¹⁰⁸ Şark'ül-Ürdün'ü açıkça Yahudi yerleşiminden alı koyan manda hükümlerine rağmen Londra'daki devlet adamları nihayetinde Yahudi yerleşiminin mümkün olduğunu kabul eden bir görüş üzerinde anlaşmışlardı. Sadece o an bunun için uygun zaman değildi. Örneğin Filistin Yüksek Komiseri nüfuzunu kullanarak, yasama meclisinin yabancılara arazi kiralanmasını ve satışını engelleyen bir yasa tasarısını geçirmesini engellemişti. Çünkü Moshe Shertok'un belirttiği kadarıyla “açıkça ileride Şark'ül-Ürdün'e Yahudi yerleşiminin yapılması taraftarıydı.” Bu statükoda yabancılara toprak satışı kanunlar önünde bir engel oluşturmazken Mitkal arazisini Yahudilere kiralamıştı¹⁰⁹.

Böyle bir durumda Yahudi Ajansı, Şark'ül-Ürdün'ün ileride Yahudi yerleşimine açılması için ne yapılması gerekiyorsa yapmak için çabalamaya başladı. Bu çabanın en önemli bölümü Abdullah'ı opsiyonlu kiralama işinin içine çekerek, desteğini almaktı. Her ne kadar Yüksek Komiseri Opsiyonun Abdullah'ın prestijine ve bir müttefik olarak etkinliğine zarar verdiğini düşünse de engellemek için pek de bir şey yapmadı. Takip eden yıllarda opsiyon yıllık olarak yenilenmeye başlandığında İngiltere, Filistin'deki yükselen tansiyona bağlı olarak yerleşim olasılıkları konusunda farklı tasarılar geliştiriyordu. Alternatif olarak üretilen düşünce eğer Yahudiler Şark'ül-Ürdün'e yerleştirelemezse Filistinli Araplar yerleştirilebilirdi. Bu fikir Yüksek Komiser tarafından şiddetle reddedildi. Çünkü bu Arapların Filistinden kovulması ile eşdeğer bir düşünceydi.

¹⁰⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s.113.

¹⁰⁸ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.25.

¹⁰⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s.114.

1935 yılında opsiyonun devamı Abdullah'a önemli bir mali destek sağlamıştı. Bu desteğin devam etmesi Abdullah için politik ihtiraslarını gerçekleştirmesi için gerekli görünüyordu. Yahudi ajansı ise Abdullah'ın ve Şark'ül-Ürdün'lü büyük toprak sahiplerinin Yahudileri süt ineği olarak gördüklerini biliyorlardı. Fakat açıkça Abdullah'ın dostluğunu devam ettirmesi için gerekli görüyorlardı. Yakın bir gelecekte Şark'ül-Ürdün'e Yahudi yerleşiminin yapılamayacağını bildikleri halde 1935 yılında 3500 P£'u karşılığında Opsiyonu 4 yıl daha uzatmışlardı. Bu da açıkça Yahudi Ajansının bu parayı Abdullah'a bir anlamda siyasi rüşvet olarak verdiklerini gösteriyordu¹¹⁰.

İngiltere, Abdullah'ın Yahudi Ajansı ile olan iş ilişkilerine müdahale etmemiş ve Abdullah da bunu, bedelini siyasi olarak engellenerek ödemişti. Eğer Faysal'ın ölümü Pan-Arabizm'in tepesinde bir boşluk yarattıysa, Abdullah'ın Yahudi Ajansı ile olan ilişkileri de onun bu konumu doldurmak için ne kadar uygunsuz olduğunu göstermişti. Fakat yine de Filistin'e yönelik ihtirasları var gücüyle devam ediyordu. 1936 Yılında Filistin'de tansiyon yükseldi. Ortaya çıkan patlama İngilizlerin Filistin politikasını yeniden gözden geçirmelerine neden oldu. Bu süreç içerisinde yeni fırsatlar ve tehlikeler kendilerini Abdullah'ın karşısına çıkaracaktı¹¹¹.

1936 Yılı Ortadoğuda alışılmadık derecede sert rüzgarların esmeye başladığı bir yıldır. Yıl dönümüyle beraber Mısır'da parlamenter sisteme geri dönmek ve İngiltere-Mısır Manda anlaşmasının hükümlerinin yerine getirilmesi için büyük halk ayaklanmaları ve gösteriler düzenlendi. Ocak ve Şubat aylarında Suriye'de elli gün süren direniş ilan edilmiş ve ancak milliyetçi bir delegasyonun Franco-Suriye anlaşmasını görüşmek üzere Paris'e davet edilmesi ile yatışmıştı¹¹². Nisanda ise saatli bomba haline gelen Filistin patladı.

Patlamanın ardında yatan sebep geçen üç yıl boyunca Avrupa'daki Faşizm ve anti-Semitizm hareketlerinden kaçan Yahudilerin Filistin'e çok yüksek oranda göç gerçekleştirmiş olmalarıydı. 1936 Yılında Araplar açıkça görmüşlerdi ki, eğer Filistin üzerindeki haklarını korumazlarsa çok kısa bir zaman sonra kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşeceklerdi. Ayrıca Filistin'de Suriye'de ilan edilen direnişin ulaştığı başarıdan etkilenmiş olarak bu yönde bir hava da vardı. Arap komitesinin içine düştüğü

¹¹⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s.115.

¹¹¹ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.27.

¹¹² Mary C., Wilson; a.g.e., s.116.

çaresizlik ve hayal kırıklığı kendisini Yahudilerin Araplar tarafından öldürülmesiyle kendisini belli etti. Buna karşılık Yahudiler de Arapları öldürerek buna misilleme yapıyorlardı. Şehirlerde büyük mitingler tertip ediliyor ve bu mitingler yerel komiteler tarafından organize ediliyordu. Direnişin hedefleri çeşitli Arap partilerinin yöneticilerinin bir araya geldiği ve başkanlığını Hac al-Amin'in yaptığı Arap Yüksek Meclisi tarafından belirlenmişti¹¹³. Bunlar Yahudi göçünün durdurulması, Araplardan, Yahudilere toprak transferinin yasaklanması ve Filistinli Arapların kendi kendilerini yönetme hakkının tanınmasıydı.

Abdullah için bu direniş iki yıl önce yapmaya muvaffak olamadığı şeyi yapmak için başka bir fırsattı. Filistinliler ile İngiltere arasında arabuluculuk yaparak kendisine Arap dünyası içerisinde önemli bir paye çıkaracaktı. Aslında İngiltere ile olan iyi ilişkileri düşünüldüğünde bu role diğer Arap liderlerine nazaran daha uygundu. Mısır ve Suriye'de olduğu gibi ya da kısmen Irak'ta olduğu gibi İngiltere ile yapılan görüşmelerde herhangi bir çekişme ve hoşnutsuzluk yaşamamıştı. Arap Komitesi de Abdullah'ın karşıt amaçlara hizmet etmesini engellemek için yardım etmeye çağırılmıştı. Böylece Arap Komitesi Amman'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Abdullah onlardan direnişi bitirmelerini ve Londra'ya bir heyet göndermelerini istedi. Fakat komite bu teklifi reddetti¹¹⁴.

İngiltere'nin direnişe tepkisi ise bölgeye direniş sona erer ermez bir kraliyet komisyonu göndererek mevcut durumu incelettirmeğe ve direnişe sebep olan olayların analizinin yapılmasına niyetlenmek oldu. Abdullah, bu haberleri duyunca tekrar Arap Yüksek Komitesi ile bir araya gelip, onlara tekrar direnişi bitirmeleri tavsiyesinde bulundu. Daha önce olduğu gibi komite reddetti. Fakat Abdullah açıkça anlamıştı ki, direnişin durdurulması için ufacık bir taviz yeterli olurdu ki, bu da Kraliyet Komisyonunun ziyareti boyunca Yahudi göçünün geçici olarak durdurulmasıydı. Abdullah'ın vazifesi o zaman açıkça ortaya çıktı. Eğer komiteyi koşulsuz olarak direnişi bitirmeğe ikna edemiyorsa, o zaman Yahudi göçünü geçici bir süre için durdurmalıydı¹¹⁵.

¹¹³ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e...,s.25.

¹¹⁴ Neil, Caplan; *Futile Diplomacy* Vol. II: Arab-Zionist Negotiations and the End of the Mandate, London,1986. s.40-42.

¹¹⁵ Mary C., Wilson; a.g.e..., s.116.

Abdullah önce ingilizlere bu konuyu açtı. Ancak sonuç alamadı. Daha sonra Filistin'deki Siyonist liderlere döndü. Onları gönüllü göçmenlik hakkında moratoryum yayınlamaya en azından Filistin üzerindeki baskıyı azaltarak yerleşimciler için adres değişikliği yaparak Şark'ül-Ürdün'e yönlendirmeleri konusunda ikna edebileceğini düşünüyordu. Başvurusu Filistin'in Arap Komitesi yüzünden tutuştuğu, insanların güveninin tekrar kazanılması için kendilerine yardım edilmesi gerektiği ve Yahudi liderlerin tamamıyla silahlanmış olan Filistinli Araplarla işbirliği yapamayacağı şeklinde bir cevapla reddedildi¹¹⁶. Fakat Yahudi Ajansı henüz böyle bir adım atmaya karar vermemişti. Haziranın başlarında Abdullah Arap Yüksek Komitesini Amman'da tekrar toplantıya çağırıldı ve bir kez daha direnişin koşulsuz olarak sona erdirilmesini istedi. Komite Abdullah'ı bir kez daha reddetti.

29 Temmuz'da Koloni Eyaletleri Sekreteri William Ormsby-Gore, Kraliyet Komisyonunun tertibi hakkında açıklama yaptı. Bundan bir hafta önce parlamentoda kendisine komisyon araştırmasının tamamlayıp, tavsiyelerini bir rapora bağlayana kadar Yahudi göç politikası konusunda bir değişiklik yapıp yapılmayacağı sorusu emin olmak için sorulmuştu. İstenen teminat verildi. Fakat yine de açıkça direnişin bitirilmesi halinde geçici olarak Yahudi göçünün durdurulabileceğini belirtti¹¹⁷.

Bu ihtimal Abdullah'ın yeniden bir girişime başlamasına neden oldu. Arap Yüksek Komitesi ile bu sefer Yahudi Ajansının kendisine önerdiği bir yaklaşımla tekrar biraraya geldi. Direnişin bitirilmesi veya devam ettirilmesi konusunda halka başvurulması önerisinde bulundu. Abdullah direnişin sona erdirilmesinin ardından "Haşimi ve Arap Çıkarlarının Koruyucusu" olarak Kraliyet Komisyonuna Filistinliler adına onların lehinde konuşacaktı. Abdullah'ın Filistin adına konuşması Abdullah'ın eski dostu Ragıb al-Naşâşibi dışında hiç destek görmemişti . Komite Abdullah'a böyle bir yetki vermek konusunda oldukça isteksizdi. Müzakerelere noktayı Al-Amin koydu. Abdullah'a yetki verilmesini Ormsby-Gore'un parlamentodaki tutumunun Yahudi göçünün durdurulmasından yana olması koşuluna bağladı. Eğer Ormsby-Gore bazı vaatlerde bulunabilirse komite Abdullah'a yetki vererek, Filistin'i temsil hakkını verecek ve direnişi bitirmek için millete olan müracaatını destekleyecekti¹¹⁸.

¹¹⁶ Neil, Caplan; *Futile Diplomacy* Vol. II: Arab-Zionist Negotiations and the End of the Mandate, London, 1986. s. 40-42.

¹¹⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s.117.

¹¹⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s.117.

Abdullah'ın Ormsby-Gore'un açıklamasını bekleme niyeti yoktu. Güvendiği bir adamı olan Muhammed al-Ünsi'yi Arap Yüksek Komitesi ile olan görüşmelerinin anlatıldığı bir raporla beraber Yahudi Ajansına gönderdi. Kendisine Koloni Eyaletleri Sekreterinin konuşmalarında Araplara yönelik iyi bir şeyler söylemesi konusunda yardım edilmesini istedi. Yahudi Ajansı Politik Şube Bölümünün başkanı olan Moshe Shertok bu öneriyi olumlu karşılayarak, Yüksek Komisyon Üyesi'ni ziyaret etti. Ne var ki, parlamentodaki tutumu çok önemli olan Ormsby-Gore'un konuşmalarında Arapların direnişini yumuşatacak özel bir mesaj ya da vaat yoktu. Fakat yine de geçici bir süre için Yahudi göçünün durdurulabileceği konusu ucu açık olarak bırakılmıştı. Sonuçta Abdullah Komiteden istediği desteği alamadı. Komite Abdullah'a bir mektup göndererek, krizi çözmek için sarfettiği gayretten ötürü teşekkür etti. Aslında bu mektup kibarca artık Filistin işlerine daha fazla karışmaması konusunda bir uyarıydı. 20 Ağustosta Komite Abdullah'ın almak istediği yetkiyi Abdullah'la aynı teklifle geldiği halde Irak Dışişleri Bakanı Nuri al-Said'e verdi. Al,Said Arap Komitesi, Yahudi Ajansı ve İngiliz Yönetimi arasında mekik dokuyarak, yüz yüze görüşmelerde bulundu. Fakat o da Abdullah gibi istediği vaatleri almakta başarılı olamayınca görüşmeler tıkandı.¹¹⁹

Nuri al-Said'in görüşmelerden çekilmesinin ardından 1936 Eylülünün ilk günlerinde Londra direnişi bitirmek için güç kullanma niyetinde olduğunu duyurdu. Ne var ki, İngiliz yönetiminin Filistin'e daha fazla kuvvet göndermesi için bazı yasal değişiklikleri yapması gerekiyordu. Bu da bir çözüm bulmak için henüz zamanın olduğu anlamına geliyordu ki, Arap kralları bir araya gelerek bu yöndeki ümitleri canlandırdı¹²⁰.

9 Aralık 1936'da Suudi Arabistan Kralı, Irak Kralı, Yemen Emiri ve Abdullah ortak bir deklarasyon hazırlayarak, Arap Yüksek Komitesine gönderdiler.

Arap Yüksek Komitesi Başkanına ve Filistinli evlatlarımıza:

Filistin'in içerisinde bulunduğu durumdan derin bir ıstırap duymaktayız. Bu nedenle kardeşlerimiz olan krallar ve emir ile daha fazla kan dökülmesini engellemek için size barış çağrısında bulunmak konusunda mutabık kaldık. Bunu yaparken adaletli

¹¹⁹ Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e...,s.28.

¹²⁰ Mary C., Wilson; a.g.e..., s.119.

*olacağını açıklayan dostunuz Büyük Britanya'nın iyi niyetine güveniyoruz. Şundan emin olmalısınız ki sizi desteklemek için olan gayretlerimizi sürdüreceğiz.*¹²¹

Bildiri, Arap Komitesinin direnişin bittiğini açıkladığı tarihe kadar olan iki gün boyunca yayınlandı. Halk buna silahlarını bırakarak ve uzun bir süredir içerisinde buldukları kuşatmanın etkisiyle ara verdikleri işlerine başlayarak karşılık verdi. Kraliyet Komisyonu şimdi işini hiçbir engelle karşılaşmadan yapabilecekti.

Abdullah Filistin'deki direnişin bitmesini Mısır'a tatile çıkararak kutladı. Son altı ay oldukça yoğun ve stres dolu geçmişti. Gerçi Şark'ül-Ürdün komşu ülkelerin gösterdiği politik köpürmeleri göstermemişti. Ancak bunlardan özellikle de Filistin'deki hadiselerden oldukça etkilenmişti. Şark'ül-Ürdün'deki iletişim teçhizatları, petrol boru hatları ve hükümet büroları sabotaja uğramış ve Şark'ül-Ürdün şehirlerinde direniş yanlısı gösteriler ve saldırılar tertip edilmişti. Bu süre zarfında direnişçiler iki fikri uygulamaya koymuştu. Birincisi Şark'ül-Ürdün'den gönüllü ve para toplayarak direnişe destek sağlamak, diğeri ise Şark'ül-Ürdün içerisinde yerel bir isyan çıkararak, İngiliz askerlerinin dikkatini Filistin'den başka bir yere çekmekti. Her iki metot da istenildiği gibi uygulanamadı. Ama yine de Şark'ül-Ürdün'den Filistin'deki gerillalara katılanların sayısı bir hayli fazlaydı. Filistin'de kullanılacak silahlar Şark'ül-Ürdün sınırı üzerinden geçiriliyordu. Bu dönemde Şark'ül-Ürdün'de politik karmaşanın yanı sıra bir de ekonomik sıkıntılar baş göstermişti. Önceki kış fazla yağış olmamış ve yazın hasat edilen ürün bir hayli düşüktü. Göçebe çobanların hayvanlarını otlatacakları otlaklardaki bitkiler bir hayli seyrekti. Normal zamanlarda İşçi pazarı olarak hizmet ettikleri Filistin'e direniş nedeniyle işçi gönderememişlerdi. Bütün bu koşullar göz önüne alındığında 1936 yılının Şark'ül-Ürdün ve Arap dünyası için hiç de iyi bir yıl olmadığı ortadaydı¹²².

Şark'ül-Ürdün semalarındaki kara bulutları dağıtmak için oldukça yoğun bir çaba sarfedilmişti. Arap Lejyonu ve TJFF askerleri ülkenin siyasi kalbini korumak için Amman'da mevzilenmişlerdi.¹²³ Direniş bitmeden önce Arap Lejyonuna 200 yeni asker alınmış ve desteklemek içinde yedek kuvvetler oluşturulmuştu. Sabotaja uğrayan boru hatlarının yanında bulunan köylerin toplu olarak cezalandırılmasını ve olaylara karışan Filistinlilerin ülkeden kovulmasını sağlayacak iki yeni yasa Şark'ül-Ürdün

¹²¹ Robert, John and Sami, Hadawi; *The Palestine Diary*; Beyrut, 1970, C II. s. 266.

¹²² Mary C., Wilson; a.g.e., s.119-120.

¹²³ John Bagot. Glubb; *The Story of the Arab Legion*, London, 1946, s. 119-120.

parlamentosundan çıkarılmıştı. Okullar öğrenci gösterilerini engellemek için kapatılmıştı. Ağustosun sonlarına doğru Albay Glubb 1050F£, Abdullah ise 1590F£'u tutarında yardım dağıtmıştı. Ek olarak ülke içerisinde sıkıntı içerisinde bulunan insanları rahatlatmak için yol yapımı ve toplu yardım gibi konularda 16.625F£'u harcanmıştı. Harcanan bu paraların kaynağı tamamen Abdullah'tan veya İngiliz tarafından gelmemektedir. Abdullah'ın ihsanının bir kısmı da Yahudi Ajansından gelmekteydi¹²⁴.

Direnış sona erdikten sonra 5 Kasım'da Kraliyet Komisyonu Filistin'e doğru hareket etti. Komisyon Yahudi göç takvimini beyan etti. Beyanata göre Yahudi göçü azaltılacaktı. Ancak Arap Yüksek Komitesi'nin beklediği gibi geçici bir süre için durdurulması söz konusu değildi. Komisyonun bu açıklamaları İngilizlerin Filistin'deki politikalarını gözden geçirmeye pek de niyetli olmadıklarını açıkça gözler önüne seriyordu. Arap Yüksek Komitesi ayrıca devam eden Yahudi göçünün Kraliyet Komisyonunun karar almasında zaafiyete yol açtığını düşünüyordu. Bütün bu gelişmeler ışığında Kraliyet Komisyonu'nu boykot kararı aldılar.¹²⁵

Bu yeni krizde de Abdullah arabulucu rolüne büründü. Boykotu, Filistinli Arapları Filistinli liderlerin yerine geçerek, Kraliyet Komisyonuna karşı temsil etmek için bir fırsat olarak görüyordu. Fakat Arap Yüksek Komitesi bunu önceden sezinlemiş ve Kral İbn Suud ile Kral Gazi'den gelen çağrıya uyarak, Ocak ayı başlarında boykotu sona erdirdiler.¹²⁶

Fakat yine de Kraliyet komisyonunun ilk ziyaret ettiği Arap Abdullah olmuştu. Boykotun sona erdirilmesinin ardından komisyona üye üç kişi Amman'a gelerek onu ziyaret ettiler. Abdullah onlara sorunun çözümünün manda rejiminin kendisinde yattığını anlattı. Ona göre İngiltere Yahudilere verdiği sözleri nasıl tutuyorsa, Araplara karşı verdiği sözleri de tutmalıydı. Bu da Filistin'de her iki kesimin de temsil edileceği bir hükümetle olabilirdi. Komisyon ise bu görüşe itiraz etmişti. Çünkü Arapların sayısı Yahudilerinkinden fazlaydı. Bu durumda hükümet içindeki Arap etkisi Yahudilerinkinden fazla olacaktı. Bu da İngilizlerin Yahudilere verdiği sözü inkar etmesi anlamına gelmekteydi. Fakat Abdullah bunun yönetimi manda kuvvetlerinden devir aldığı halde İngiltere-İrak manda anlaşmasının prensiplerinden ayrılmayan Irak örneğinde olduğu gibi, manda prensipleri içerisinde halledilebileceğini öne sürdü.

¹²⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s.120.

¹²⁵ Glubb, John Bagot; *The Story of the Arab Legion*, London, 1946, s. 120-122.

¹²⁶ Robert, John and Sami, Hadawi; *The Palestine Diary*; Beyrut, 1970, s. 85-87.

Abdullah ayrıca Şark'ül-Ürdün'e Yahudi göçünü, Filistin'deki problem çözüldükten sonra sıradan vatandaşlar gibi gelmeleri ve imtiyaz talep etmemeleri koşuluyla kabul edebileceğini belirtti. Komisyon Abdullah'ın yaklaşımından oldukça etkilenmişti. Abdullah da gördüğü ilgiden oldukça memnun kalmıştı¹²⁷.

Kraliyet Komisyonu Ocak ayının sonlarına doğru Londra'ya geri döndü. Bundan sonraki yedi aylık dönem boyunca Londra kulislerinde Filistin'in ve Şark'ül-Ürdün'ün geleceği tartışıldı. Aynı zaman da VI. George İngiltere tahtına oturacaktı. Taç giyme töreninde Abdullah da hazır bulunmuştu. Bu töreni Koloni Ofisinde lobi yapmak için bir fırsata dönüştürmüştür.

Abdullah'ı en çok kaygılandıran şeylerin başında para geliyordu. Yükseltilmesine karar verilen maddi yardımlar Abdullah için büyük bir tatmin kaynağı olmuştu. Abdullah ayrıca İngiltere-Ürdün manda anlaşmasında ufak tefek değişiklikler yapılmasını talep etmişti. Fakat Whitehall durumu Kraliyet Komisyonu raporunu açıklanana kadar olduğu gibi tutacağını belirtti.¹²⁸ Abdullah bu durumda İngiliz isteklerine boyun eğdiğinden, topraklarını Yahudilere kiralayamamaktan uğrayacağı zararın tanzim edilmesini istedi. İsteği Koloni Ofisi yetkililerince duymazdan gelindi. Çünkü onlar halen Şark'ül-Ürdün arazilerinin Yahudilere kiralanması anlamına gelen Opsiyonu yürürlüğe konabilecek bir uygulama olarak görmüyorlardı. Abdullah Koloni Ofisinin yanı sıra Siyonist temsilcilerle de Şark'ül-Ürdün'e Yahudi yerleşimi ve mali destek konularında çeşitli temaslarda bulundu¹²⁹.

Abdullah, Londra'dan hayal kırıklıkları içerisinde ayrılırken eve dönüş yolu üzerinde Türkiye'ye kısa bir ziyaret gerçekleştirdi. Türkiye'ye en son 1914 yılında gelmişti. Atatürk onu oldukça dost canlısı bir şekilde karşılayıp, şerefine bir resepsiyon verdi. Resepsiyondan sonra ikisi bütün gece boyunca sohbet ettiler. Ertesi gün Atatürk İngilizlere tavsiye niteliğinde Abdullah'ı Arapların kralı yapmanın yalnızca onu seven Araplara değil aynı zamanda İngiltere'ye de büyük bir hizmet olacağını ifade eden bir mesaj gönderdi.

Abdullah'ın Türkiye ziyareti Türkler ile Araplar arasında büyük bir gerginliğin yaşandığı bir dönemde gerçekleşmişti. Bu dönemde Türkiye Hatay'a yönelik olarak bir

¹²⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s.120-121.

¹²⁸ Robert, John and Sami, Hadawi; a.g.e.,s. 92-95.

¹²⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 121.

genişleme siyaseti izliyordu. Suriyeli milliyetçiler onun Suriye tahtına olan isteği için Türkiye'yi yanına almaya çalıştığından ve buna karşılık olarak da Hatay'ı teklif ettiğinden şüpheleniyorlardı. Abdullah bir anda bütün Arap milliyetçilerinin tepkisini öylesine çekmişti ki, Suriye üzerinden eve yapacağı tren yolculuğunu iptal etmek zorunda kalmıştı. Ankara'daki İngiliz elçisi Abdullah'ı Hayfa'ya deniz yoluyla gitmesi ve Hayfa, Kudüs arasında da özel bir trenle seyahat etmesi için uyarılmıştı.

Abdullah Amman'a dönünce Türkiye ziyareti ile ilgili olarak ortaya atılan iddiaları ve Filistin'in bölünmesini desteklediği şeklindeki dedikoduları kesin bir dille reddetti.

Kraliyet Komisyonunun raporu 7 Temmuz 1937'de halka açıklandı. Raporun ilk iki bölümünde mandanın tarihi ve yönetim şekli üçüncü ve final bölümünde ise dar sınırlar içerisinde birbirleriyle engellenemeyen bir çatışma içerisinde bulunan iki toplum için güçlü bir reçete öneriliyordu. Reçete bölünmeydi. Devletlerden biri Şark'ül-Ürdün'ü ve Filistin'in Arap kısmını içerisine alacak bir Arap devleti, diğeri ise Yahudi devleti olacaktı. Rapor ayrıca nüfus transferi ihtimalini de kuvvetlendiriyordu. Bu büyük ölçüde Arapların Filistin'in sahil kesiminden sürülmesi anlamına geliyordu¹³⁰.

Rapor halka duyurulmadan önce ne Yabancılar Ofisi ne de Koloni Ofisi rapordan memnun kalmıştı. Bölünmenin gerçekleşmesi halinde Abdullah Filistinli Araplar için ayrılmış olan toprakları haksız olarak kazanmış olacaktı. Bu Abdullah'ın Londra'da sevilmemesinden ya da daha önceki hizmetlerinin takdir edilmemesinden kaynaklanmıyordu. Daha çok Abdullah'ın bir kaza sonucu elde ettiği bu kazancın diğeri Arap liderleri açıkça düşman edeceğinin bilinmesinden ve bölünme fikrinin kabul edilmesini tehlikeye atacağını düşüncülerinden ileri geliyordu¹³¹.

Koloni Ofisi Abdullah'ın bölünme konusunda satın alınabileceğini düşünüyordu. Wauchope İngiltere'nin bölünme tasarısı taraftarı olduğu hakkında Abdullah'a bilgi vermekle görevlendirilmişti. Aynı zamanda Abdullah'ı isteklerini öne sürmesinin veya dereyi görmeden paçalarını sıvamamasının yalnızca onun, İngiltere hükümeti ve dünyanın her yerindeki özellikle de Filistin'deki Araplarla olan ilişkilerini zedelemesine neden olacağı konusunda uyardı. Filistin'in Arap kısmının Şark'ül-Ürdün'e

¹³⁰ M. Lütfullah, Karaman; *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İstanbul, 1991, s.13; Simha, Flapan; *Zionism and Palestinians*, London, 1979, s.241-251.

¹³¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 122.

eklenebileceği ihtimali Abdullah'ın görmezden gelemeyeceği kadar baştan çıkarıcıydı. Süratle bölünmeden yana olduğunu deklare etti. Bunu kendisinden başka halka açık olarak yapan bir Arap lider daha olmamıştı.¹³²

Takip eden haftalarda protesto şimşekleri Filistin üzerinde yoğunlaştı. Filistindeki Arap toplumu hemfikir olarak Kraliyet Komisyonunun bölünme önerisini reddetti. Abdullah bölünme tasarısını kabul etmekle adeta politik bir cüzzamlı haline gelmişti. Hac el- Emin'i bölünme fikrine ikna etmek için yeni kurulacak devlette hükümet başkanlığı önermiş fakat reddedilmişti. Abdullah'tan eski dostları da dehşete düşmüştü. Ragıb el-Naşâşibi ve onun kurdurduğu Ulusal Savunma partisi aleni bir şekilde kendilerini Abdullah'tan uzaklaştırmışlardı.¹³³ Hayfa ve Akra'daki destekçileri Abdullah'ın kendilerini Filistin'in Yahudi kısmında bırakabilecek bir bölünme planını kabul ettiğinden korkuyorlardı. Diğer partizanları ise hayatlarında endişe ettikleri için Filistin'e kaçmak zorunda kalmışlardı¹³⁴. Bölünmeye ve Abdullah'ın bunu desteklemesine olan tepkilere diğer Arap başkentleri de katılmıştı. Londra'nın korktuğu gibi Abdullah'ın kendisine karşı duyulan nefret bölünme fikrinin kendisine olan kadar büyüktü. Şam için, Abdullah'ın bir ay önce Türkiye'ye düzenlediği geziye ve Suriye topraklarında Haşimi monarşisi kurulması için süre gelen taleplerine karşı skoru eşitleme şansı doğmuştu. İbn Suud, Abdullah'a olan düşmanlığının doğasının gereği olarak bölünmeye tepki vermişti. En kuvvetli ve acımasız saldırı ise beklenmedik bir şekilde Irak'tan gelmişti. Irak şiddetle Filistin'in bölünmesine karşı çıkıyor ve Irak basınında Abdullah'a karşı yürütülen en sert kampanya yürütülüyordu. Abdullah'ın bölünmeyi kabul etmesine olan diğer Arap reaksiyonlarında olduğu gibi Irak da Abdullah'a karşı birikmiş şikayetlerini yansıtıyordu. Aynı zamanda Abdullah'a olan tepkilerin büyüklüğü Irak'taki mevcut rejimi tehdit eder hale gelmişti. Irak tahtına yeğeni Gazi oturduğu için Abdullah'a olan tepkiler onun da tahtını sallamaya başlamıştı¹³⁵.

1936 Yılıının Ekim ayında yapılan Bekir Sıdkı darbesinden beri Abdullah. Irak'taki gelişmeleri yakın takibe almıştı. Yeğeni Gazi'nin kuvvetini kaybetmesi ve Arap isyanından beri meşrulaşmış olan Haşimi isteklerine olan meydan okumaları Abdullah'ın oldukça canını sıkıyordu. Bu konudaki endişeleri o denli büyüktü ki, Gazi

¹³² Anne Sinai, Allen Pollack; a.g.e.,s.30.

¹³³ Robert, John and Sami, Hadawi; a.g.e.,s. 96-97.

¹³⁴ Yehoshua, Porath; *The Palestinian Arab National Movement 1929-1939*, London, 1977, s.229 ve 234.

¹³⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 123.

onu Bağdat'a davet ederek durumun sandığı kadar kötü olmadığını göstermek istemişti. Gerçekten Abdullah gördüklerinden memnun kalmıştı. Yeni hükümetin kısmen yalnızlık içerisinde olması kendisine pan-Arap politikalarını uygulaması için uygun bir zemin bırakmıştı.¹³⁶ Tabii olarak Abdullah'ın bölünmeyi desteklemesi ve buna karşı Irak'tan duyulan tepkiler, Abdullah'ın Gazi'nin tahtına korunmasına olan endişelerini doruğa çıkarmıştı. Irak'ın içişlerine karışmakta sınır tanımıyordu. Gazi ile Irak sınırları dışında buluşmalar ayarlamaya çalışıyor, üçüncü şahıslarla mesajlar gönderiyordu Bağdat'ı o kadar sık arıyordu ki, Irak santrali en sonunda telefon hattının çalışmadığını söylemek zorunda kalmıştı. Abdullah karşıtı hareketlerin bu derece tehditkar bir gelişme göstermesi İngilizleri de kızdırmış ve Abdullah'a olan bakış açılarını değiştirmelerine neden olmuştu¹³⁷.

Bu gelişmeler ışığında 1937 yazında Abdullah Arap dünyasında yalnız kalmıştı. Suriye ve Filistin'de Abdullah'a karşı suikast komploları kuruluyordu ki buralarda bunun hazırlığı içerisinde bulunan bazı kimseler tutuklanmıştı. Abdullah bu yalnızlık içerisinde Yahudi Ajansının kendisini terk etmediğinden ve o an için daha popüler olan diğer Arap liderleriyle anlaşma yoluna gitmediğinden emin olmak istedi.

Filistinliler ezici bir çoğunlukla bölünmeyi reddetmişlerdi. İki yıllık silahlı bir direnişin ardından birkaç aylığına silahlarını bırakmışlar, fakat Kraliyet Komisyonunun raporuyla öfkeleri ve hayal kırıklıkları yeniden gözle görünür olmuştu. Bu durum İngiltere'yi de Filistin'deki sorunlu politikayı düzlüğe çıkarmak için bölünmeden başka çıkar yol olmadığı konusunda ikna etmişti.¹³⁸

Filistin'deki ayaklanma Abdullah'ın menfaatine olarak bir şeyi gerçekleştirmişti. Rakip siyasi liderlerin Filistin'den temizlenmesi sonucunu doğurmuştu. Abdullah genel direnişin başlangıcından beri onların İngilizler tarafından Filistin'den çıkarılmasını savunuyordu. Komisyon raporunun açıklanması ile beraber bölünme karşıtı hareketin daha da şiddetlenmesi, İngilizlerin Arap Yüksek Komitesi'ni tutuklama kararını almasına neden oldu. Hac Emin Filistin'de tutuklanmaktan kurtuldu, ancak Lübnan'da yakalanarak, ev hapsinde tutuldu. Onunla tutuklanmaktan kaçmayı başaranlar Şam, Kahire ve Bağdat'a giderek, Filistin'deki ayaklanmayı buralardan yönettiler. Abdullah

¹³⁶ Tom, Bowden; "Arab Rebellion in Palestine", *The Middle Eastern Studies* 1, 1975, s.144-145.

¹³⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 123.

¹³⁸ Neil, Caplan; *Futile Diplomacy Vol. II: Arab-Zionist Negotiations and the End of the Mandate*, London, 1986. s. 91-93.

ise ayaklanma koşullarında Filistinli liderlerin kaçmasından meydana gelen boşluğu doldurarak, Filistin'deki nüfuzunu arttırma fırsatını iyi değerlendiremedi.

Silahlı ayaklanma doğası gereği Abdullah'ı bölünmeden çıkacak kazançlardan uzaklaştırdı. Filistinde İngiliz kuklası bir kral gibi algılanıyordu. Bölünme neticesinde Filistin'in Arap olan kesimi ile Şark'ül-Ürdün İngilizler tarafından zorla birleştirilse bile Filistinlilerin Abdullah'ın liderliğini kabul etmeyecekleri gün gibi ortadaydı. İngilizlerin de Abdullah'ın arabuluculuğuna olan ihtiyacı bitmiş görünüyordu. Çünkü Filistin'deki ayaklanmayı demir yumruğu ile ezmeye karar vermişti¹³⁹. İngilizler önce isyanı bastırmayı ve ancak ondan sonra Filistin'in geleceği hakkında konuşmayı düşünüyorlardı. Abdullah ise zaten bölünme taraftarı olduğunu açıklayarak iki taraf arasında arabuluculuk yapma şansını kaybetmişti.

İki yıl süren ayaklanma boyunca Abdullah oldukça cansız bir profil çizdi. Şark'ül-Ürdün dışına çıkmadı. Kudüs'e bile gitmedi. Yahudi Ajansı ile olan irtibatı tamamen kopmadıysa da oldukça azaldı. Şark'ül-Ürdün'deki İngiliz görevlileriyle arasına mesafe koyup, mevcut durumla ilgili beyanatlarını oldukça sınırlı tuttu. Tutumundan anlaşıldığına göre Abdullah bu karışık dönem içerisinde kendisini görünmez tutmak istiyor ve biraz olsun kendisine karşı oluşan tepkiden kurtulmak istiyordu. Şark'ül-Ürdün için ise durum daha farklıydı. Coğrafi konumundan ötürü Filistinli silahlı gerillalar Şark'ül-Ürdün'ü bir barınak olarak kullanıyorlardı. Hicaz'dan, Irak'tan ve Suriye'den gelen silah ve adamlar Filistin'e Şark'ül-Ürdün üzerinden geçiriliyordu. Filistin'deki İngiliz askeri baskısı arttığı zamanlarda Şark'ül-Ürdün silahlı direnişçiler için bir barınak vazifesi görüyordu. Şark'ül-Ürdün'ün kuzey batısında yer alan Aclun bölgesi engebeli arazisi ve gür bitki örtüsü ile direnişçi, silah ve mesaj trafiğinin en yoğun olarak yaşandığı bölge ve direnişçiler için olabilecek en güvenli buluşma yeriydi. Daha ötesinde bölgenin yerleşik köylüleri Abdullah'a karşı her zaman için sahte bir sadakat duymuşlardı. Filistinli köylüler gibi direnişçileri saklayarak ve ihtiyaçlarını gidererek onları kolluyorlardı. Yapılan hesaplara göre Şark'ül-Ürdün'ün yerlilerinden Filistin'deki direnişe katılanların sayısı 250 civarındaydı. Ayrıca bu grup tarafından Şark'ül-Ürdün'ün haberleşme şebekesi, petrol boru hatları ve hükümet binaları düzenli olarak sabotaja uğrattılıyordu¹⁴⁰.

¹³⁹ Tom, Bowden; "Arab Rebellion in Palestine", *The Middle Eastern Studies* 1, 1975, s.148.

¹⁴⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 125.

İngiltere direnişini kırmaya kesin olarak karardı. Bunu da konuşlanmış olan kuvvetlerini harekete geçirerek yapacaktı. Whitehall baştan beri bölünme fikrine pek sıcak bakmamış ve Komite raporu açıklanır açıklanmaz bölgeden elini ayağını çekerek uzaklaşmaya başlamıştı. Daha sonra Sir John Woodhead başkanlığında bir komisyon bölünme çalışmalarını yerinde incelemek için Filistin'e geldi. Komisyon çalışmaları neticesinde ortaya çıkan rapor bölünme için üç teklifte bulunuyor ve bunlardan en akla uygun olanını da işaret ediyordu. Politik durum komisyon bulguları üzerinde temellenmiş ve açık olarak ifade ediliyordu ki ne çeşit bir yolla bölünme gerçekleştirirse gerçekleştirilsin ortaya çıkan devletlerin ömürleri pek de sağlıklı olmayacaktı. Sonuçta arzulanan barışın getirilmesi bölünme tasarısıyla imkansızdı. İngiltere'nin çözümü Arapların ve Yahudilerin karşılıklı uzlaşmasında arayacağı taraflara bildirildi. Bu çözümü bulmak için Filistinli ve diğer Arap liderler ayrıca Siyonist delegeler hükümetle görüşmek için Londra'ya davet edilecekti¹⁴¹.

Abdullah komisyon üyeleriyle Filistinliler'in bütün tepkilerine rağmen buluştu. Komisyona bölünmeye alternatif olarak bütün Filistin'in Şark'ül-Ürdün'le kendi hakimiyeti altında birleştirilmesini ve Yahudilere daha geniş ölçekte bir arazide otonomi verilmesini öngören yazılı bir teklifte bulundu. Teklife göre bundan sonra manda idaresi İngiltere-İrak anlaşması çizgisinde bir anlaşmayla yeni bir yönetimle yer değiştirecekti. Çözülmesi en güç problem olan göç, otonom Yahudi bölgesinde devam edecekti. Daha sonra Arapların Yahudilere olan itimatları artınca ve Yahudilerde istekli olduğu takdirde Birleşik Arap Devleti sınırları içerisinde makul sayıda Yahudi göçmen alınabilirdi. Elbette bu konudaki karar Arapların kendilerine bırakılmalıydı¹⁴².

Bazı detayları yeni olmakla beraber Abdullah'ın planı eskiye dayanıyordu. Arap eleştirmenler bunu minyatür bölünme tasarısı olarak adlandırıyorlardı. Şark'ül-Ürdün'deki halk ise buna kepenk kapatarak, Filistinle dayanışma içerisinde olduklarını ve Abdullah'a olan karşıtlıklarını ifade eden gösteriler düzenleyerek cevap verdi.

Abdullah, Woodhead bulgularının bölünme planını kısmen tahrip ettiğini öğrendiği zaman Londra'dan kendisine bunun için bir bedel ödenmesini talep etti. Bölünme planının tartışıldığı bütün bu zaman içerisinde İngiliz politikasını desteklemişti. Planın gerçekleşmeyecek olması kendisine büyük bir zarar verecekti.

¹⁴¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 125.

¹⁴² Neil, Caplan; *Futile Diplomacy Vol. II: Arab-Zionist Negotiations and the End of the Mandate*, London, 1986. s. 92-95.

Neredeyse planın sahibi İngiltere'den bile daha fazla tepki almıştı. Arap dünyasının gözünde adeta vatan haini bir İngiliz kuklasına dönüşmüştü. Bundan kaynaklanan zararının telafi edilmesini doğal olarak istemişti. Londra bu talebe oldukça çabuk bir cevap verdi. Londra Abdullah'a 1500£'luk bir ödenek tahsis etti. Aynı zamanda Şark'ül-Ürdün başbakanı Tevfik Abu'l Huda'yı Şark'ül-Ürdün'ün statüsünü görüşmek ve Filistin hakkında yapılacak yuvarlak masa görüşmelerinde diğer Arap delegelerine önderlik etmesi için Londra'ya çağırılmışlardı¹⁴³.

Saint James Konferansı yeni bir Filistin politikası oluşturulması için bir araç olarak düşünülmüştü. Ancak Almanlarla yaklaşan savaş tehlikesi konferansın aceleyle toplanmasına neden oldu. Fakat daha önceden 1938 yılı Eylül ayındaki Münih krizi boyunca Ortadoğu'daki düzenlemelerin savaş sonrası döneme bırakılması İngilizler tarafından karara bağlanmıştı. Aynı zamanda bölünme komisyonu raporu tamamlanmadan önce bölünmenin bir süre için askıya alınmasına ve savaş neticeleninceye kadar Filistin'e Yahudi göçünün durdurulmasına karar verilmişti. İngiltere, Avrupa'daki karışık durumu ve aldığı kararları orta doğudaki bütün garnizonlarına bildirmiş ve savaşın aniden patlak vermesine karşılık onları hazır tutmak istemişti. Gerçi 38'de Avrupa'da oluşan düşmanlıklar geçici olarak önlenmişti. Ama bu savaşın kısa bir süre için ertelendiğinden daha öte bir anlam taşııyordu. Bu kısa soluklanmada Britanya imparatorluk savunmasını güçlendirmek için orta doğuda kalan hesabını görmek istiyordu. Saint James Konferansı da bu amaç için toplanmıştı

Konferans Arap, Yahudi ve İngiliz delegelerle toplandı. Arap tarafında Arap Yüksek Komitesi üyeleri (Hac al-Amin bunların arasında değildi), El- Neşasıbi'nin liderliğindeki Ulusal Savunma Partisi üyeleri Filistin'i temsil ediyorlardı. Ayrıca Arap tarafında Mısır, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen'den temsilciler bulunuyordu. Yahudi tarafında ise Filistin'deki Yahudi Ajansından ayrıca İngiltere, Avrupa, Güney Afrika ve Amerika'daki Yahudi topluluklarından temsilciler bulunuyordu. Arap ve Yahudi tarafları gayri resmi olarak bir sefer görüştüler. Konferansta esas olarak tarafların İngiltere ile yalnız olarak görüşmesi prensibe bağlanmıştı.

Konferansın sonunda İngiltere Araplarla, Yahudilerle olduğundan daha iyi bir anlaşmaya varmıştı. Ortaya çıkan Beyaz Kağıt anlaşmanın derecesini açıkça ifade

---

¹⁴³ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 126.

ediyordu.¹⁴⁴ Bundan sonraki on sene boyunca aşamalı olarak Filistin’de anayasal bir hükümet kurulacaktı; Bundan sonraki 5 yıl için yapılacak Yahudi göçü 75.000 ile sınırlandırılacaktı ki, hesaplara göre bu Filistin’deki Yahudi nüfusunu genel nüfusun üçte birine çıkaracaktı. Bu periyottan sonra Arapların rızası olmadan Yahudilerin daha fazla göç etmesine izin verilmeyecek ve arazi satışları denetim altına alınacaktı. Filistin’in nihai bağımsızlığı ise Araplar ve Yahudilerin iyi ilişkiler geliştirmesinden sonra gerçekleşecekti¹⁴⁵. Anlaşmada yer alan bu muğlak ifade Arap Yüksek Komitesi’nin hoşnut etmemiş ve güvensizlikle karşılamışlardı.¹⁴⁶

Abdullah, İngiltere’nin yeni politikasını oldukça benimsemişti. Gerçi bazı hayal kırıklıkları da yaşamıştı. Tevfik Abu’l Huda, Londra’dan Abdullah’ın daha önceden koloni ofisi ile yaptığı görüşmelerde istediği tavizleri yeterince koparamamıştı. Bu görüşmeler Abdullah’ın pozisyonunu ortaya çıkarması açısından oldukça ilginçtir. Abu’l Huda İngilizlere şunu bildirmişti: Şark’ül-Ürdün kendisini destekleyecek mali kaynakları bulmadan bağımsızlık talebinde bulunmayacak ve ek olarak Şark’ül-Ürdün’ün kendi ayaklarında üstünde durabilmesi için Filistin ve Suriye ile birlik olmasının gerekli olduğunu söylemişti .Aynı zamanda Abdullah’ın Şark’ül-Ürdün’de daha fazla destek edinmek için daha fazla para harcamaya gereksinim duyduğunu belirtmişti. Abdullah’ın kabilelerin sadakatini satın almasını sağlayacak bir fonun oluşturulmasını istemişti. İngiltere, Abdullah’ın ve Şark’ül-Ürdün hükümetinin istediği tavizleri White Paper’ın açıklanmasından birkaç gün önce verdi. Bu bir nevi rüşvet anlamına geliyordu. Böylece Emir Abdullah ve hükümeti kazandığı tavizlerden ötürü Saint James kararlarının reklamını halka en iyi bir şekilde yapabilecekti. Tavizler: komşu Arap ülkelerde konsolosluklar açılması, Abdullah’ın güçlendirilmesi için eli açık olunması ve askeri kuvvetlerin desteklenmesi, şahsi ödeneğinin yıllık 18.000£’a çıkarılması, mali ve idari denetimin azaltılması ve bürokrasideki ikinci derecedeki memurların mümkün olduğu zaman Şark’ül-Ürdün’lülerle değiştirilmesi şeklindeydi¹⁴⁷.

İngiltere’nin yeni Filistin politikasına karşı diğer Arapların reaksiyonları ise oldukça karışıktı. Abdullah gibi El- Neşaşibi’de yeni politikadan oldukça memnundu.

¹⁴⁴ J.C. Hurewitz; *The Struggle for Palestine*, New York, 1950, s. 101 vd.

¹⁴⁵ Neil, Caplan; *Futile Diplomacy Vol. II: Arab-Zionist Negotiations and the End of the Mandate*, London, 1986. s. 240-259.

¹⁴⁶ Bernard D., Weinryb, “The Lost Generation in Palestine”, *The Middle East Journal*, VII, No:4, 1953, s. 417.

¹⁴⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 126.

Abdullah'la aralarında iki yıldır bulunan gerginlikte politika değişikliğiyle beraber son bulmuş oluyordu. El-Emin ise yeni politikayı kabul etmedi ve Arap Yüksek Komisyonu Üyelerinin büyük bir bölümü de onunla beraber hareket ettiler. Yine de üyelerinin küçük bir kısmı yeni politikayı kabullenmişti. Benzer şekilde Arap ülkeleri de tasarıyı açık bir şekilde reddetti. Sadece Irak ve Mısır gözlerden uzak olarak yeni politikanın kabul edilmesi için ısrar ediyordu. Beyaz Kağıt Abdullah'ın Araplar arasında düştüğü kötü durumdan çıkmasına, aynı zamanda Filistin ve dışarısındaki elit Araplar arasında bir bölünme yaratarak, Filistin Yüksek Komitesinin zayıflamasına katkıda bulunmuştu.

İkinci Dünya Savaşının çıkması daha sonra Abdullah'ın Filistin'deki rakiplerinin zayıflatmasına da katkıda bulunacaktı. Savaşın başlangıcıyla Birinci Dünya Savaşının umutları ve hayalleri yeniden canlanmıştı. Birinci Dünya Savaşındaki bütün yararlılıklarına rağmen savaş sonrası düzenlemeler neticesinde hayal kırıklıkları ile başbaşa kalmışlardı. Ne olursa olsun savaş tam bir muammaydı. Tecrübe etmişlerdi ki, marjinal olarak içine girilince şahıslar ve ülkeler için her türlü olasılığa açıktı. Filistinli Araplar arasındaki diplomatik beklentiler yerini politik teşkilatlanmalara bıraktı. Sonraki 5 yıl boyunca Filistin ulusal hareketi oldukça sıkıntılı bir dönem yaşayacaktı ve İngilizler Filistin'de boğucu bir askeri kontrol kuracaklardı. Hac el-Emin savaşın büyük bir bölümünü Almanya'da geçirecek ve Abdullah ise savaş sonrası dönemde Filistin'de yarım bırakılan yapılanmada yer almak için hazırlıklarını görecektir¹⁴⁸.

4. KIRKBRİDE DÖNEMİ

3 Eylül 1939' da savaşın başladığı haberi Amman'a ulaştı. Abdullah süratle Kral VI. George'a bir destek telgrafı çekti ve o gece içerisinde alman elçiliği çalışanlarının tamamı göz altına alındı. Ertesi gün sansür ve idari alıkoyma gibi alışılmamış bir yapıyı kuran acil eylem planı devreye sokuldu. Abdullah İngiltere'ye Arap lejyonunun kullanılmasını önerdi ve muhtemelen İngilizlere olan bağlılığını kanıtlayabileceği bir fırsat verebilecek olan Şark'ül-Ürdün'de İngiltere'ye karşı yerel düşmanlıklar sahnelenmemesi de onu oldukça üzmüş olmalıydı.

İngiltere'ye manda bağı ile bağlı Arap ülkeleri içerisinde sadece Şark'ül-Ürdün, İngiltere'ye savaş döneminin gerektirdikleri için direnmeden kucak açmıştı. Abdullah

¹⁴⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 128.

İngiltere sayesinde işbaşında olduğunun farkındaydı ve II. Dünya savaşının çıkmasıyla beraber İngilizlerden bağımsız bir politika izlemeye çalışmayarak bağlılığını ilan etti¹⁴⁹. Karşıt olarak Mısır kendisini kavgacı olmayan bir müttefik olarak ilan etmişti ve İngiltere, Kral Faruk ile Başbakan Ali Mahir'in Eksen (AXİS) sempatizanlarını koruduklarına inanıyordu. Irak hükümeti savaş boyunca tarafsız kalmak niyetindeydi. Irak hükümetinin İngiltere'ye olan hisleri o derece karışık ki, İngiltere-İrak anlaşmasının hükümlerinin uygulanmasında oldukça isteksiz görünüyordardı ve bu isteksizlik Irak ile İngiltere'yi 1941 yılında bir savaşa sürükleyecekti. Kişisel bağlılıkların olması veya olmaması aslında Araplar için pek de bir şey ifade etmiyordu. Avrupa'daki savaş Araplara bir şeyi açık olarak göstermişti ki Birinci Dünya Savaşı ile başlayan özgürlük yolundaki çalışmalarını tamamlayabilmek için bir fırsat doğmuştu. Bunu, İngiltere ile ittifak yaparak da ya da İngiltere'nin savaştan mağlup ayrılmasını umarak başarabilirlerdi. Abdullah için ise fazla bir seçenek yoktu. Onun Şark'ül-Ürdündeki varlığını yaratan İngiltere'ydi ve Hükümetinin'de işlerliğini devam ettirebilmesi için İngiliz mali desteğine ihtiyacı vardı. Onun hakimiyeti bölgedeki insanların kendisine olan, sadakatine veya saygısına değil İngiltere'nin üstün askeri gücüne dayanıyordu. İngiltere'nin savaşı kaybetmesi demek Abdullah rejiminin sonunun gelmesi demektir. Bu şartlar altına İngiltere ile ittifak yapmaktan ve İngilizler ile kendisi için en iyisini dilemekten başka çaresi yoktu.

Abdullah'ın İngiliz yanlısı politikalarına Şark'ül-Ürdün içerisinde çok az bir karşıtlık vardı. Yirmi yıllık manda yönetimi boyunca ne bağımsız bir siyasi örgüt yapısı oluşturulabilmiş ne de milliyetçi politikaların etkili bir şekilde uygulanmasına zemin oluşturacak nüfussal ve ekonomik bir yapı mevcuttu. Şark'ül-Ürdün'ün 1938'deki toplam nüfusu 300.000 olarak tahmin ediliyordu; en kalabalık şehirleri Salt ve Amman'dı ki nüfusları aşağı yukarı 20.000 civarındaydı. Arap lejyonu İngiltere tarafından sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu ve Irak ordusunda olduğu gibi siyaseten nüfuz edilebilecek bir yer değildi¹⁵⁰. Birkaç tane endüstriyel kuruluş vardı ve bunlarda çok ufak ölçekliydi¹⁵¹. Şark'ül-Ürdün'de erişilebilen eğitim hala temel düzeydeydi ve yerli bir aydın sınıfı oluşmamıştı. Siyasi gücün biçimsel kuruluşları olan bürokrasi ve siyasi partilerin kuruldukları 1928 yılından beri hiçbir siyasi bağımsızlıkları olmamıştı

¹⁴⁹ Tayyar, Arı; *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s. 180-181.

¹⁵⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 129.

¹⁵¹ Konikoff, A.; *TransJordan an Economic Survey*, Kudüs, 1943, s.71-73.

ve İngiliz elçiliği Şark'ül-Ürdün'ün içişlerinde İngiltere-Şark'ül-Ürdün manda antlaşmasının tolere ettiğinden fazlasıyla kontrol sağlamıştı. Örneğin yeni İngiliz Elçisi Alec Kirkbride 1939 Kasımında şu notu düşmüş: *Başbakan (Tevfik Abu'l Huda) ve ben idari meselelere yönelik olarak karşılıklı ve gayri resmi olarak bazı konsültasyonlar üzerinde anlaştık.*¹⁵² Bu konsültasyonlar ise şöyleydi: İngiltere ile Şark'ül-Ürdün arasındaki manda bağı devam edecektir. Yasama meclisinin görev süresi üç yıldan beş yıla uzatılmış ve 1940 yılında yapılacak olan genel seçim 1942 yılına ertelenmiştir. Yeni meclis Kasım 1942'de toplandığında ise alışlagelmiş standartlarının dışında olarak tek bir görüş ayrılığı olmaksızın 32 yeni kanunu mecliste onamıştı. Görüldüğü gibi Şark'ül-Ürdün içerisinde Britanya'dan bağımsız bir siyasi yapı vücuda gelmemiştir ve İngilizlerin de buna izin vermek gibi bir niyeti de yoktu.

Ülke içerisinde zayıf bir muhalefet vardı fakat yüzeysel, dağınık, çoğu zaman fırsatçı ve teşkilatlı olmaktan uzaktı. Bu muhalefete ya da potansiyel muhalefete karşılık İngilizlerin iki tane çok kuvvetli silahları vardı. Bunlar savaş zamanı acil eylem planı ve en önemlisi paraydı. 1940 Ekiminde Arap Lejyonuna Peake'in halefi olarak komuta eden Glubb'a sıradışı ve öngörülemeyen harcamalar için 1000£ verilmişti. Ayrıca Abdullah'a şahsi ödeneği olan 18.000£'un yanı sıra 5000£ ek ödenek verilmişti.

4.1. Velihtlık Meselesi

Şark'ül-Ürdün'e dışarıdan bakınca pespembe görünmesine karşın ufukta büyük gerginlikler olabilirdi. En azından İngiliz Elçisi Alec Kirkbride buna inanıyordu. Onun için Abdullah'ın büyük oğlu ve veliahtı olan Talal büyük bir problem olabilirdi.

Talal'ın 1934 yılında evlenmesinden sonra babasından bağımsız olarak Amman'da sesiz bir aile hayatı kuracağı umuluyordu fakat onun ayrı bir malikane kuracak yeterli parasının olmaması ve babasına olan mali bağımlılığı ikisi arasında ciddi çatışmaların yaşanmasına neden oldu. 1935 yılında Talal'ın ilk oğlu Hüseyin'in doğması geçici olarak ikisinin arasını yumuşatsa da çatışma bir süre sonra kaldığı yerden devam etti ve Abdullah onu bir süre saraydan uzak tutmak için Kahire'ye gönderdi¹⁵³.

¹⁵² Mary C., Wilson; a.g.e., s. 130.

¹⁵³ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 131.

Baba ve oğul arasındaki bu husumet politik olarak da renk vermeğe başladı ki Talal'ın adı genellikle muhalifler ile anılıyordu. İngiltere ise ikisi arasındaki bu bölünmenin siyasi fırsatçıları harekete geçireceğinden korkuyordu ve bu korkular savaşın başlamasıyla beraber zirveye tırmanmıştı. İngiltere mandalarında kendisine karşı oluşabilecek muhalefet hareketlerine karşı normal zamanlardan daha fazla hassaslaşmıştı. 1939 başlarında Abdullah yalnızca İngiliz Elçisi değil Aynı zamanda eski bir arkadaşı olan Alec Kirkbride'a Talal'ın olumsuz davranışlarından ötürü bütün vekaletini ikinci oğluna verdiğini yazmıştı. Kirkbride bu durumu Yüksek Komiserine yazdığı kanaatini de ekleyerek Abdullah'ın, Talal'dan ziyade ikinci oğlu Nayyif'i kendinden sonra tahta geçirmek niyetinde olduğunu iletmişti. Yüksek Komiseri de bunu Londra'ya bir zarf içerisinde kendi kişisel görüşü olan "Şüphesiz ki ikisi karşılaştırıldığında Nayif daha güvenilir ve iyi huyludur" cümlelerini de ekleyerek gönderdi¹⁵⁴.

Savaş çıkmadan önce bile Kirkbride Talal'ı tahttan uzaklaştırmak için ön adımları atmıştı. Abdullah'a dolaylı olarak halefini belirlemek için farklı bir kanun yapabileceğini belirtti. Ayrıca ne önceki ne de şimdiki başbakanın, Talal'ın altında çalışmayı kabul etmeyeceğini ifade etti. Daha sonra Kirkbride'ın kışkırtmalarıyla Yüksek Komiseri, Koloni Ofisi'ne telgraf çekerek Abdullah'ın diabet hastası olduğunu ve bir vekaletlik kanununun acilen tasarlanması gerektiğini bildirdi. Koloni Ofisi bu duruma oldukça şüpheli bakmıştı. Onlara göre Nayif abisine göre sönük ve etkisizdi. Bu durum ileride İngiltere'nin menfaatlerini zedeleyebilirdi. Fakat sonunda kararı bölgede bulunanlara danışarak vermeği kabul ettiler.ve Kirkbride da Koloni Ofisine, Talal'ın davranışlarında ölçülü olmadığını, güvenilmez bir kişiliği olduğunu ve kalben İngiltere'ye karşı olduğunu açıklayarak meseleyi halletti. Fakat nasıl olduysa tam da o dönemde Abdullah ile Talal'ın arası düzelmişti. Yüksek Komiseri de hazırladığı vekaletlik tasarısını ikisinin bir başka anlaşmazlığında kullanmak için hazırda tutmayı yeğledi.

Tasarıya göre taht Abdullah'a en yakın olan erkek aile üyesine geçiyordu. Bu durumda taht önce Talal'a daha sonra da oğlu Hüseyin'e geçiyordu. Fakat eklenen bir maddeyle en büyüğün taht için uygun bir aday olmaması halinde kralın iradesiyle tahtın boş bırakılabilirdi. Böylece bu hüküm ışığında Talal tahttan mahrum bırakılabilirdi. Vekaletlik yasası yasama meclisinden süratle geçti ve 16 Ocak 1941 de

¹⁵⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 131.

uygulamaya kondu. Aynı gün Abdullah gizli bir irade yayınlayarak Talal'ı tahttan men etti. Üç kopya olarak hazırlandı ve mühürlenerek zarflara konuldu. Birisi Emirin divanında (özel ofis), diğeri başbakanının ofisinde ve sonuncusu da İngiliz Elçiliğinde muhafazaya alındı. Bu dönemde savaş da Şark'ül-Ürdün sınırlarına yaklaşmaktaydı¹⁵⁵.

4.2. Arap Lejyonu ve Savaş

Fransa'nın 1940 yılında Almanlara boyun eğmesi ve Suriye de oluşan boşluk neticesinde potansiyel bir düşmanlık savaşı orta doğunun kalbine ve Abdullah'ın kapısının eşiğine getirmişti. Fakat bu savaş ilk olarak Suriye'den değil Irak'tan patlak vermişti. Olaylar Abdullah'ın yeğeni olan ve bir İngiliz yandaşı olan Kral Naibi Abdullah'ın bir darbeyle devrilmesiyle başladı ve Irak'taki ve Bölgedeki İngiliz çıkarlarını tehdit eder bir boyuta ulaştı.

Darbe Abdullah üzerinde derin bir şok yaratmıştı. Bu Arap dünyasının duygularının ve fikirlerinin değiştiğini gösteren, gözden kaçırılmaması gereken bir işaretti. Ortaya çıkan bu yeni kuvvet odakları da onun politik anlayışına ve çıkarlarına düşman olarak kuvvet topluyordu. Kayın biraderi Nuri al-Said'de resmi olarak başbakanlığı ve dışişleri bakanlığını beraber yürütüyordu ve onun da adı İngilizler ile beraber anılıyordu. Nuri, Amman'a uçakla habersiz olarak kaçarak geldi. Kral naibi olan Abdullah ise Amerikan elçiliğinin yardımıyla Bağdat dışına kaçabildi. İngiliz yanlısı diğer Iraklılar ise Nuri'ye birkaç hafta sonra Amman'da katıldılar. Bu grup beklemeye geçmişken İngiltere'de yeni kurulan Rashid Ali el-Gaylani hükümeti hakkında birşeyler yapmaya hazırlanıyordu.

İngiltere'nin dostlarının Irak dışına atılması İngilizlerin Irak'ı aktif olarak müttefiklerin yanında savaşa sokma çabalarına noktayı koydu. Irak'ın Almanya'ya karşı savaş ilan etmeyi reddetmesi ve İtalyanlarla olan diplomatik ilişkilerini kesmemesi İngilizlerin canını bir hayli sıkıyordu. Buna bir de Irak'ın eksen devletleri ile irtibata geçtiği söylentileri çıkınca İngiltere çok geç olmadan Irak'la işbirliğinin sağlanması için harekete geçti. Böylece Rashid Ali darbesinden bir ay sonra Irak ve İngiltere arasında savaş çıkmış oluyordu. Abdullah içinse İkinci Dünya Savaşının başlangıcından beri İngiltere'ye olan bağlılığını gösterme şansı doğmuş oluyordu. Arap Lejyonu Mekanize

¹⁵⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 132.

Tugayından 350 askeri çölde İngiliz askerlerine rehberlik etmesi için Irak'a gönderdi. Arap Lejyonu görevini başarıyla yerine getirdi ve Bağdat'ın kuzeyindeki demiryolu hattını kesti¹⁵⁶. İngiliz askerleri güneyden ve batıdan, Arap lejyonunda kuzeyden Rashid'i kuşatınca, Rashid taraftarları ile birlikte doğuya İran'a kaçtı¹⁵⁷.

Arap Lejyonunun kardeş bir Arap devletine karşı kullanılması Şark'ül-Ürdün içerisinde hiç de hoş karşılanmadı. Abdullah'a, hükümete ve İngiltere'ye karşı ihtiyatlı eleştiriler yükselmeye başladı. Buna karşılık hükümet de Acil eylem kanunu yasalaştırarak uygulamaya koydu, gösteri ve mitingleri yasakladı, motorlu taşımacılığa yasak getirildi. Kabilelerden seçtikleri muhafızları, yolları ve demiryolu köprülerini korumakla görevlendirdiler. Radyo yayınlarını ve gazeteleri sansüre tabi tuttular. Devlet dairelerinde dedikodu yapılmasını yasakladılar. Bu önlemler sayesinde Kirkbride Arap Lejyonunun Irak'ta kullanılmasından genel olarak hoşnut olduğunu rapor edebildi. Fakat orta da genel hoşnutsuzluğa dair başka işaretlerde vardı. Okul çocukları mevcut uygulamayı protesto etmek için gösteriler yapmışlardı. Bu öğrenciler okullarından atıldı ve öğretmenlerinin üzerine de ateş açılmıştı. Ayrıca Beni Şakir şeyhlerinden Haditha el-Kuriş'a da adamlarına İngiltere'nin buyruğuyla Arap kardeşlerine karşı savaşmaktansa Lejyondan ayrılmaları yönünde çağrı yapmıştı. Sonuçta o da bu eyleminin sonuçlarından kaçınmak için Suudi Arabistan'a kaçmak zorunda kalmıştı. En kötüsü ise Şark'ül-Ürdün sınır kuvvetleri içerisinde bir ayaklanma çıkmasıydı: bir bölük Irak sınırına geçmeyi reddetmişti ve yedi subay askerleri silahlarını İngilizlerine karşı kullanılmaları için kışkırtmaya çalışmıştı. Fakat Lejyon genel olarak İngiltere'ye sadık kalmıştı¹⁵⁸.

İngiltere, Irak'ta inisiyatif ele aldıktan sonra bölgedeki güvenliğine yönelik olarak geliştirdiği hareketini Suriye'deki Vichy kuvvetleri üzerine genişletmeye karar verdi. Saldırının başlangıcında Arap Lejyonu yer almamıştı. Fakat daha sonra Palmira çatışmalarında yer aldı ve Fırat havzasında bulunan Dayr al-Zavr bölgesinde devriye görevlerini yürüttü. Bu görevler tamamlandığında İngiltere, lejyona karşı duyduğu güveni büyütülmesine izin vererek açığa vurdu. Bu durum lejyonunun durumunu oldukça kötü etkiledi savaşa hazırlanırken acemi erleri eğitmeye başladılar.

¹⁵⁶ Bkz. John Bagot, Glubb; *The Story of the Arab Legion*, London, 1946,279-94 ve 309-45

¹⁵⁷ Alek Seath, Kirkbride; *A Cradle of Thorns*, London, 1956.s.134.

¹⁵⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 133-34.

Lejyon daha sonra savaş dönemi boyunca hiçbir çarpışmaya katılmadı ama 1946 yılına gelindiğinde savaş öncesindeki halinden dört kat daha büyük bir hale gelmişti¹⁵⁹.

Böylece İngiltere'nin lejyona olan borcu ödenmiş bulunuyordu fakat asıl problem Abdullah'a olan borcun nasıl ödeneceğiydi. Her ne kadar sadakati İngiltere'ye olan bağımlılığından kaynaklansa da daha önce hep ödüllendirilmişti ve bu sefer de benzer ümitler taşıdığı muhakkaktı. Gerçi Abdullah'ın ihtirasları belliydi: Şark'ül-Ürdün'ün bağımsızlığını istiyordu ki makuldu ve daha büyük bir Suriye'nin kurularak tahtına oturmak istiyordu kesinlikle makul değildi.

Abdullah bu savaşta babasının I. Dünya Savaşında oynadığı rol gibi bir rol oynamayı çok arzulamıştı. İngilizlerin baş müttefiki olmayı istemişti ve bu pozisyonunun doğal bir sonucu olarak Mısır'ın doğusundaki ana Arap lider olarak tanınmak istiyordu. Fakat I. Dünya Savaşından beri geçen 20 yıllık süre zarfında İngiltere Ortadoğu'da çok fazla çıkar sağlamıştı ve pozisyonunun gereği olarak dayanacak pek çok lider ortaya çıkarmıştı. Abdullah uzun bir süredir İngiltere'ye sadakatle hizmet etmesine rağmen İngiliz devlet adamlarına en önemli Arap lideri sorulduğu zaman onun adı pek de öne çıkmıyordu. Abdullah'ın eski dostu Winston Churchill bile bir seferinde Abdullah'ın en büyük düşmanı olan İbn Suud'u "Yaşayan en büyük Arap" olarak tanımlamıştı. İbn Suud İngiltere'nin menfaatine olacak şekilde Irak ve Şark'ül-Ürdün yönünde genişlemekteydi. Geçmiş dönemler hatırlandığında bunun bir uygulaması da Abdullah'ın babası üzerinde yapılmıştı. Churchill, İbn Suud'un kutsal toprakların yöneticisi olmasından hareketle Araplar arasında iyi karşılandığını ve bunun yanı sıra Filistin'de konusunda bir anlaşma sağlanmasını kabul ederse İngiltere tarafından da onanacağını gayet iyi biliyordu¹⁶⁰.

Abdullah savaşın başlamasıyla hırsları bilenen tek Arap lider değildi elbette. Arap hinterlandı içerisinde daha geniş toprak düşleri kuran ve engin Arap coğrafyasında kendisine manevi bir liderlik vasfı oluşturmaya gayret eden başkaları da vardı. Suriye, Lübnan, ve Filistin, Şark'ül-Ürdün gibi manda bağlarını bırakıp daha eşit şartlarda İngiltere ile masaya oturmak istiyorlardı. Irak ve Mısır görünüşte bağımsız olsalar da İngiltere ile olan münasebetlerini daha dengeli ve eşit koşullara dayandırmak istiyorlardı. Arap liderler şunu çok iyi biliyorlardı ki Avrupalı devler arasındaki çatışma

¹⁵⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 134.

¹⁶⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 134.

bittiği zaman parçalar eskiden olduğu gibi yerlerine oturacaktı ve eğer Arapların birliği konusunda şey elde edeceklerse bunu savaş sırasında ve İngiltere'yi karşlarına alarak elde edeceklerdi¹⁶¹.

Abdullah içinse Arap birliğini gerçekleştirmek konusundaki durum tam tersineydi. Bir taraftan Şark'ül-Ürdün'ün limitlerini ve kendisinin İngiltere'ye olan bağımlılığının farkındaydı. Daha büyük bir Arap devletinin kurulması ve idaresinin kendisine verilmesi onun İngiltere'den gerçek anlamda alabileceği tek gerçek özgürlüktü. Diğer taraftan şunu çok iyi biliyordu ki İngiltere onun Ortadoğu'daki yegane müttefikiydi ve manda idaresi altındaki Arap ülkelerini özgür bırakmaya karar vermesi halinde bir Arap birliği kurmak düşüncesi başarılması daha güç bir hal alacaktı. Abdullah onun için diğer Arap ülkeleriyle birleşmeyi, özgürlüğünü kazanmaktan daha öncelikli olarak görüyordu¹⁶².

4.3. Abdullah ve Suriye Üzerindeki Emelleri

Abdullah yirmi yıldan uzun bir süredir hakimiyet alanını Suriye, Hicaz ve son zamanlarda da Filistin'e doğru genişletmek için çalışıyordu. Fakat çoğu zaman en fazla dikkatini verdiği yer Şam olmuştu. Gözünü kardeşi Faysal'ın 1920'de çıkarılmasından beri Suriye'ye dikmişti. Faysal daha sonra İngiltere tarafından Irak tahtına oturtulmuş ve burayı her zaman kendisi için düşünmüş olan Abdullah Suriye tacını giyerek kardeşi ile olan mücadelesinde skoru eşitlemek istemişti. Bu tutkusunu muhattabları tarafından da gayet iyi biliniyordu. Churchill 1921 yılında Abdullah'a Şark'ül-Ürdün topraklarının idaresini verirken, eğer bu toprakları iyi (istediği şekilde) yönetirse İngilizlerin, Fransızları Abdullah'ı Suriye tahtına oturtmak konusunda ikna etmek için elinden gelen gayreti göstereceği sözünü vermişti. Bütün bu olaylar Faysalın Irak tahtına oturması ve Churchill'in Britanya'nın kendisi için elinden geleni yapacağı sözü Abdullah'ın Suriye'ye olan tutkusunun temel dayanaklarını oluşturmaktaydı. Kendisine verilen sözün tutulacağı beklentisi ve kardeşine olan kıskançlığı bir anlamda onu ömrü boyunca büyük bir sadakatle İngiltere'ye hizmet etmeğe sevkmişti.

Suriye Abdullah'ın siyasi vizyonunda sabit bir beklentiydi. Fakat bu beklentisine yönelik çalışmalarını politik koşulların yarattığı gel gitlere göre artıyor ya da azalıyordu.

¹⁶¹ Fayeze, Sayegh; *Arab Unity*, New York, 1959, s.81-94.

¹⁶² Mary C., Wilson; a.g.e., s. 135.

Örneğin savaş başlamadan önceki 3 yıl boyunca politik beklentileri oldukça azalmıştı. Bu periyot boyunca Haşim el-Atasi'nin Cumhurbaşkanlığında ve Cemil Mardam'ın başbakanlığındaki Milliyetçi Blok hükümeti baştaydı ve Abdullah'ın çıkarlarına tamamen zıt bir siyasi duruşları vardı. Neyse ki 1937 yılında Filistin'in bölünme planı ortaya çıkınca Abdullah'a yeni bir yöne doğru genişlemek için bir fırsat ortaya çıkmıştı. Böylece Suriye'ye olan ilgisi aşamalı olarak azaldı ve Abdullah politik enerjisini Filistin üzerinde yoğunlaştırmaya başladı. 1939 yılına gelindiğinde ise bölünme planının suya düşmesiyle Abdullah'ın gözleri tekrar Suriye yönüne döndü. Milliyetçi Blok hükümeti, Fransa'nın Fransa-Suriye anlaşmasını onaylamaması ve Türkiye'nin Hatay'ı ilhakına seyirci kalması sebebiyle gözden oldukça düşmüştü.

1939 yılı Abdullah'ın Suriye'de geleceğini araması için oldukça uygun bir yıldır. Filistin'i tamamen unutmuş değildi fakat Suriye tahtına olan isteğini daha geniş ve hırslı bir konsept de ele almaya başladı. Daha büyük bir Suriye kurmayı hedefliyordu. Yeni coğrafya Suriye ve Şark'ül-Ürdün'ün yanı sıra Filistin ve Lübnan'ı da içine alacak şekilde tasarlanmıştı. Savaşın ilan edilmesinden bir ay sonra Abdullah Koloni Ofisine Churchill'in 1921 yılında verdiği söz hakkında bir mektup göndererek onlardan Churchill'e şu mesajı iletmelerini istedi. Churchill'in verdiği tavsiyelere tam olarak uyduğunu ve şimdi kendisine verilen sözün tutulmasını bekliyordu. Tabii Abdullah Londra'da kendisine Suriye tahtının verilmesinin tasavvur edilemez görüldüğünü ya da Churchill'in Arapların birleştirilmesi konusunu ele alırken kendisinden ziyade İbn Suud'u uygun bulduğunu bilmiyordu. Aslında Londra Abdullah'a karşı ilişkilerinin bozulmasından endişe ettiğinden hiçbir zaman dürüst olmamıştı. Abdullah bütün bunları bilmediğinden 1941 yılında Müttefiklerin Suriye'yi işgal etmesiyle bölgenin yolunun kendisine açıldığını düşünüyordu¹⁶³.

8 Haziran sabah saat altıda Kirkbride Abdullah'a Suriye ve Lübnan'ın Müttefikler tarafından işgal edileceği konusunda bilgi verdi¹⁶⁴. Abdullah bu haberi alınca oldukça gücenmişti. İki konu kendisini oldukça düşündürmekteydi. Abdullah'a daha önce bu tip bir konuda hiç danışılmamıştı ve bu da Abdullah'ın Suriye'ye olan isteklerine bir değer verilmediğini gösteriyordu. İkinci olarak da işgalinden önce Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık sözü verilmişti ve böyle bir yapılanmaya gitmek Şark'ül-Ürdün ve Abdullah'ı bölgede ikincil bir konuma sokardı. Resmi olarak bu durumdan duyduğu

¹⁶³ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 135.

¹⁶⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 136.

hoşnutluğu yarım yamalak bir şekilde bildirmişti. Fakat kendisine danışılmadan böyle bir işe kalkışmanın Şark'ül-Ürdün'ün gösterdiği dürüst işbirliğinin ve ülkenin kurulduğu günden beri İngiltere'ye karşı gösterilen sadakatin hiçe sayılması anlamı taşıdığını ve bunun iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin yıpranmasına neden olacağını da ortaya koymuştu. İşgalin tutarsız doğası da Abdullah'ın endişelerini iyice arttırmıştı¹⁶⁵.

Müttefik işgali İngiltere'nin nüfuzunu Suriye içerisine doğrudan yerleştirmesine olanak tanımıştı. Bu noktadan sonra İngiltere, Fransızların Suriye'ye özgürlüğünü vermesi için ikna etmeye çabaladı. Altı çizilen fikir şuydu: Araplar Filistin toprakları dışındaki bütün Arap topraklarında tatmin edilmeliydi böylece Filistin konusunda daha uzlaşmacı bir tavır takınabilirlerdi. Fakat Suriye'de Arapların tatmin edilmesi tahta Abdullah'ın çıkarılacağı anlamına gelmiyordu ve Eylül ayında o sıra da Kahire'de bulunan Devlet Bakanı Sir Oliver Lyttelton Amman'a gelerek Abdullah'a durumu açıkladı.

Bundan sonra İngiltere'nin Suriye politikasının temel prensibi milliyetçiler ile anlaşmak olarak belirlenmişti. Bu amaçla İngiltere Abdullah'ın cumhuriyetçi düşmanları olan Milliyetçi Bloğa ve liderleri Şükrü al-Kuvatli'ye yanaşmaya başladı. 1943'ün başlarında Fransa'nın atamış olduğu cumhurbaşkanı olan Tac el- Din el-Hasani öldü ve Fransa anayasal bir hükümet kurmak ve Suriye'deki pozisyonunu garantiye almak konusunda oldukça sıkıntılı bir duruma düşmüştü. Bunu daha önce Suriye'nin kabul ettiği fakat Fransa'nın onaylamayı reddettiği Franco-Suriye anlaşmasını uygulamaya koyarak gidermek istiyorlardı. Onun için General Catroux seçimlerin yapılacağını ilan etti ve el-Kuvatli'ye bir anlaşma önererek önceki anlaşmayı onaylaması koşuluyla kendisine başkanlık seçimlerinde destek olma teklifinde bulundular. Al-Kuvatli teklife oldukça sıcak bakmıştı fakat hem İngiltere hem de Irak teklifi kabul etmemesi için baskı yapmaya başladılar. Fransızlarla kendi çıkarları için anlaşma yapmasının adını lekeleyeceği tehdidinde bulunmuşlardı. İngiltere, Suriye'nin Fransızlarla ileride tamamen İngiliz hakimiyeti altında olacak olan Ortadoğu'da muhtemel bir birleşme senaryosuna engel olacak bir ilişki içerisine girmesini istemiyordu. İngiltere ve Irak kendisine günü kurtaracak şekilde hareket etmesi ve Fransızlarla gizli anlaşmalar yapmaktan kaçınması yönünde tavsiyede bulunmuştu.

¹⁶⁵ Porath, Yehoshua; *In Search of Arab Unity 1930-1945*, London, 1986, s.22-39.

Böylece Ağustos ayında yeni meclisin açılmasıyla beraber Kuvatlı arkasındaki İngiliz desteğiyle beraber cumhurbaşkanlığına getirildi. Tepki olarak Abdullah'ta Fransızlarla bir ittifak arayışına girmiş ve diğer partiyi desteklemişti fakat seçimleri kazanmalarını sağlayamamıştı¹⁶⁶.

Abdullah'ın Suriye'deki destekçilerinin büyük bir bölümünü Milliyetçi Blok yönetiminden hayal kırıklığına uğramış veya muhaliflerden oluşan fırsatçı insanlardı. Abdullah'ın Suriye tahtında hak iddia etmesi onları bir müknatis gibi Abdullah'a çekmişti. Taraftarları iç politikanın gösterdiği değişimlere göre artıyor veya azalıyordu. Fakat hiçbir zaman Abdullah'tan başka hiçkimse onun Suriye'de bir geleceği olduğuna kesin olarak inanmıyordu. Aslında Abdullah'da mevcut rejime karşı kendisini destekleyenlerin katılımlarını fazla önemsemiyordu. Çünkü bunun kendisine gerçek anlamda bir destek getireceğine düşünmüyordu. Suriye tahtına oturabilmesi sadece ve sadece Britanya'nın bu konuda istekli olmasına bağlıydı .

Abdullah'ın Suriye politik hayatı içerisinde yer alan kayda değer destekçileri sadece milliyetçi monarşist küçük bir gruptan ibaretti örnek verecek olursak uzun bir süredir Haşimi müttefiki olan Bakri ailesini ve Abd el-Rahman Şahbandar'ı gösterebiliriz. Bakri'ler için Abdullah Arap kültürünü ve geleneklerini canlandıran bir liderdi ve onunla İstanbul'daki gençlik yıllarına dayanan bir bağları vardı. Şahbandar ise daha farklı nedenlerle Abdullah'ı destekliyordu.

Abd el-Rahman Şahbandar saygın bir milliyetçi, monarşi yanlısı ve İngiliz dostuydu. Aşırı bir şekilde Milliyetçi Blok düşmanıydı ve Abdullah onun için bütün bu hassasiyetlerinin bir sembolüydü. 1925-27 ayaklanmasından sonra Suriye'den sürüldü ve 1937 yılına kadar geri dönemedi (muhtemelen Milliyetçi blok hükümetine karşı olan tavrından ve çevrilen entrikalardan ötürü dönemedi).

Şandabar ve Fevzi al-Bakri'nin de aralarında bulunduğu 25 kişilik Suriyeli delegasyon 1939 Mayısında Abdullah'a yeğeni Irak Kralı Gazi'nin ölümünden ötürü başsağlığı dilemek için Şark'ül-Ürdün'e geldiler. Gazi'nin ölümüyle beraber Arap hareketini sembolik liderliği boş kalmıştı ve Şandabar ziyaretiyle açıkça Abdullah'ı Suriye tahtına aday göstermiş ve onun Arap birliğinin gelecekteki lideri olacağını göstermek istemişti. Aynı zamanda kendi iletişim kanallarıyla İngilizlerle irtibata geçerek Şark'ül-Ürdün ve Suriye'nin Abdullah'ın liderliği altında birleştirilmesinin ve

¹⁶⁶ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 137.

Arap devletlerinden oluşan serbest bir konfederasyonun kurulmasının pazarlıklarını yapmıştı¹⁶⁷.

Şandabar'ın Suriye'de önemli bir destekçi kitlesi vardı ve kuşku yok ki Abdullah Suriye üzerindeki isteklerini gerçekleştirebilmek için ona yapabildiği her şekilde yardım ediyordu. Onun için Şandabar Temmuz 1940'da bir suikastla öldürüldüğünde büyük kitleler bunu yaptırmanın Milliyetçi Blok hükümeti olduğuna inanmıştı ve Abdullah'ın Suriye'deki varlığı telafi edilemez acılara neden olmuştu¹⁶⁸.

Şandabar'la beraber Abdullah Suriye'deki zeminini de kaybetmiş oluyordu. Gerçi monarşik düşünenler bir hayli fazlaydı ama onlar kendi adaylarını belirlemek konusunda bölünmüşlerdi. Abdullah'ın Suriye Krallığı için adı geçen en önemli rakipleri arasında Irak Kral Naibi Abdullah, genç Irak Kralı II. Faysal ve İbn Suud'un oğlu Faysal'ın da adları geçiyordu.

Abdullah'ı kaygılandıran asıl mesele diğer Arap liderlerinin Arapları birleştirmek için kendi fikirlerini öne sürüyor olmalarıydı. Bunların içerisinde en enerjik olanları Nuri al-Said liderliğindeki Irak'lılar ve Başbakanları Nahas Paşa liderliğindeki Mısırlılardı. İbn Suud pasif bir aktör gibi görünüyordu fakat onun Haşimilere karşı olan antipatisi biliniyordu ve bu da Arap birliği yolundaki herhangi bir Haşimi planını kabul etmeyeceğini kesin olarak gösteriyordu.

Arap birliği ile alakalı fikirler savaş boyunca canlılığını korudu. Başlangıçta belirsiz olsa da daha sonra daha sonra Anthony Eden'in 1941 yılındaki Manton House konuşmasının ardından belirginleşmeye başladı. Konuşmasında İngiltere hükümetinin Suriye ve Lübnan halkının genelini onayını alacak herhangi bir planı tam destekleyeceğini ve Suriye ve Lübnan'a müttefik işgalinden önce söz verildiği gibi özgürlüklerinin verileceğini bildirmişti. 1943 yılında ortadoğudaki savaşın bitmesiyle beraber de bölgenin savaş sonrası geleceğini konuşmak mümkün hale gelmişti¹⁶⁹.

İngiltere, Abdullah'ın büyük Suriye için yaptığı planın Araplar arasında genel kabul göreceğini düşünmüyordu. İngilizler liderlik için Abdullah'tan ziyade Irak'tan Nuri al-Said ya da Mısır'dan Nahas gibi isimlerin üzerinde duruyorlardı. Bu isimler İngiliz taraftarı olmalarının yanı sıra Arab topraklarında gerçekten saygı duyulan

¹⁶⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 138.

¹⁶⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 139.

¹⁶⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 140.

isimlerdi. Daha da önemlisi Irak ve Mısır, Arap dünyası içerisindeki en önemli kuvvet merkezleriydi. Kahire'nin İngilizlerin ve Arapların gözündeki önemi savaş sırasında daha çok artmıştı ve Abdullah kendi bulunduğu Şark'ül-Ürdün coğrafyasının önemsizliği karşısında adeta tuzağa düşmüştü.

Nuri al-Said Arap birliği fikirlerini 1939 yılından beri taşıyordu, daha önce Abdullah'a iki Haşimi monarşisinin bir federasyon haline gelerek ailenin Irak dalı altında toplanması önerisini götürmüştü. Fakat Abdullah buna oldukça sert bir tepki vermişti. Bu teklife göre Gazi federasyondaki en önemli insan haline geliyordu ki kardeşine katlanamayan Abdullah'ın yeğenine katlanması bir hayli güçtü. Ailenin Irak kolu ile olan bu görüş ayrılığı yeni Kral II. Faysal ve Naibi Abdullah zamandında devam etti. Irak hükümetide Abdullah'ın Suriye'ye yönelik olan taleplerine karşı çıkıyordu. Nuri al-Said ise bir çatışmayı engellemek için Abdullah'ın isteklerini Filistin üzerinde odaklamaya çalışıyordu. Nuri'nin görüşü Filistin ile Şark'ül-Ürdün birleşebileceği ve ortaya çıkan devletin Irak'la bir federasyon oluşturabileceği şeklindeydi(Liderlik konusu belirlenmemiştir). Ayrıca zamanı gelince ve koşullar uygun bir hale gelince Suriye de bu federasyonun içerisine dahil edilecekti.

Arap birliğine yönelik somut adımlar ancak 1943 yılında, Romel'in Al Alamein'de yenilmesinin ardından atılabildi. Aynı zamanda iki hadise bu yöndeki adımların atılmasında belirleyici olmuştu. Birincisi Fransa'nın atadığı Suriye devlet başkanı Tac al-Din al-Hasani'nin ölümü ve ikincisi ise Suriye'de yapılacak olan seçimlerin meydana getirdiği beklentilerdi. İkincisi Eden'in ifade ettiği şekilde Arapların genel kabulünü kazanmış herhangi bir birleşme planının İngiltere tarafından destekleneceği sözleriyle doğrudan alakalıydı.

Eden'in konuşmasından önce Nuri zaten birliğe yönelik bir planı İngiliz Hükümetinin onayına sunmuştu. Daha sonra da Cemil al-Midfai'yi Arap başkentlerine göndererek liderlerin ve halkın konu hakkındaki görüşlerini öğrenebilmek için kamu oyu yoklaması yaptırmıştı. Midfai'nin Şam'a olan ziyaretinde Al-Kuvatli'ye gelecekteki Arap birliğinin önünün kesilmemesi için Fransızlarla gizli bir anlaşma yapmaması gerektiği mesajını göndermişti. Nuri'nin planı daha büyük bir Suriye'nin kurulmasına imkan veriyordu ve yönetim şeklini vatandaşlar kendileri belirliyorlardı. Filistin'deki Yahudilere yarı otonomi veriliyordu ve Lübnan'daki Marunilere de çok istedikleri ayrıcalıklı bir rejim kurulması öngörülüyordu.daha sonra diğer Arap devletlerinin

toplanabileceği Büyük Suriye'nin de içerisinde bulunduğu Arap ligi ortaya çıkarılacaktı.¹⁷⁰

Nuri'nin planına Amman ve Riyad'dan çok sert tepkiler geldi. Abdullah, Midfai'ye nitelik olarak daha iyi tekliflerin yapıldığı planlar varken Suriye eyaletlerinin (Şark'ül-Ürdün, Filistin, Lübnan ve Suriye) geleceğinin planlanmasının Irak'ın işi olmadığını belirtti . Nuri'nin planına karşılık olarak Divan'ını toplayarak Abdullah'ın ve Şark'ül-Ürdün'ün tezini savunan bir planın hazırlanmasını emretti. Gerçekte her iki plan birbirine çok benzer şekilde hazırlanmıştı sadece Şark'ül-Ürdün planı coğrafi olarak Suriye'ye olan yakınlığına dayanarak Abdullah'ın Suriye'nin yönetici olması gerektiğini öne sürüyordu. Şark'ül-Ürdün planına göre geçmiş, Müttefikler ile olan savaş dönemi ittifakı, Churchill'in 1921 yılında kendisine verdiği söz ve Suriyelilerin anayasal monarşi istediği göz önüne alındığında en uygun seçenek başa Abdullah'ın geçmesiydi. Bu plan çerçevesinde Abdullah bir manifesto hazırlattı ve "Suriye halkına, şehirlilere ve göçebelere Akabe körfezinden Akdeniz kıyılarına ve oradanda Fırat havzasının yukarı kesimlerine kadar olan bölgedeki insanlara Suriye Konferansı yapılması çağrısında bulundu ki bunun Amman'da yapılabileceğini umuyordu. Görevdeki Filistin Yüksek Komiseri bunun Filistin içerisinde basın yoluyla yayınlanmasını engelledi fakat Abdullah'ın taraftarları bunu kitapçıklar halinde dağıttılar¹⁷¹. Bu durum Abdullah'ın İngilizler tarafından yapılan eleştirilere göğüs germesi sonucunu doğurmuştu. İngilizlere danışmadan dış meseleler hakkında beyanat vermişti ve sonuçlarına katlanması gerekiyordu. Abdullah suçlu olduğunu kabul etmişti fakat böyle bir beyanat için izin istediği takdirde red edileceğini pekala biliyordu. Üzgündü fakat kendisini pek de suçlu hissetmiyordu çünkü İngiltere'yi varlığından haberdar etmek için onlara bir iğne batırmaktan başka çaresi kalmamıştı¹⁷².

İbn Suud'un Nuri'nin planına olan karşıtlığı ise onun Haşimilere olan kronik güvensizliğinden kaynaklanmaktaydı. Nuri'nin planını, Haşimi nüfuzunun Suriye'ye doğru genişletilmesi için bir paravan olarak görüyordu. Fakat bunun gerçekleşme olasılığını da oldukça düşük görüyordu çünkü plana en çok karşı çıkan en yaşlı Haşimi olan Abdullah'ın kendisiydi¹⁷³.

¹⁷⁰ Nuri al-Said; *Arab Independence and Unity*, Bağdat, 1943,

¹⁷¹ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 141.

¹⁷² Mary C., Wilson; a.g.e., s. 140-141

¹⁷³ Ahmed M., Gomaa; *The Fondation of the Arab League of Arab States*, London, 1978, s.153-154.

Nuri'nin planındaki sorunlardan birisi gerçek amaçlarının yapılabilirliği bir yana herkes Büyük Suriye'nin Irak tarafından domine edilmesi için gizli bir takvim içerdiğini düşünüyordu. Bu nedenle Nuri, Bereketli Hilal'deki kıskançlıklardan uzak görünen Mısır'la fikirlerinin tartışılacağı bir forum düzenlenmesi konusunda işbirliği yapmak için çalışmalara başladı. Mısır Başbakanı Nahas Paşa'nın zaten görüşmecilik ve arabuluculuk konusunda haklı bir ünü vardı. 1942 yılında Lübnanlı ve Suriyeli liderler arasında Lübnan'ın geleceği konusunda bir anlaşma sağlanmasına ön ayak olmuştu ve bir yıl sonra taraflar Lübnan Ulusal Paktı adı altında birleşmişti. Nuri Mısır'ın sadece politik prestij peşinde olduğunu düşünüyordu ve Nahas'ın kısmen bölgesel işlerde yer alması faydalı olabilirdi¹⁷⁴. En azından Abdullah'a durumu böyle izah etmişti. Ve belki de Nahas'ta o anda bunu istiyordu fakat görülecekti ki Mısır Bereketli Hilal'in işlerine karışmaya bir kez başlayınca Irak'ın bölgedeki en büyük rakibi haline gelecekti.

1943 yazında Nahas Arap hükümetlerine Arap birliği konusunu açmaya başladı. Kahire'ye davet edilen pek çok Arap heyetiyle görüştü ve bu yolla İskenderiye konferansının ve Arap Ligi'nin oluşturulması konusundaki fikirlerini de ortaya koyuyordu.

Kahire'ye ilk ziyareti gerçekleştirecek kişi Nuri Al-Said olmuştu ve Kahire yolu üzerinde Şark'ül-Ürdün'de durarak Abdullah'ı Nahas ile işbirliği yapması için ikna etmeğe çalışmıştı. Abdullah başlangıçta düşmanlıkla karşılık verdi. "Hayatın kısa olduğunu ve 25 yıldır arka planda kaldığını ve artık bir şeylerin yapıldığını görmek istediğini söyledi". Nuri ise ona Filistin'e konsantre olması konusunda ısrar etti ve eğer çok dikkatli hareket ederse halen Suriye'lilerin onu Kral seçme ihtimali olduğunu söyledi (Nuri Abdullah'ın Suriye'de çok az bir desteğinin olduğunu farkındaydı fakat bunu Abdullah'a anlatmanın hiçbir yolu olmadığı iyi biliyordu.). Nuri aynı zamanda Abdullah'ı, Mısır'ın Suriye'de hiçbir çıkarı olmadığı konusunda da ikna etti. Abdullah görüşme sonunda Nuri'ye, Nahas'a teslim etmesi için dostça yazılmış bir mektup verdi ve mektubunda babası Kral Hüseyin'in ana prensiplerini belirlediği Arap davasına hizmet etmek için gayretlerini devam ettirmesini istedi.

Abdullah Nahas'tan hoşlanmış görünüyordu. Onunla ilk olarak Kasım 1940'da Kahire'ye düzenlediği on günlük bir ziyaret esnasında tanışmıştı ve onu Filistin Yüksek Komisyon Üyesine tanıtırken, Mısır'lılar arasındaki tek etkin güç olarak tanımlamıştı.

¹⁷⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 142.

Belki de Nahas'a olan ilgisi Kral Faruk'a karşı duyduğu derin hoşnutsuzluktan kaynaklanıyordu. Aynı ziyaret esnasında Faruk onu elleri cebinde karşılamış ve ona sen diye hitab etmişti ayrıca, Abdullah'a kendi bardağından küçük bir bardakta çay ikram etmişti¹⁷⁵. Faruk'un savaş sırasında takındığı durum kesin bir şekilde İngiliz yanlısı değildi oysa Nahas Müttefiklerin tarafında olduğunu açıkça belli etmiş ve Faruk'la siyasi otoriteyi kazanmak için amansız bir çekişme içerisine girmişti. 1942 Şubatında da Mısır başbakanı seçildi .

Nuri'nin ikna edici savları, Nahas lehindeki düşünceleri ile birleşince Abdullah'ın o anki kıskançlığı yatışmıştı. Kendisinden Ağustos 1943'te Kahire'ye bir heyet gönderilmesi istenince, Başbakanı Tevfik Abu'l-Huda'yı göndermeye karar verdi. Tevfik'e verdiği talimatta Nahas'a açık olarak Mısır ve Irak'ın da içerisinde bulunduğu geniş bir Arap birliği oluşturulmadan önce Suriye ülkelerinin birleştirilmesi veya federe bir şekle dönüştürülmesi gerektiğini anlatmasını istemişti. Abdullah oldukça neşeli ve iyimserdi hatta Tevfik'in temsilinden ortaya çıkan pratik sonuçlara bakılırsa fazla iyimserdi.

Tevfik Abdullah'ın talimatlarını harfiyen uyguladı ve Nahas'ı Büyük Suriye'nin vucuda getirilmesi için Suriye devletlerinin birleştirilmesindeki öncelik hakkında onu etkilemeye çalıştı. Ayrıca Marunileri ve Yahudileri içeren bir zemin oluşturulduğu takdirde Şark'ül-Ürdün ve Suriye'nin birleşebileceğini ve daha sonra Filistin ile Lübnan'ın dahil edilmesi için çalışmaların başlatılabileceğini ekledi. Ayrıca monarşik bir rejimden yana olduklarını da belirtti. Bunun üzerine Nahas Tevfik'e eğer Suriyeliler arasından Şark'ül-Ürdün'de kabul gören bir aday seçilirse ne olur sorusu sorulunca Tevfik buna sadece kralların soyundan gelenlerin krallıkta hak talep edebileceklerini belirtti. Kayıtlara göre Nahas ona bu pozisyon için bazılarının II. Faysal'ı öne sürdüklerini belirtti bunun üzerine Tevfik ise daha önce I. Faysal'ın Suriye tahtı için adının geçtiği sırada Irak tahtı için Abdullah'ın adının zikredildiğini ve eğer kardeşlerden birisi bu iş için uygunsa o zaman diğerinin de uygun olacağını altını çizmişti. Fakat yine de son sözü Nahas söyledi ve eğer Suriyeliler cumhuriyet istiyorlarsa, istediklerini alacaklarını belirtti¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 142.

¹⁷⁶ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 143.

Abdullah Tevfik'in Mısır'a yaptığı ziyaretten oldukça memnun kalmıştı. Fakat bu memnuniyeti İbn Suud'un, oğullarından birisini Birleşik Devletlere göndermesi için davet aldığını öğrenince karamsarlığa dönüşmüştü. Abdullah Birleşik Devletler'in İbn Suud'u kendi adayı olarak Arap Federasyonunun liderliği için lanse etmesinden endişe ediyordu. Bir hafta sonra da İngiltere'nin, Kral Naibi Abdullah'ı Londra'ya davet etmesi üzerine Abdullah İngilizlerin kendi adayını belirlediği sonucuna vardı. Tatminsizliği ve hayal kırıklığı süratle arttı ve altı hafta içerisinde mutluluğu. paranoyaya dönüştü. Ona göre İngiltere kendi başbakanını Mısır, Irak, Lübnan ve Suriyelileri de işin içine katarak Büyük Suriye amacını başarmasına engel olmak için bir komplo kurmuştu.

Irak Naibi Londra'ya doğru yol alırken Filistin'de bir mola verdi ve burada Abdullah ile görüştü. Korkularını azaltmak için Londra'ya gidişinin politik meseleleri tartışmak için olmadığına inandırmağa çalıştı. Fakat gerçekte Abdullah tam da Filistin'deki Savaş Kabinesi Komitesi ile toplanma takvimiyle çakışır bir şekilde Londra'ya çağırılmıştı. Tabi ki kaçınılmaz olarak en azından kendisini ve bölgeyi ilgilendiren konularda tartışmalara katılmış olmalıydı. Filistin Komitesine, Koloni ofisi görevlileri egemendi. Filistin'de bölünme taraftarıydılar ve bölünme planı ile kesiştiği için Büyük Suriye fikrini de destekliyorlardı. Temel teori oldukça basitti: Araplar Filistin'in bölünmesiyle bir şeyler kaybedeceklerdi fakat Büyük Suriye'nin birleştirilmesiyle de bir şeyler kazanacaklardı. Bu işlemin sonunda İngiltere pozisyonuna herhangi bir zarar gelmesini engellemiş olacaktı. Filistin'in bölünmesi işinden uğrayacağı hoşnutsuzluğu Suriye'nin birleştirilmesi ile bir zafere dönüştürebilecekti. Fakat birleşmenin nasıl gerçekleştirileceği Araplar için olduğu kadar İngilizler içinde büyük bir sorun olarak görülmekteydi.

Abdullah'ın rolü oldukça önemsizdi. İngilizler onu Büyük Suriye Kralı yapmıyordu. Suriyeliler de onu istemiyorlardı ve böyle bir ihtimale karşılık İbn Suud'un problem çıkaracağı da şüphe götürmezdi. Fakat onun İngiltere'ye olan 35 senelik hizmeti ve sadakati görmezden gelinemezdi. Onun için Komite, Büyük Suriye'nin Abdullah hayattayken kurulmaması gerektiği kararına vardı. Filistin'in bölünmesi ve Arap kesiminin Büyük Suriye'ye pay edilmesi meselesi ise Büyük Suriye'nin kurulması için ilk adım olarak Arap dünyasına lanse edilecek ve sağlığı pek de iyi olmayan Emir

Abdullah'ın ölümüne kadar sürdürülecekti¹⁷⁷. Fakat Dışişleri Ofisi, Filistin'in bölünme planını ve Büyük Suriye'nin kurulması fikrine açık bir şekilde karşı durmuştu. Lord Moyne'un 5 Kasım 1944 tarihinde Yahudi teröristlerce öldürülmesi üzerine de bölünme planı ve beraberinde Büyük Suriye fikri rafa kaldırılmış oldu¹⁷⁸.

Kral naibi Abdullah bu planların ilk aşamalarının bir kısmını Londra'da bulunduğu süre içerisinde öğrenmişti. İngiltere'nin Filistin'i bölmek niyetinde olduğunu ve gerekirse bunun için güç kullanacağını anlamıştı. Bunun Filistin'in Arap kısmının Şark'ül-Ürdün ile birleştirilmesi anlamına geldiğini biliyordu. Abdullah'ın komitenin planlarından Nuri'yi haberdar etmesi neticesinde, Nuri harekete geçti . Ocak 1944'te başlayan hareketliliğin asıl kaynağını ise Mısır'a karşı duyulan kaygı sebep oluyordu. Irak Naibi daha önce Londra'ya doğru giderken Filistin'de Abdullah'a, Mısır'a karşı duyduğu şüphelerden bahsetmişti. Abdullah'da bölgedeki liderliğin Haşimilerde kalması için ciddi bir çaba içerisine girilmesi gerektiğini belirtmişti. Fikir şu yöndeydi ki, gayret uyum içerisinde gösterilmeliydi. Fakat Nuri'nin faaliyetleri sadece Abdullah'ın soğumasına neden olmuştu. Filistin'e liderliğini organize etmek için izinsiz girmişti ki burası Abdullah'ın kendi çıkar bölgesiydi. Aynı zamanda Yahudi görevlilerle de görüşmüştü ki onlar Abdullah'ın kendi nüfuz sahasındaydılar. Daha da kötüsü Suriyeli bir heyetin Kahire'ye ellerinde cumhuriyet talep eden belgelerle gitmesine ön ayak olmuştu ve bu talepler hem Londra'ya hemde Washington'a iletilmişti.

Abdullah oldukça öfkelenmişti ve Nuri'yi böyle bir şeye sebep olduğu için sert bir şekilde azarlamıştı. İkisi arasındaki sertleşen ilişkiler iki devletin ilişkilerine de yansımıştı buna bir son vermek için Kral Naibi Abdullah, Emir Abdullah'ı Bağdat'a oradaki mevcut siyasi durumu görmesi için davet etti. Fakat Abdullah'ın Irak hakkındaki sert tutumu döndüğünde de değişmedi. Geziden döndükten sonra "*Eğer Nuri bir gün Bekir Sıtkı'nın kaderini (Suikast sonucu öldürüldü) paylaşırsa hiç şaşırمام*" demişti ayrıca Irak ordusundaki yüksek rütbeli subayların düşman kamplara bölündüğünü de not etmişti¹⁷⁹.

İskenderiye Konferansı yaklaştıkça Abdullah taleplerini duyurmak ve pozisyonunu sağlamlaştırmak için elinden gelen herşeyi yaptı. Suudi temsilcisi dışında konferansa katılacağını düşündüğü katılımcıların hepsine birer bildiri göndererek

¹⁷⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 144.

¹⁷⁸ Michael, Cohen, *Palestine: Retreat from the Mandate*, New York, 1978, s.175-79.

¹⁷⁹ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 145.

Arapların uyanışındaki Haşimi rolünü hatırlatarak ailenin en büyüğü olarak taleplerinin altını çiziyordu. Aynı zamanda Irak Naibi ve Iraklı heyetiyle bir araya gelerek Haşimi stratejisini belirlemek istemişti. Abdullah'ın önerisi Haşimi monarşisini Büyük Suriye içerisine sokmak ve Hicaz'ı Suudilerden temizlemek için bir blok kurulması şeklindeydi. Iraklılar ise Kahire Konferansının çatışma çıkarmak için değil Arap birliğinin oluşturulması için toplandığını söyleyerek Abdullah'ın isteğini reddettiler. Onlar için konferans Arap ülkelerinin bugünkü haliyle sağlayacakları bir antlaşmayla sonuçlanacaktı. Abdullah ise hali hazırda mevcut olan Arap idari bölümlerinin tanınması anlamına gelecek hiçbir anlaşmayı tanımak niyetinde değildi ve Haşimi toplantısı bir sonuca varmadan son buldu.

İskenderiye Konferansı 1944 sonbaharında toplandı. Sonuç olarak ortaya Araplar arasında yapılacak işbirliğinin prensiplerini belirleyen bir protokol çıkmıştı ayrıca Arap Devletleri Liginin kurulması içinde bir çağrı yapılmıştı ve konferans kararları belge haline getirilerek Arap kamuoyuna sunulmuştu. Fakat belgede Arap birliğini adres gösteren herhangi bir ifade bulunmuyordu¹⁸⁰. Bundan ziyade Arap hükümetlerinin teminat altına alınmış egemenliklerinin ışığında birbirleriyle yapacakları işbirliğinin temelleri atılmış ve Arap halkının buna entegrasyonunun sağlanması gözetiliyordu. Bundan altı ay sonra da Arap Ligi Antlaşmasının taslağı hazırlanmıştı. Taslakta üzerinde önemle durulan nokta kişisel egemenliklerin kuvvetlendirilmiş olmasıydı ve cumhuriyet isteyenlerin sesleri kesilmek istenmişti. Arap Ligi'nin daha büyük ölçekte bir birleşme için ilk adım olacağı yönündeki beklenti ise oldukça sulandırılmıştı. Sonuç olarak Mayıs 1945'te resmi olarak kurulan Arap Ligi devletler arasındaki ilişkiler şebekesinin oluşturulmasından öte bir anlam ifade etmiyordu¹⁸¹.

Abdullah sonraları Arap Liginin "bir çuvala girmiş yedi kafa" olarak nitelemiştir¹⁸². Bu tanımlama Arap Ligi'nin dayanak noktasının her devletin kendi egemenliği üzerine kurulu olması prensibi olduğu için oldukça doğrudur. Abdullah'a göre Arap Ligi kendi fikri olan Arap birliği yolunda ilerlemeliydi ki bunun ilk adımı Büyük Suriye'nin kurulması olmalıydı. Arap Liginin oluşumu da kendisi ve Haşimiler'in aleyhinde geliyordu. Suriye meselesi için hem Mısır'ın hemde Suudi Arabistan'ın devreye

¹⁸⁰ Ahmed M., Goma; *The Foundation of the Arab League of Arab States*, London, 1978, s.226.

¹⁸¹ Favez, Sayegh; *Arab Unity*, New York, 1959, s.121.

¹⁸² Abdullah ibn Husayn; *My Memoirs Completed*, London, 1978. s.7.

girmesine neden olmuştu. ve bu iki devlet Arap Liginin oluşturulmasından önce bile Haşimi karşıtı bir bloklaşma içerisine girmişlerdi.

1945 Ocağında Arap Ligi vücuda gelmeden 5 ay önce Kral Faruk İbn Suud'u ziyaret etmişti. Haberi alan Abdullah çileden çıkmıştı tabi ki kızgınlığı iki düşmanının babasının toprakları olan Hicaz'da buluşmasından ibaret değildi. Abdullah Mısır ve Suudi Arabistan'ın kendisine karşı birleşmesinden ve Arap ligi Antlaşmasına son şeklini verecek Kahire Konferansında kendisini dışlamalarından korkuyordu. Abdullah "Arap bağımsızlığı fikirlerinin kurucusu olan adamın yaşayan en büyük oğlu, Kral Faruk'un ya da soyguncu İbn Suud'un liderliğini asla kabul etmeyecekti"¹⁸³. Fakat Amman'da Haşimi karşı stratejisini belirlemek için toplandıkları zaman Abdullah ve Nuri onu planlandığı gibi delegasyonunu Kahire'ye göndermek konusunda ikna ettiler.

1945 Ocağında Kahire'de gerçekleşen başka bir toplantı çok daha rahatsız ediciydi. Büyük üçlü Churchill, Roosevelt ve Stalin Yalta'da Crimean Resort'ta buluşarak merkezi ve Doğu Avrupa'nın ve uzak doğunun savaş sonrası siyasi yapılanmalarını tartışmışlardı. Üçlü işlerini bitirip evlerine dağılırken Churchill ve Roosevelt Kahire'de bir süre kaldılar. Burada Roosevelt İbn Suud ile görüşürken, Churchill, İbn Suud'un yanı sıra Kral Faruk ve Şükrü al-Kuvatli ile de görüşmüştü. Bu büyük devlet adamlarından hiçbirisinin Haşimi ailesine mensup birisi ile görüşmemiş olması Abdullah için çok büyük bir üzüntü kaynağı olmuştu. Birleşik Devletler Başkanı ile şimdiye kadar hiçbir münasebeti olmamıştı fakat eski bir dost olan Churchill'in bu kadar yakınına gelip de onu görmek istememesi Abdullah'a ızdırab vermişti. Bunun arkadaşlıklarında açtığı yara bir tarafa bu aynı zamanda Abdullah için şunun sinyallerini vermekteydi ki gelecek Haşimilerden ziyade diğerlerinin ayaklarının altına uzanıyordu.

Abdullah öylesine gücenmişti ki Ortadoğu elçisi Sir Edward Grigg Kahire'den süratle Amman'a geçerek Abdullah'ın endişelerini dindirmeye çalışmıştı. Abdullah Sir Edward'ı kibarca kabul etmişti fakat oldukça soğuk davranmıştı. Daha sonraları Kirkbride'a Sir Edward'ın toplantıların tesadüfi olduğu ve kendi aleyhine hiçbir şeyin gelişmediğine dair teminatlarına inanmadığını söylemişti. Bundan kısa bir süre sonra Churchill Abdullah kişsel bir mesaj göndererek Grigg'in açıklamalarına arka çıkmış ve kısa ziyareti boyunca orta doğudaki bütün arkadaşlarını göremediği için büyük bir

¹⁸³ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 146.

üzüntü içerisinde olduğunu belirtmişti¹⁸⁴. Aradan haftalar geçtikten sonra bile Abdullah Churchill'in talihsiz hatası üzerinde ısrarla durmaya devam ediyordu.

Arap ligi anlaşmasının şekilleneceği alt komisyon toplantılarında bölgedeki gizli rekabet de açığa çıktı. Mısır ve Irak açık olarak Arap dünyasının liderliği için çekişen iki kutup olarak görünüyordular. Suudi Arabistan ise bu çekişmede eski Haşimi düşmanlarına karşı Mısır'la ittifak kurmuştu. Lübnan'da Kahire'den yana taraf almıştı. Lübnanlılar müslüman coğrafyası içerisinde kendi öze ihtiyaçlarını en iyi Arap dünyasının kültürel başkenti olan Kahire'nin anladığını düşünüyorlardı. Suriye ise açık olarak Mısır'dan taraf olmamıştı fakat yinede Suudi Arabistan ile olan yakın bağları ve Haşimilerin monarşik isteklerinden korunmak istemeleri nedeniyle Mısır'ın yörüngesine girmişlerdi. Haşimiler yalnız kamıştı ve Arap Ligi Haşimi isteklerinin gerçekleştirilmesi için bir araç olmaktan ziyade Büyük Suriye'nin kurulması için aşılması zor başka bir engel haline gelmişti. Abdullah'ın cesareti her ne kadar kırılrsa da yenilgiyi kabullenmedi ve Arap Ligi'nde kendisine karşı biraraya gelen güçlere rağmen savaş sonrası dönemde de Suriye Krallığı'nda hak iddia etmeğe devam etti.

5.LONDRA KONFERANSI

Savaşın son dönemlerine gelinmesiyle Abdullah ne Büyük Suriye tacını giyebilmişti ne de Şark'ül-Ürdün'ün bağımsızlığını kazanabilmişti. Bütün hayatını kendisini Suriye tacına götürecek doğru anı ve fırsatı bekleyerek geçirmişti. Şark'ül-Ürdün'ün bağımsızlığı ise daha önemsiz bir konuydu ve sadece basit bir zaman meselesiydi.

Savaş dönemi boyunca Londra Abdullah'ın bağımsızlık istemlerine sempati ile bakmıştı fakat bunu keskin bir hatla Suriye tahtına olan arzusundan ayırmışlardı ve sonuç olarak manda prensiplerini kendi kendini yönetme kavramı içerisine sokmaya niyetlenmişlerdi. İngiltere'nin 1941 yılında Suriye ve Lübnan'ın bağımsız olmasına destek vermesi de bu ülkelerin arka planında Şark'ül-Ürdünlüleri bu yönde bir beklentinin içerisine sokmuştu. İkilem oldukça basitti: Arapların desteğini kazanmak için Suriye'deki manda rejimine bir son vermeğe hazırlanıyorlardı ve bu gerçekleştiği zaman onlara düşman gözüyle bakacak kimse kalmayacaktı, Şark'ül-Ürdün'deki manda

¹⁸⁴ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 146

rejimini devam ettirmek için bundan daha iyi bir zemin bulunabilir miydi ki buranın idarecisi ve halkı yirmi yıldır. İngiltere'nin en istikrarlı Arap dostları olmuştu. Cevap kısaca hayırdı. Fakat Koloni Ofisini istikrar konusunda aşırı derecede kaygılandırarak bir durum da yoktu. Çünkü Şark'ül-Ürdün'de İngiltere'nin pozisyonunu tehdit edecek herhangi bir kimse ya da bir oluşum yoktu. Kayda değer bir milliyetçi hareket oluşmamıştı ya da önceden oluşması engellenmişti ve insanlar kendi kendini yönetme yolunda kaydedilen her ilerlemede Emir'in mutlak gücü arttığı sürece içerde özerk olmak için olacaklarından daha az müteşekkir olacaktardı. Atılan her adım onları ülkeleri üzerinde daha da az söz hakkı tanyordu. Mevcut durumda en azından ülkenin keyfi olarak yönetilmesini engelleyecek İngiliz faktörü vardı¹⁸⁵.

Halkın baskısı olmadan Şark'ül-Ürdün'ün bağımsızlığı askıya alınabilirdi. Filistin Yüksek Komiseri ise Şark'ül-Ürdün'e bağımsızlığının verilmesinin yararlı olacağını düşünüyordu ve bunu Abdullah'ın gerçekçi olarak Suriye tahtına olan talebinin sonuçsuz kaldığını iyice idrak ettiği uygun bir zamanda onunla görüşecekti. Koloni Ofisi ertelemeyi kabul etti ve bunun için başka sebepler de öne sürdü: Şark'ül-Ürdün'e bağımsızlığının tanınması Ortadoğu'da Savaş sonrası kurulmak istenen yapıya zarar verebilirdi; Şark'ül-Ürdün'e özgürlüğünün verilmesi Filistin'in Arap kesiminde aynı istemin Araplar tarafından telaffuz edilmesine ve ajitasyona yol açabilir, Yahudilerde buna paralel olarak bağımsızlık yönünde çelitle tavisler isteyebilirdi; İbn Suud teyakkuza geçebilir, Akabe ve Maan'a yönelik olan isteklerini yineleyebilirdi; ve son olarak Şark'ül-Ürdün'e bağımsızlığının verilmesi hava üslerinin kullanılmasına yönelik engeller çıkarabilirdi¹⁸⁶. Bu düşüncelerin hiçbiri Abdullah'a aksettirilmedi ona basitçe savaş devam ederken bu konuda hiçbir şey yapılamayacağı söylenmişti. Fakat bu açıklama oldukça saçmaydı çünkü savaşın en hararetli döneminde Suriye ve Lübnan'a bağımsızlıkları verilmişti ve bu açıklamanın Abdullah'ı tatmin etmediği rahatlıkla anlaşılabilirdi.

Savaş sona erdiğinde Abdullah hala Suriye hayallerinden vazgeçmemişti. Onun için gerçekleşmeyen hayallerinin bir tazminatı olarak Şark'ül-Ürdün'e bağımsızlık vermek pek de manidar olmayacaktı. Bu dönemde İngiltere Filistin'deki manda yönetimi için yeni açılımlar peşindeydi. 13 Kasım 1945'te İngiltere Hükümetinin yeni Dışişleri Bakanı Ernest Bavin Filistin'de kabul edilebilir ve işe yarar bir anlaşmanın

¹⁸⁵ bkz. Hourani, Albert; *Great Britain and Arab Nationalism*, Ağustos, 1943.

¹⁸⁶ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 148.

meydana getirilmesi için bölgeye bir İngiltere-Amerikan komitesinin gideceğini açıkladı. Abdullah'ın bu duyurunun lehine olan yaklaşımı onun bağımsızlık görüşmeleri için Londra'ya çağrılmasını sağladı. Böylece Filistin Yüksek Komisyon Üyesinin bağımsızlık için Abdullah'la siyaseten uygun bir zamanda görüşmek şeklindeki orijinal düşüncesi de geçerliliğini yitirmiş oluyordu.

Abdullah Londra'ya 1946 Şubatında ulaştı. Görüşmeler akıcı bir şekilde yapılıyordu ve bir ay sonunda Şark'ül-Ürdün'e bağımsızlığını veren; Abdullah'ın hükümdarlığını tanıyan ve Şark'ül-Ürdün ile İngiltere arasında kalıcı barış ve dostluğun devamını kalıcı olarak temenni eden sıradan bir anlaşma çıktı. Fakat önceden beri bir soru Abdullah'ın kafasını kısmen meşgul ediyordu: bağımsızlıkla beraber Whitehall'un Arap Lejyonuna olan desteğini çekeceğinden ya da büyük ölçüde azaltacağından korkuyordu. Onun için Abdullah Amman'dan ayrılmadan önce Irak Kral Naibi ve Nuri ile İngiltere'nin reddetmesi halinde Arap Lejyonunun mali yükünün Irak tarafından karşılanması hususunda bir görüşme yaptı. Iraklılar bunu kabul etmekten memnuniyet duymuşlardı çünkü Şark'ül-Ürdün'de İngiltere yerini almış olacaktı. Fakat Abdullah bunu sadece Londra'da işlerin ters gidebileceğini düşünerek bir tedbir olarak düşünmüştü ve anlaşmaya özel bir askeri madde ekleterek rahatlamıştı. Britanya Arap lejyonunun savaşta gösterdiği askeri başarının bir bedeli olarak Arap Lejyonunu desteklemeye devam etme kararı almıştı¹⁸⁷. Fakat bu ekleme daha sonra büyük problemlere yol açmıştı. Bu madde Britanya'nın Şark'ül-Ürdün içerisindeki askeri hareketlerinde hemen hemen bağımsız davranmasına neden olacaktı ve Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliğinin eline, farklı sebeplerden ötürü istememelerine rağmen Şark'ül-Ürdün'ün bağımsızlığını tanımamak için bir bahane vermişti.

Anlaşma gerçek anlamda bağımsızlığın altyapısını oluşturulması için gerekli alt yapı argümanlarından uzaktı. Şark'ül-Ürdün mali ve askeri açılarından Britanya'ya bağlı kalmıştı. Daha da ötesinde 25 yıllık İngiliz idaresinin getirdiği alışkanlıklara bir günde son verilemezdi. Churchill ve kabine arkadaşları kısa bir süre Şark'ül-Ürdün'e özgür bir ülke gibi muamele ettikten sonra bölgeyle alakalı konularda Abdullah'ı ve Şark'ül-Ürdün hükümetini atlayarak gayri resmi olarak Kirkbride' a danışmak konusundaki alışkanlıklarına geri döndüler. Kirkbride'in ifadesine göre Churchill sık sık yerel kaygılardan kaynaklanan meselelerde Abdullah üzerinde kişisel nüfuzunu kullanmasını

¹⁸⁷ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 149.

istiyordu. Kirkbride Dışişleri Bürosuna İngiltere'nin menfaatlerini ilgilendiren her konuda İngiliz Hükümetini bilgilendireceği konusunda teminat vermişti.

Abdullah Londra'dan masadan sınırlı bir başarı ile kalkmasına rağmen Şark'ül-Ürdün'e muzaffer bir edayla girmişti. Lidda hava alanına indiğinde dikkate değer bir kalabalık onu karşılamaya gelmişti ve hazırlanan tören alayıyla beraber Amman'a hareket etmişti. Sınırın Şark'ül-Ürdün tarafında yol boyunca kalabalık bir halk kitlesi toplanmıştı ve yol tören süsleri, bayraklar ve halılarla süslenmişti. Yol boyunca pek çok deve başarının kutlanması için kurban edilmişti¹⁸⁸.

Bölgede ise Şark'ül-Ürdün'ün yeni statüsü resmi olarak kabul gördü fakat aslında Abdullah dışında hiçkimse içine sindirememişti. Kral Faruk Şark'ül-Ürdün'ün bağımsızlığına prensip olarak olumlu baktığını fakat İngiltere'nin bunu yaparken aceleci davrandığını söyledi. İbn suud İngilizlerin bütün engelleme isteğine rağmen Şark'ül-Ürdün'ün bağımsızlığına karşı olduğunu beyan etti ve Şark'ül-Ürdün ile Irak arasında kalan sınır bölgesinden Suriye'ye olan geçiş hakkına ve Akabe ve Maan'a olan taleplerine dikkat çekti. Suriye basını anlaşmaya eklenen askeri maddenin bağımsızlık prensibi ile çeliştiğini düşünüyordu fakat Suriye hükümeti bu maddeden oldukça memnundu çünkü Abdullah'ın İngiltere'ye olan bağımlılığı devam ediyordu, ordudaki söz hakkı sınırlı kalmıştı böylece Abdullah'ın ileride Suriye tahtına yönelik gelişebilecek muhtemel talebi de törpülenmiş oluyordu. Filistin'deki Siyonist liderler, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği ise Şark'ül-Ürdün'ün bağımsızlığına karşı çıkmışlardı. Bunun nedeni ise Şark'ül-Ürdün'ün, Filistin'in bir parçası olduğunu iddia eden Siyonist doğma ile çelişmesiydi. Siyonist baskı Şark'ül-Ürdün'ün, Amerika Birleşik Devletleri tarafından tanınmasında gecikmeye neden olmuştu¹⁸⁹.

Abdullah'ın iktidarındaki eksiklik 25 Mayıs 1946'da kendisini kral ilan etmesi ve taç giymesıyla giderildi. Taç giyme törenine katılanlar yüksek makamlardaki İngiliz, Şark'ül-Ürdünlü ve Iraklı resmi görevliler, Lübnanlı bir heyet, birkaç Suriyeli ve Iraklı kabile şeyhleriydi. Ayrıca Arap Ligi Genel Sekreteri Abd al-Rahman Azzam davetsiz olarak katılmıştı. Suriye'ye bir heyet göndermesi için davet edilmemişti ve Suriye hükümeti Suriye'den seromoni'ye katılmaya çalışan önemli şahsiyetleri engellemişti ayrıca Abdullah'ın vereceği öğlen yemeğinde servis yapılacak bir kamyon dolusu

¹⁸⁸ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 149

¹⁸⁹ Uriel, Dann; *Studies in the History of Transjordan 1920-1949*, Boulder, 1984, s.93-116.

meyvenin sınırdan geçmesine izin verilmemişti. Törende bulunanlardan birisi de Talal'dı ve babasının yanında yerini almaktan oldukça memnun olmuştu.

Talal'ın 5 yıllık bir süre boyunca veliahtlıktan azline neden olan olaylar tam olarak bilinmemektedir. Talal'ı tahttan men eden gizli irade Abdullah Londra'ya bağımsızlık konusunu görüşmeye gitmeden hemen önce yürürlükten kaldırılmıştı ve Abdullah kral olduğu zaman o da veliaht prens ilan edildi. Aslında Talal'ın tekrar veliaht ilan edilmesinin iki sebebi vardı birincisi Babası ve Kirkbride ile olan ilişkilerini düzeltmiş savaşın ortalarından itibaren Şark'ül-Ürdün içerisindeki İngiliz politikalarına elinden geldiğince destek olmuştu. İkinci sebep ise geçici bir süre için veliaht prens olan Nayyif'in bir dizi karaborsa ve kaçakçılık olayına bulaşarak işe yaramaz birisi olduğunu kanıtlamış olmasıydı. Halkın gözünde bir itibarı kalmamıştı, politik bir zekası da yoktu ve böyle bir adamın Şark'ül-Ürdün tahtına oturması hem ülkenin hem de İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini azaltabilirdi¹⁹⁰.

1946 yılıyla beraber Abdullah Şark'ül-Ürdün'ün resmi bağımsızlığını kazanmıştı. Fakat o da bağımsızlığının sınırlı doğasının farkındaydı. Onun için tam bağımsızlığının önünde duran engel İngiltere değildi. İngilizler ellerinde özgürlük adına olan herşeyi Abdullah'a vermişti. Fakat Abdullah'ın bakış açısına göre genişlemesini, ekonomik olarak varlığını sürdürebilir ve politik olarak ağırlığı olan bir devlet kurmasını engelleyen diğer Arap devletleriydi. Bu sebeple saltanatının geri kalan kısmını bölge içerisinde komşularıyla sert çatışmalar içerisinde geçirdi.

---

¹⁹⁰ Mary C., Wilson; a.g.e., s. 150.

SONUÇ

Tarih çağlarının başlangıcından beri ikiyüzbini yıldır insanoğlunun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Ürdün esas itibarıyla tarihi Filistin'in bir parçasıydı . Bölge tarih dönemleri içerisinde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştı. Sırasıyla Kenanlılar, Yahudiler, Asuriler, Persler, Nebatiler, Makedonya ve Yunanlılar. Romalılar ve İslam fethine kadar Bizanslılar bölgeye hakim olmuşlardı.

Hz. Ömer'in M.S. 637'de Yermuk savaşıyla Filistin'i fethetmesinin ardından Ürdün toprakları da İslam hakimiyeti altına girmiş oldu. Fetihle beraber merkezi Arabistan'ın içlerindeki Araplar bölgeye gelmeye ve beraberinde medeniyetlerini de getirmeye başladılar. Bölge çok kısa bir zaman dilimi içerisinde İslamlaştı. Dört halife döneminin ardından Emevi ve Abbasi hakimiyetlerine girdiler. Abbasi döneminin ardından Ürdün önce Türk orijinli devletler olan Eyyubiler ve Memluklar döneminde doğu ve batı kültürünün çatışmasına ve Haçlı seferlerine şahit oldu.

Uzun ve sıkıntılı bir dönemden sonra Memluklar ve Anadolu'da kök salmış olan Osmanlı Devleti arasında Orta Doğunun ve İslam Dünyasının liderliği için mücadele başladı. Yavuz Sultan Selim Han Mercı Dabık ve Ridaniye'de Memluklu ordularını mağlub ederek hem orta doğu topraklarının hakimiyetini hem de halifeliği ele geçirdi ve bundan sonra 400 yıllık bir süre boyunca Osmanlı Şark'ül-Ürdünü ve orta doğu topraklarını hakimiyeti altına aldı. Osmanlı bölgeye yalnız idaresini değil aynı zamanda kültürünü de getirdi. Osmanlı idaresi altında yaşayan Araplar ve Gayri Müslimler daha önce bölgenin tarihinde olmadıkları kadar rahat ettiler. Osmanlı yönetimi bu toplulukları kültürlerini ve dinlerini yaşamak ve geliştirmek konusunda özgür bıraktı. Bölge sakinlerinin bu memnuniyeti II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki yönetimine kadar devam etti. Bu dönemde bir kısım Araplar ve Gayri Müslimler batılı devletlerinde kışkırtmasıyla Osmanlı idaresinden kısmen ayrılmak için gizli cemiyetler ve teşkilatlar vücuda getirdiler.

I. Dünya savaşının çıkması ve Osmanlı'nın Almanların yanında yer alması Şark'ül Ürdün'ün kaderini de bir anlamda tayin etmiş oluyordu. Osmanlı'nın savaşta olmasını fırsat bilen ve öteden beri Osmanlı Devletinden hep bir talepleri olan cemiyetlerin ve Şerif Hüseyin ve İbn Suud gibi kimselerin harekete geçme zamanı da

gelmiş oluyordu. Savaş esnasına 1916 yılında Mekke Şerifi Hüseyin'in ve oğulları Faysal, Ali ve Abdullah'ın önderliğinde Arap İsyanı başladı. Bu esnada Filistin-Sina cephesinde de Osmanlı 4. Ordusu Süveyş kanalını ele geçirmek ve Mısır'daki Türk yanlısı halkı ayaklandırabilmek için iki kez başarısız saldırılarda bulunmuş ve Mısır'daki General Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin kanalın öbür tarafına geçmesine neden olmuştu. Osmanlı bir taraftan kendisinden çok üstün bir ordu ile savaşırken diğer taraftan Arap isyancıları tarafından arkadan vuruluyordu. Osmanlı kuvvetleri Birüssebi-Gazze hattında tutunamayarak Halep'e kadar gerilediler. Savaşın Şark'ül Ürdündeki en şiddetli çarpışmaları ise Amman, Salt ve İrbid'de gerçekleşti. Kaderin garip bir cilvesi olarak Osmanlı Devleti Orta Doğu'nun hakimiyetini ele geçirdiği Mercı Dabık'a yakın bir yerde yine Orta Doğu'nun hakimiyetini kaybetmişti.

İngilizler başlangıçta Arap isyanına bulaşmak istememişler ve Osmanlı Devletini savaştan çekilmeye zorlamak için Çanakkale cephesini açmışlardı. Bu cephede savaş devam ederken oğlu Abdullah vasıtasıyla eğer bir isyan çıkarırsa İngilizlerin kendisine yardım edip etmeyeceğini soran Şerif Hüseyin'i reddetmişlerdi. İngiltere'nin sömürgelerine bakıldığında nüfusunun büyük bir bölümünün müslümanlardan oluştuğu görülmekteydi ve İngilizler Kutsal topraklarda İslam Halife'sine karşı çıkartılacak bir isyanın arkasındaymış gibi görünmek istemiyorlardı. Fakat Çanakkale cephesinin kapanması ve İngilizler'in elinde Osmanlı devletini yenilgiye uğratmak için karadan ilerlemekten başka çare kalmayışı aynı zamanda Osmanlı'nın Sina-Filistin cephesini açarak İngilizlerin Mısır'daki çıkarlarını tehdit eder bir duruma gelmesi İngilizlerin Araplarla yakınlaşması sonucunu doğurdu. Şerif Hüseyin ile Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon arasındaki bir dizi yazışmanın ardından İngilizler Araplarla anlaşarak, isyanın fitilini ateşlediler. Araplar kendilerine vaad edilen Bağımsız Arap Devletinin hayaliyle eski efendileri ile amansız bir mücadeleye giriştiler.

Arapların bilmediği İngilizlerin kendilerine yalan söylediğiydi. Araplara vaat ettikleri Suriye'yi Sykes Picot gizli antlaşması ile Fransızlara da vaat etmişlerdi. Yine kendilerine söz verilen Filistin topraklarını İngiliz Bakan Lord Balfour'un deklarasyonu ile milli bir Yahudi yurdu kurulması için Yahudilere verilmişti. Ayrıca İngilizler Irak'ta doğrudan bir yönetim kurmayı planlıyordu. Savaş sonrası ortaya çıkan tabloya bakıldığında İngiliz ve Fransızların Orta Doğu'yu manda yönetimleri modeliyle kendi nüfuzları altına aldıkları görülmüyordu.

Fransızların San-Remo konferansında ısrarla Suriye'yi istemesi ve burada İngiliz yanlısı bir yönetim kurmuş olan Faysal'ı Suriye'nin dışarısına çıkarması İngilizleri oldukça tedirgin etmişti. Suriye'den Faysal'la beraber dışarı çıkarılan Arap milliyetçileri de sınırı geçerek Şark'ül-Ürdün'e gelmiş ve buradan tekrar Suriye'ye girerek yönetimi ele geçirmenin hesaplarını yapıyorlardı. Buradaki milliyetçilerin varlığı Şark'ül Ürdün'e müdahale için Fransızlara bahane veriyordu. İngilizler bunun farkındaydı ve Fransızların Süveyş kanalını tehdit edecek bir noktaya gelmelerini istemiyorlardı ayrıca Fransızların Filistin'de kurulması düşünülen Yahudi yurduna olan karşıtlıkları da İngilizleri Fransızları bölgeden uzak tutmak için önlem almaya itiyordu.

İngilizler Şark'ül-Ürdün'ü sakin tutmak ve Fransızlara müdahale bahanesi vermemek için bölgeye İngiliz görevlilerini gönderdiler ve burada İngiliz nüfuzunda bir emirlik kurmak için çalışmalara başladılar. 1921 Mart ayı içerisinde yapılan Kahire Konferansında bölgenin durumu masaya yatırıldı ve bölgeyi yönetmek için en iyi adayın Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu Abdullah olduğuna karar verildi Churchill konferansın ardından Kudüs'te Abdullah'la buluşarak altı aylığına Şark'ül-Ürdün topraklarını idare etmesi için onu ikna etti. Abdullah esasen İngilizlerden Irak tacını bekliyordu fakat İngilizler burayı kardeşi Faysal için uygun görmüşlerdi buna karşılık Churchill Abdullah'a eğer bölgeyi altı ay sakin tutabilirse Fransa'nın Suriye'nin idareciliğini kendisine vermesi için ellerinden gelen herşeyi yapacakları garantisini vermişti. Elbette bu da diğer vaatleri gibi koca bir yalandan ibaretti. İngilizler Fransızların Suriye'de doğrudan bir yönetim kurmak istediğini gayet iyi biliyorlardı.

Kudüs'teki buluşmanın ardından Abdullah Şark'ül-Ürdün'e geldi. Burada altı aydan uzun bir süre kalacağını hesap etmiyordu fakat zaman gösterecekti ki altı aylık bu süre bütün ömrüne yayılacaktı. Abdullah ile beraber İngilizler Şark'ül-Ürdün'e bir de temsilci atamışlardı ki bu temsilci doğrudan Filistin Yüksek Komiserine bağlı olacaktı. Abdullah'ın çalıştığı ilk temsilci Abramson, ilk Filistin Yüksek Komiseri'de bir Yahudi ve Siyonist olan Sir Herbert Samuel olmuştu. Ayrıca İngiliz Yüzbaşı Peake'in komutasında bir de Arap Lejyonu kurulmuştu ki bu birliğin asker sayısı başlangıçta 1300 ile sınırlanmıştı. Abdullah uzun zaman boyunca Şark'ül-Ürdündeki hakimiyetini ne halkın kendisine olan sevgisine ne arkasında güçlü kabile şeyhlerinin olmasına ne de arkasında kendisini destekleyecek Milliyetçi bir bürokratik yapı olmasına borçlu

olmadığını biliyordu. Abdullah'ın hükümrancılığının arkasındaki yegane güç üstün İngiliz askeri varlığıydı.

Abdullah emirliğinin ilk yıllarında kabineyi ve başbakanları geçmişte kardeşi Faysal'a Suriye'de hizmet etmiş veya Filistin'de Arap çıkarları için çalışmış Arap milliyetçilerinden seçiyordu. Abdullah aslında oldukça zeki bir siyaset adamıydı. Abdullah kendisine doğrudan bir talep gelmedikçe hükümetin işine karışmıyordu. Abdullah İngilizlerin işine gelmeyen isteklerini hükümete havale ediyor, böylece ortaya çıkan olumsuz koşullarda İngiliz şimşeklerini üzerine çekmemiş oluyordu. Fakat zamanla Fransa ile olan ilişkileri de kötüleşen İngilizler Arap milliyetçilerini yavaş yavaş Şark'ül-Ürdün'den çıkarmaya başladılar. 1924 yılında Şerif Abdullah'a verdikleri ultimatomla beraber Şark'ül-Ürdün'deki milliyetçi hareketleri neredeyse tamamen durdurdular. Böylece ülke tamamen İngiliz hakimiyetine girmiş oldu Abdullah'da İngilizlere karşı kullanabileceği çok önemli bir araçtan mahrum kalmış oldu. Artık arkasında kendisini destekleyebilecek ve İngilizlere karşı kamuoyu oluşturacak milliyetçi kozunu kaybetmiş oluyordu.

1928 yılında İngiltere-Şark'ül-Ürdün manda antlaşmasının imzalanmasının ardından Ülkede anayasal süreç başlamış oldu. Abdullah istemeyerek de olsa hükümrancılık haklarının küçük bir bölümünü yeni açılan yasama meclisine devretmek zorunda kaldı.

Abdullah oldukça hırslı bir insandı ve gözü her zaman komşu ülkelerin sınırlarında olmuştu özellikle Hicaz'ın ve Suriye'nin içişlerine her fırsatta müdahale ediyordu bundan dolayı İbn Suud ve Fransızlarla arası gitgide bozulmaktaydı. Bununla beraber Abdullah için yeni bir hakimiyet sahası daha açılmış bulunmaktaydı ki burası Filistin'di . Filistin'de süre gelen Arap-Yahudi çekişmesi buna karşılık İngilizlerin bölgede artan Yahudi göçüne ses çıkarmamaları Filistin'i saatli bir bombaya çevirmişti. Bunun etkileri ilk olarak Ağlama Duvarı Ayaklanmalarında görüldü. Ortaya çıkan şiddetli çatışmalar neticesinde yüzlerce Arap ve Yahudi hayatını kaybetmişti. İki taraf arasındaki gerginlik 1936 yılında bu sefer İngiliz yönetimini de hedef alarak tekrar patladı. İngilizler Filistin'i Araplar ve Yahudiler arasında taksim planları yapmaktaydılar ama İngiliz planı ne Siyonistlerce ne de Araplar tarafından kabul görmekteydi. Sonuçta yıllar içerisindeki birikimle Araplar, Arap Yüksek Komitesinin teşviki ile İngiliz ve Yahudilere karşı direnişe geçti. Abdullah bu süreç içerisinde

İngilizler ve Filistinli Araplar arasında arabuluculuğa soyunarak kendisine Filistin’de bir gelecek yaratmak istemişti. Ancak karşısında çok dişli bir rakip bulmuştu. Arap Yüksek Komitesi başkanı ve Kudüs Müftüsü Hac al-Amin Abdullah’ın Filistin’in içişlerine kendi menfaatleri doğrultusunda karışmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Abdullah’ın Yahudi Ajansı ile olan iş ilişkileri Arap dünyasında itibar kaybetmesine neden oluyordu. Arap yarım adası içerisinde Yahudilere ilk toprak kiralayanların arasında kendisi de vardı aynı zamanda İngilizlerin Filistin’i taksim planlarına açıktan destek veren tek Arap lider de kendisi olmuştu.

İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla beraber Şark’ül-Ürdün kesin bir kararlılıkla İngilizlere açık destek vermişti. Elbette bunda en büyük pay sahibi Abdullah’tı zira Abdullah iktidarını sürdürebilmesinin kesin bir şekilde İngilizlere bağlı olduğunu biliyordu ve kafasında gelecek ile ilgili kurduğu planlarını gerçekleştirmesinin tek yolunun İngilizlerle ittifak yapmaktan geçtiğinin farkındaydı. Savaş bu ittifakı güçlendirmek için eşi bulunmaz bir fırsattı.

Irak’ta Kral Naibi Abdullah’a karşı yapılan Raşid Ali darbesi savaşı orta doğunun kalbine getirmişti. Abdullah Arap Lejyonu’nu İngilizlerin emrine vermiş ve önce Irak sonra’da Suriye’de oluşan İngiliz karşıtı havanın dağıtılmasında önemli bir rol oynamıştı.

Abdullah kendisine Churchill’in vermiş olduğu Suriye tacı söznü hiç unutmamıştı. Bütün ömrü boyunca bu amacın peşinden koşmuştu. Özellikle II. Dünya Savaşında Fransızların Almanlara mağlub olmasıyla Suriye’de bir otorite boşluğu doğmuştu ve Abdullah bunu kendisi doldurmak istiyordu. Abdullah Suriye, Lübnan, Filistin’in Arap Kısmı ve Şark’ül-Ürdün’den meydana gelecek Büyük Suriye’nin kurulması fikrini de ortaya atmıştı. Esasen İngilizlerin gündeminde de Büyük Suriye Projesi vardı fakat bunu Abdullah’la beraber gerçekleştirmek gibi bir niyetleri yoktu. Abdullah hasta ve yaşlıydı onun için böyle bir proje gerçekleştirilecekse bile bunun için Abdullah’ın ölümünü beklemeye karar verdiler.

Büyük Suriye Projesi Arap dünyasında da olumlu tepkiler almıştı. Hatta Arap birliğinin sağlanması amacıyla faaliyete de geçilmişti ve Arap devletlerinin temsil edileceği bir Arap Liginin oluşturulmasına karar verilmişti. Hareketin liderliğini Irak Dışişleri Bakanı Nuri al-Said ve Mısır Başbakanı Nahas yapmışlardı. Fakat Arap Liginin kurulması düşüncesi bir süre sonra Abdullah-İbn Suud ve Irak-Mısır hakimiyet

mücadelesine döndü. Arap lîgî'nin kontrolünü ele almak için yapılan bu mücadele Arap Lîgini de kuruluş amacından saptırmıştı. Neticede Arap Lîgî kapsadığı devletleri irtibatlandıran bir bürokratik şebeke'den öteye gidemedi.

Büyük Suriye planının imkansızlaştığını gören Abdullah'da gerçekçi olarak Ürdün'ün bağımsızlığı ile ilgilenmeye başladı. İngilizlerde yirmi beş yılı aşkın bir zamandır kendilerine sadakatle bağlı olan müttefiklerinin bu isteğini geri çevirmedi . 1916 yılında Londra antlaşmasıyla Ürdün'e bağımsızlığı verildi. Fakat buna tam bir bağımsızlık denemezdi çünkü İngilizlerin Ürdün üzerindeki askeri ve mali kontrolleri antlaşma gereğince devam ediyordu. Aslında bu kontrolü Abdullah kendisi istemişti çünkü Ürdün'ün İngiliz desteği olmadan tek başına ayakta kalacak ve bağımsızlığını idame ettirecek bir gücü yoktu. Abdullah Suriye hayalinin gerçekleşmemesinden ötürü oldukça üzgündü fakat bunun için İngilizlere kızmıyordu. Kızdığı sınır komşuları olan Arap Devletleri ve liderleriydi. Bu Duygular içerisinde Abdullah al-Aksa Camisinin girişinde hayatını kaybettiği suikaste kadar komşularının en amansız muhalifi olmuştu.

Batılı kaynaklar Arapların 1900'lerden Osmanlı yönetiminden ayrıldığı kadar ki döneme Arap uyanışı adını vermektedirler. Şahsi kanaatim bunu işlerine geldikleri için söyledikleri şeklidir. Araplar I. Dünya Savaşıyla Osmanlı'ya karşı başlattıkları bağımsızlık mücadelesini ancak II. Dünya Savaşının sonunda İngilizlere karşı kazanmışlardır. Ayrıca bu bağımsızlığın ne derece bağımsızlık olduğu da tartışmalıdır. Osmanlı döneminde bir millet bilinci geliştiren Arap ulusu İngiliz idaresi altında Suriyeli, Iraklı, Lübnanlı, Ürdünlü gibi kamplara bölünmüştür. Özellikle Ürdün'ün durumu ilginçtir tarihte hiçbir zaman ne Ürdün adında bir ülke ne de Ürdünlü diye bir halk var olmuştur fakat İngilizler kendi çıkarlarını gözetmek için sınırlarını adeta harita üzerinde cetvelle çizerek bir ülke ortaya çıkarmışlardır. Ortadoğu'da İngilizlerin desteklediği yönetimlere dikkat edilecek olursa yöneticileri birbirlerine düşman kimselerden oluşmaktaydı. Onun için Arap çıkarlarını gözetken meseleler de dahi bu insanlar uzlaşma yolunu rahatça tıkayabilmişlerdir. İngilizlerin Araplara, Osmanlılara karşı gösterdikleri işbirliğinden ötürü verdikleri yanıt ise İsrail olmuştur. Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine, burada milli bir Yahudi yurdu kurulmasına ve sonuçta İsrail devletinin kurulmasına ön ayak olarak Ortadoğu'yu geçmişte olduğu gibi gelecekte de bir ateş çemberinin içine atmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA.

I. Tetkik Eserler:

Abdullah İbn Husain; *King of TransJordan, Memoirs* (Hazırlayan: P. Graves), Cape,1950

Abdullah ibn Husayn; *My Memoirs Completed*, London, 1978.

Adıvar, Halide Edip; *Turkey Faces West: A Turkish View of Recent Changes and Their Origin*, New Haven, 1930.

Altuğ, Yılmaz; *Çin, Vietnam ve Ortadoğu Sorunları*, İstanbul, 1970.

Anne Sinai, Allen Pollack; *The Hashemite Kingdom of Jordan and the West Bank a Handbook :The Middle East Confrontation states* ,New York : American Academic Association for Peace in the Middle East, 1977.

Antonius, George; *The Arab Awakening*, London, 1945.

Arı, Tayyar; *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*.

Armaoğlu, Fahir; *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları(1944-1948)*, Ankara, 1991.

Burgoyne, Elizabeth; *Gerthrude Bell from Her Personal Papers, 1914-1926*, London, 1961.

Busch- Brinton Cooper; *Britain, India and The Araps*, 1914-1921, Berkeley, 1971

Caplan, Neil, *Futile Diplomacy Vol. II: Arab-Zionist Negotiations and the End of the Mandate*, London,1986.

Clayton, Sir Gilbert F.; *An Arabian Diary*, Berkeley, 1969.

Cleveland, William L.; *A History of Modern Middle East*, San Francisco, 1994,

Cooke, Headly V.; *Challenge an Response in the Middle East. The Quest for Prosperity 1919-1951*, New York, 1952.

Davis, Helen Miller; *Constitutions, Electoral Laws, Treaties of the States in the Near and Middle East*, Durham, NC, 1947.

Esad, C. Rüstüm, *The Royal Archives of Egypt and the Origins of the Egyption Expedition to Syria 1831-1841*, Beyrut, 1936.

Flapan, Simha; *Zionism and Palestinians*, London, 1979

Fromkin, David; *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı, 1914-1922*, Çev: Mehmet Harmancı.

- Genel Kurmay Başkanlığı; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina Filistin Cephesi*, Ankara, 1986.
- George, W. F. ; *The Ottoman Turks and the Arabs 1511-1574*, Urbana , 1942.
- Glubb, John Bagot; *The Story of the Arab Legion*, London, 1946.
- Gomaa, Ahmed M.; *The Fondation of the Arab League of Arab States*, London, 1978.
- Hacker, Jane M. ; *Modern Amman. A Social History*, Durham, 1960
- Hourani, Albert; *Great Britain and Arab Nationalism*, Ağustos, 1943.
- J.C. Hurewitz; *The Struggle for Palestine*, New York, 1950.
- Jarvis, Major C. S.; *Arab Command, The Bibliography of Lieutanat Colonel F. W. Peake Pasha*, London, 1942.
- Karaman, M. Lütfullah; *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İstanbul, 1991.
- Karasapan, C. Tevfik ; *Filistin ve Şark-ül Ürdün*, CII, İstanbul, 1942
- Kedourie, Elie; *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, London, 1970.
- Khoury, Philip S. ; *Syria and the French Mandate (1920-1945)*, Princeton, 1987.
- Kirkbride, Alek Seath; *A Cracle of Thorns*, London, 1956.
- Kleiman, Aaron S.; *Foundations of British Policy in the Arap World: The Cairo Conferance of 1921*, Baltimore, 1970.
- Konikoff, A.; *TransJordan an Economic Survey*, Kudüs, 1943.
- Kürkçüoğlu, Ömer; *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara, 1982.
- Kürkçüoğlu, Ömer; *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.
- Michael, Cohen, *Palestine: Retreat from the Mandate*, New York, 1978.
- Neumann, Emanuel; *In the Arena*, New York, 1976.
- Nuri al-Said; *Arab İndependence and Unity*, Bağdat, 1943.
- Öke, Mim Kemal; *Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1914*, İstanbul, 1982.
- Rendel, George; *The Sword and the Olive*, London, 1957.
- Robert J. Pranger, *İdeology and Power in the Middle East*, Durham , 1988.

- Robert, John and Sami, Hadawi; *The Palestine Diary*; Beirut, 1970.
- Salibi, Kemal; *The Modern History of Jordan*, London, 1993.
- Sayegh, Fayez; *Arab Unity*, New York, 1959.
- Sir Andrew Ryan; *The Last of the Dragomans*, London, 1951
- Sir Reader Bullard; *The Camels Must Go*, London, 1961
- T.E. Lawrence; *Seven Pillars of Wisdom*, Cape 1935
- Toynbee, Arnold J. ; *A Study of History*, 12 Cilt, Londra, 1951.
- Toynbee, Arnold J.; *The Western Question in Greece and Turkey*, Londra, 1922.
- Troeller, Gary; *The Birth of Saudi Arabia*, London, 1976.
- Umar, Ömer Osman; *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, 2004.
- Uriel, Dann; *Studies in the History of Transjordan 1920-1949*, Boulder, 1984.
- Weisgal, Meyer; *Chaim Weismann, Scientist and the Builder of the Jewish Commonwealth*, New York, 1944,
- Weisgal, Meyer; *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, Kudüs,1970.
- Wilson, Mary C.; *King Abdullah, Britain and The Making of Jordan*, Cambridge, 1987.
- Yehoshua, Porath; *In Search of Arab Unity 1930-1945*, London, 1986.
- Yehoshua, Porath; *The Palestinian Arab National Movement 1929-1939*, London, 1977.
- Zeine, N. Zeine ; *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev: Emrah Akbaş, 2003.
- www.dartmouth.edu/~gov46/uk-part-plan-1938.gif.
- www.mideastweb.org/mjordan.htm
- www.firstworldwar.com/source/graphics/sykespicot.jpg.

II. Makaleler:

Bernard D., Weinryb, “The Lost Generation in Palestine”, *The Middle East Journal*, VII, No:4, 1953

Beyoğlu, Süleyman; “Birinci Dünya Harbi Başlarında Hicaz’da Zahirî Burhanı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1993, S.83.

Beyoğlu, Süleyman; “Hicaz Demiryolu”, *Tarih ve Toplam*, Şubat 1995, S.134.

Bowden, Tom; “Arab Rebellion in Palestine”, *The Middle Eastern Studies* 1, 1975.

Ceylan, Ayhan; “Hâşimî Ürdün Krallığı Anayasası Ve Kanunlarına Göre Yargı Kurumunun Düzenlenişi”. www.e-akademi.com.tr aylık internet degisi, 12.03.2003.

Gubser, Peter; “ Jordan : Balancing Pluralism and Authoritarism “, Peter J. Chelkowski ve Süleyman, Musa; King Husain of Hijaz and the Araps of Palestine, *İnternational Journal of Middle East Studies*, 1978.

Küçük, Cevdet; “Osmanlı devletinde Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye Dergisi* , S.32, Mart-Nisan 2000.

Umar, Ömer Osman; “ Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişimi”. *Askeri Tarih Bülteni*, S.51, Ağustos 2001.

Yatak, Süleyman; “Fahreddin Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Anksiklopedisi*, İstanbul, 1995, C.12.

EKLER

Ek 1.

Filistin Yüksek Komiserleri

Sir Herbert Samuel	1920-25
Field Marshall Lord Arthur Plummer	1925-28
Sir John Chancellor	1928-31
Lt. General Sir Arthur Wachope	1931-38
Sir Harold MacMicheal	1938-44
Field Marshall Viscont Gort	1944-45
Sir Alan Cunningham	1945-48

Ek 2.

Şark'ül-Ürdündeki İngiliz Elçileri*

Albert Abramson	Nisan 1921-Kasım 1921
H. St John Bidger Philby	Kasım 1921-Nisan 1924
Sir Henry Fortham Cox	Nisan 1924-Mart 1939
Sir Alec Seath Kirkbride	Mart 1939-Ekim 1951

*Bu ünvan 1927 yılında İngiliz Baş Temsilcisinden, İngiliz Elçisi olarak değişti.

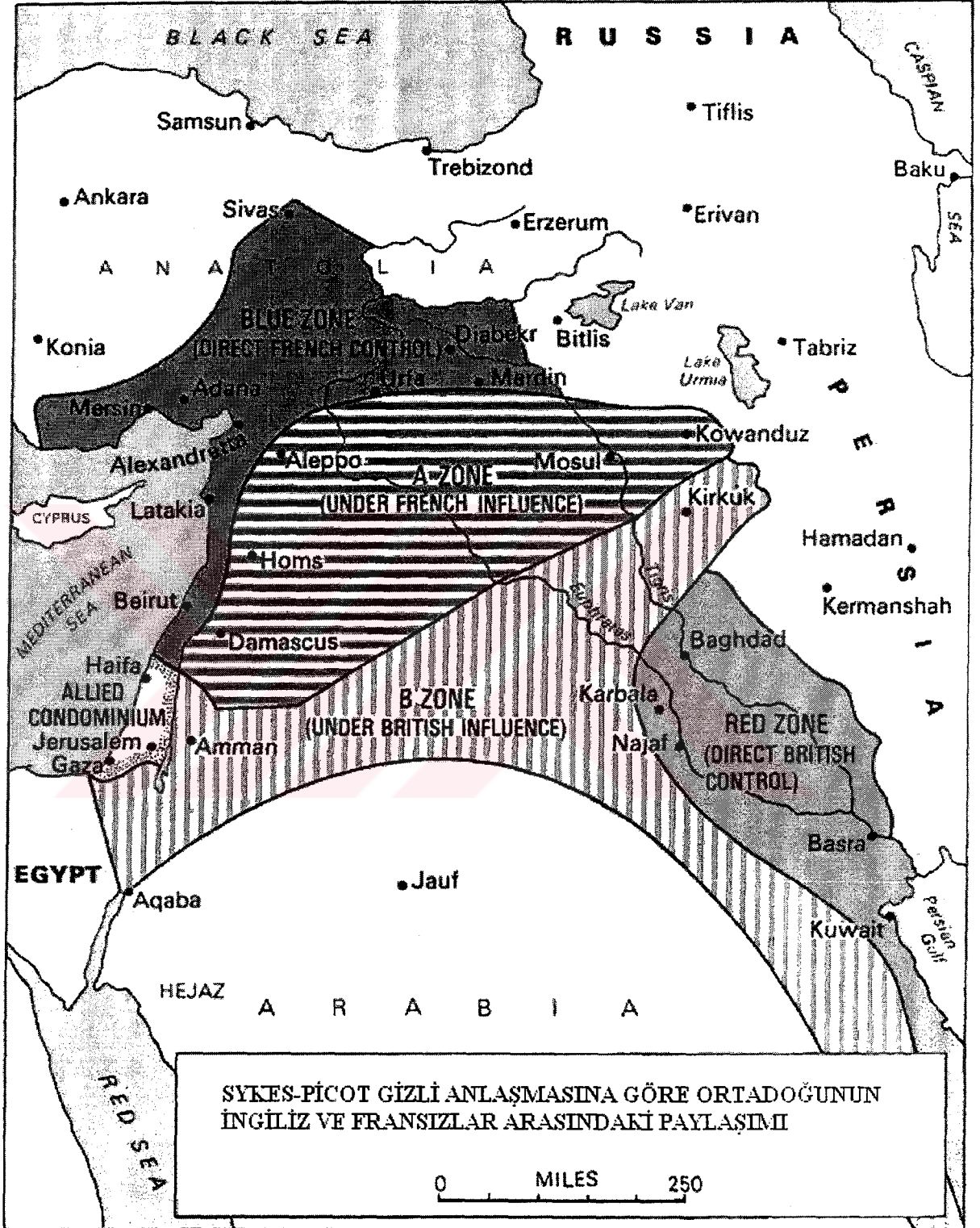

Ek 3.

Şark'ül-Ürdün'ün Başbakanları

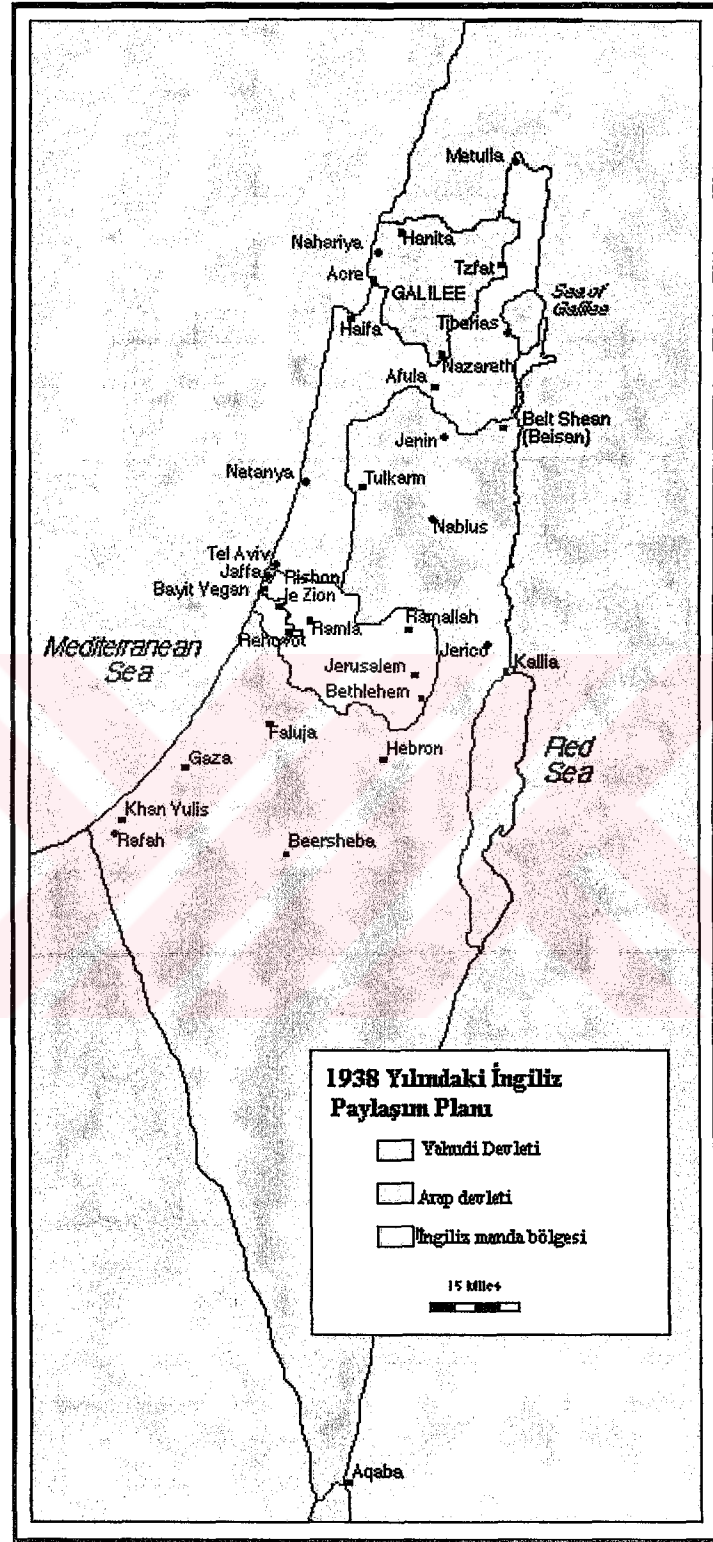
Rashid Talia	Nisan 1921-Ağustos 1921
Mazhar Raslan	Ağustos 1921-Mart 1922
Ali Rida al-Rikabi	Mart 1922-Şubat 1923
Mazhar Raslan	Şubat 1923-Eylül 1923
Hasan Khalid Abu'l-Huda	Eylül 1923-Nisan 1924
Ali Rida al-Rikabi	Nisan 1924-Haziran 1926
Hasan Kahalid Abu'l-Huda	Haziran 1926-Şubat 1931
Abdullah Sirraj	Şubat 1931-Kasım 1933
İbrahim Hashim	Kasım 1933-Eylül 1938
Tawfik Abu'l-Huda	Eylül 1938-Ekim 1944
Samir al-Rifai	Ekim 1944-May 1945
İbrahim Hashim	Mayıs 1945-Şubat 1947

Ek 4.*

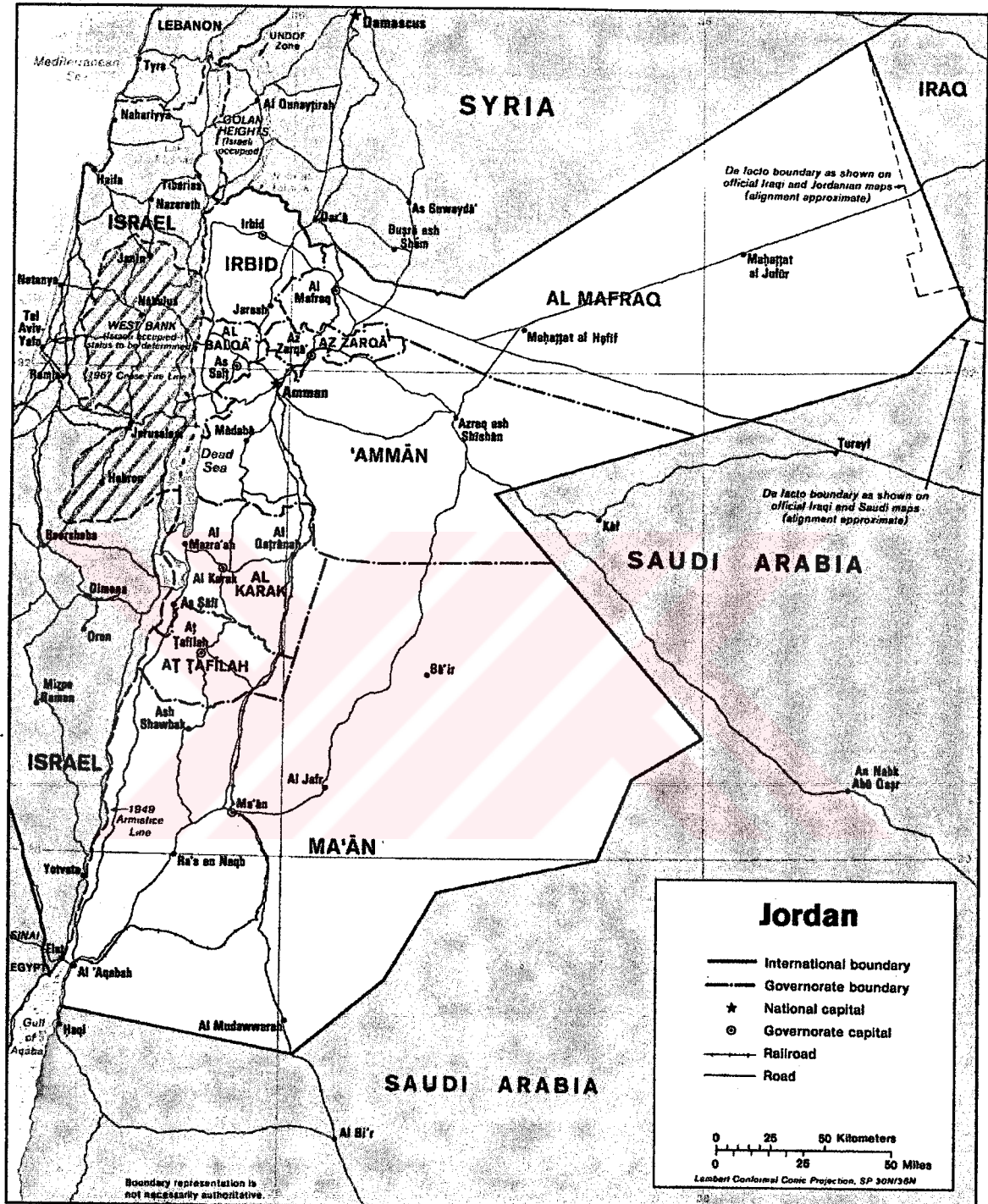

* www.firstworldwar.com/source/graphics/sykespicot.jpg.

Ek5.

Ek 6.

Base 801761 (A08803) 10-91

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Denizli’de doğdum. İlköğrenimimi Malatya’da tamamladım. 1995-96 eğitim-öğretim yılında Ankara, Yıldırım Bayezid Anadolu Lisesinden mezun oldum. 2001 yılında Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü’nden mezun olarak lisans öğrenimimi tamamladım. 2002 Aralık ayında Bingöl İli Karlıova İlçesinde öğretmenlik mesleğime başladım. Aynı yıl Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında Yüksek Lisans öğrenimine başladım. Evli ve bir çocuk babasıyım.

